

Francisci Baconis de Dignitate et Augmentis Scientiarum Libri IX.

Ad fidem optimarum editionum edidit vitamque auctoris adjecit

Philippus Mayer,
Philosophiae Doctor et Gymnasii Norimbergensis Collega.

Tomus II.

Norimbergae.
Sumptibus Riegelii et Wiessneri.
MDCCCXXIX.

Printed in Germany

Liber V.

Cap. I.

Partitio doctrinae circa usum et objecta facultatum animae humanae in logicam et ethicam. Partitio logicae in artes inveniendi, judicandi, retinendi et tradendi.

Cap. II.

Partitio inventivae in inventivam artium et argumentorum. Quodque prior harum (quae eminet) desideretur. Partitio inventivae artium in experientiam litteratam et organum novum. Delineatio experientiae litteratae.

Cap. III.

Partitio inventivae argumentorum in promptuariam et topicam. Partitio topicae in generalem et particularem. Exemplum topicae particularis in inquisitione de gravi et levi.

Cap. IV.

Partitio artis judicandi in judicium per inductionem et per syllogismum; quorum prius aggregatur organo novo. Partitio prima judicii per syllogismum in reductionem rectam et inversam. Partitio secunda ejus in analyticam et doctrinam de elenchis. Partitio doctrinae de elenchis in elenchos sophismatum, elenchos her-

Liber Quintus.

Ad Regem suum.

Cap. I.

Partitio doctrinae circa usum et objecta facultatum animae humanae in *logicam* et *ethicam*. Partitio logicae in artes *inveniendi*, *judicandi*, *retinendi* et *tradendi*.

Doctrina *circa intellectum*, Rex optime, atque illa altera *circa voluntatem hominis* in natalibus suis tanquam gemellae sunt. Etenim *illuminationis puritas* et *arbitrii libertas* simul inceperunt, simul corruerunt. Neque datur in universitate rerum tam intima sympathia, quam illa veri et boni. Quo magis rubori fuerit viris doctis, si scientia sint tanquam angeli alati, cupiditatibus vero tanquam serpentes, qui humi reptant; circumgerentes animas, instar speculi sane, sed menstruati.

Venimus jam ad doctrinam circa usum et objecta facultatum animae humanae. Illa duas habet partes easque notissimas et consensu receptas: *logicam* et *ethicam*; nisi quod doctrinam civilem, quae vulgo ut pars ethicae collocatur, jam ante emancipaverimus et in integram doctrinam de homine congregato sive in

societate constituerimus, hic tantum de homine segregato tractantes. *Logica* de intellectu et ratione, *ethica* de voluntate, appetitu et affectibus disserit; altera decreta, altera actiones progignit. Verum quidem est, quod phantasia in utraque provincia, tam judiciali, quam ministeriali, legati cujusdam aut internuntii, aut procuratoris reciproci vices gerit. Nam sensus idola omnigena phantasiae tradit, de quibus postea ratio judicat. At ratio vicissim idola electa et probata phantasiae transmittit, priusquam fiat executio decreti. Siquidem motum voluntarium perpetuo praecedit eumque incitat phantasia; adeo ut phantasia sit utrique, tam rationi, quam voluntati instrumentum commune; nisi quod Janus iste bifrons sit et duas obvertat facies. Facies enim rationem adspiciens, veritatis habet effigiem, facies autem actionem adspiciens, effigiem bonitatis; quae tamen sint facies,

— *Quales decet esse sororum.*

Neque vero merus et nudus internuntius est phantasia, sed auctoritatem non exiguam vel accipit, vel usurpat, praeter delationem simplicem mandati. Recte enim Aristoteles: *id imperii habet anima in corpus, quod dominus in mancipium; ratio vero in phantasiam, quod in libera civitate magistratus in civem;* ad quem possit sua vice redire dominatio. Videmus enim, quod in iis, quae sunt fidei et religionis, phantasia supra istam rationem scandat et evehatur; non quod illuminatio divina locum habeat in phantasia (quin potius in ipsa arce mentis et intellectus), verum, quemadmodum gratia divina in virtutibus utitur moti-

bus voluntatis, ita similiter gratia divina in illuminationibus utitur motibus phantasiae; unde fit, ut religio semper aditum sibi ac viam ad animum quaesierit per similitudines, typos, parabolas, visiones, insomnia. Rursus haud humile est regnum phantasiae in persuasionibus, a vi eloquentiae insinuatis. Nam ubi per orationis artificia hominum animi demulcentur, inflammantur et in quamcunque partem pertrahuntur, totum illud fit per exsuscitationem phantasiae, quae impotens jam facta non solum rationi insultat, verum eidem vim quodammodo facit partim occoecando, partim exstimulando. Neque tamen caussa videtur, cur a partitione priore discedamus. Nam phantasia scientias vere non parit; siquidem poësis, quae a principio phantasiae attributa est, pro lusu potius ingenii, quam pro scientia habenda. Potestatem autem phantasiae in naturalibus doctrinae de anima paullo ante assignavimus. Eam vero, quam habet cum rhetorica cognationem, illi ipsi arti, de qua infra tractabimus, remitti, par est.

Pars ista humanae philosophiae, quae ad logicam spectat, ingeniorum plurimorum gustui ac palato minus grata est et nihil aliud videtur, quam spinosae subtilitatis laqueus ac tendicula. Nam sicut vere dicitur, *scientiam esse animi pabulum*, ita in hoc pabulo appetendo et deligendo plerique palatum nacti sunt Israelitarum simile in deserto, quos cupido incessit, redeundi ad *ollas carnium*, *mannae* autem fastidium cepit, quae, licet cibus fuerit coelestis, minus tamen sentiebatur almus et sapidus. Eodem modo, ut plurimum, illae scientiae placent, quae habent infusionem

nonnullam carnium magis esculentam. Quales sunt historia civilis, mores, prudentia politica, circa quas hominum cupiditates, laudes, fortunae vertuntur et occupatae sunt. At istud *lumen siccum* plurimorum mollia et madida ingenia offendit et torret. Caeterum unamquamque rem propria si placet dignitate metiri, rationales scientiae reliquarum omnino claves sunt. Atque quemadmodum *manus instrumentum instrumentorum, anima forma formarum*: ita et illae *artes artium* ponendae sunt. Neque solum dirigunt, sed et roborant; sicut sagittandi usus et habitus non tantum facit, ut melius quis collimet, sed ut arcum tendat fortiorem.

Artes logicae quatuor numero sunt, divisae ex finibus suis, in quos tendunt. Id enim agit homo in rationalibus: aut ut *inveniat, quod quaesiverit;* aut *judicet, quod invenerit;* aut *retineat, quod judicaverit;* aut *tradat, quod retinuerit.* Necesse igitur est, ut totidem sint *artes rationales: ars inquisitionis* seu *inventionis; ars examinis* seu *judicii; ars custodiae* seu *memoriae; ars elocutionis* seu *traditionis.* De quibus jam sigillatim dicemus.

Cap. II.

Partitio inventivae in inventivam *artium* et *argumentorum.* Quodque prior harum, quae eminet, desideretur. Partitio inventivae artium in *experientiam litteratam* et *organum novum.* Delineatio experientiae litteratae.

Inventionis duae sunt species, valde profecto inter se discrepantes: una *artium* et *scientiarum;* altera

argumentorum et *sermonum*. Priorem harum desiderari prorsus, pronuntio. Qui quidem talis mihi videtur esse defectus, ac si quis in inventario conficiendo bonorum alicujus defuncti ita referat: *numeratae pecuniae nihil*. Ut enim caetera omnia pecunia parantur, ita et per hanc artem reliquae acquiruntur. Atque sicut India occidentalis nunquam nobis inventa fuisset, nisi praecessisset acus nauticae inventio, licet regiones illae immensae, versoriae motus pusillus sit; ita non est, cur miretur quispiam, in artibus perlustrandis et promovendis ampliores progressus factos non esse, quandoquidem *ars inveniendi* et *perlustrandi scientias* hactenus ignoretur.

Hanc scientiarum desiderari partem, plane in confesso est. Prima enim dialectica nihil profitetur, immo ne cogitat quidem, de *inveniendis artibus* sive *mechanicis*, sive, quas vocant, *liberalibus*, aut etiam de illarum *operibus*, harum vero *axiomatibus* eliciendis; sed quasi praeteriens homines alloquitur et dimittit, edicens, ut *cuique in sua arte credant*. Celsus, vir prudens, non solum medicus (licet moris sit omnibus, in laudes artis propriae effundi), graviter et ingenue de empiricis et dogmaticis medicorum sectis loquens, fatetur, *medicamenta et remedia prius fuisse inventa, de caussis vero et rationibus posterius disceptatum; non ordine converso caussas ex natura rerum primo erutas fuisse easque inventioni remediorum praeluxisse*. At Plato non semel innuit, *particularia infinita esse maxime; rursus, generalia minus certa documenta exhibere; medullam igitur scientiarum*,

qua artifex ab imperito distinguitur, in mediis propositionibus consistere, quas per singulas scientias tradidit et docuit experientia. Quin et illi, qui de primis rerum inventoribus, aut scientiarum originibus verba fecerunt, casum potius, quam artem celebrarunt; atque animalia bruta. quadrupedes, aves, pisces, serpentes amplius, quam homines tanquam scientiarum doctores introduxerunt.

Dictamnum genitrix Dictaea carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis et flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres haesere sagittae.

Adeo ut minime mirum sit, cum in more apud antiquos fuerit, rerum utilium inventores consecrare, apud Aegyptios, gentem priscam, cui plurimae artes initia sua debent, templa plena fuisse simulacris brutorum, hominum vero simulacris prope vacua.

Omnigenumque Deum monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum et Venerem contraque Minervam tela tenent.

Quod si malis ex traditione Graecorum artes potius hominibus ut inventoribus tribuere, haudquaquam tamen dixeris, Prometheum ad ignis inventionem contemplationes adhibuisse, aut cum silicem primo percuteret, scintillas exspectasse; sed casu in illud incidisse, atque, ut ajunt, *furtum Jovi fecisse;* ita ut, ad artium inventionem quod attinet, caprae sylvestri pro emplastris, philomelae pro modulationibus musicis, ibidi pro lavationibus intestinorum, operculo ollae, quod dissiliit,

pro re tormentaria: denique, ut verbo dicamus, casui aut cuivis alteri rei plus debeamus, quam dialecticae. Nec vero multo aliter se habet modus ille inveniendi, quem recte describit Virgilius:

Ut varias usus meditando extunderet artes
Paullatim. — —

Non enim alia hic proponitur inveniendi methodus, quam cujus bruta sunt capacia, et quam crebro usurpant: nimirum attentissima circa unam rem sollicitudo ejusque perpetua exercitatio, quas sui conservandi necessitas hujusmodi animantibus imponit. Cicero enim vere admodum: *usus uni rei deditus et naturam et artem saepe vincit.* Quare si praedicetur de hominibus:

— *Labor omnia vincit*
Improbus, et duris urgens in rebus egestas;

etiam de brutis similiter quaeritur;

Quis expedivit psittaco suum Χαῖρε?

Corvo quis auctor fuit, ut magna siccitate lapillos immitteret arbori cavae, ubi aquam forte conspexerit, ut surgentem laticem rostro posset attingere? Quis viam monstravit apibus, qui per aërem, tanquam vastum mare, agros floridos, licet multum ab alvearibus dissitos, solent petere et favos suos denuo repetere? Quis formicam docuit, ut grana in colliculo suo reponenda circumroderet prius, ne reposita germinarent et spem suam illuderent? Quod si in versu illo Virgiliano quis notet verbum illud *extundere*, quod difficultatem rei, et verbum illud *paullatim*, quod tarditatem innuit: redibimus, unde profecti sumus, ad Aegyptiorum illos

Deos; cum hactenus homines modice rationis facultate, neutiquam vero officio artis usi sint ad inventa detegenda.

Secundo hoc ipsum quod asserimus, si advertatur paullo diligentius, demonstrat inductionis forma, quam proponit *dialectica*: qua scilicet scientiarum principia inveniantur et probentur; quae vitiosa plane est et incompetens, et naturam tantum abest ut perficiat, ut etiam eam pervertat et detorqueat. Qui etiam modum acute introspexerit, quo ros iste aethereus scientiarum, similis illi, de quo loquitur poëta:

— Aërei mellis coelestia dona;

colligatur; cum et scientiae ipsae ex exemplis singulis partim naturalibus, partim artificialibus, tanquam prati floribus et horti, extrahantur: reperiet profecto, animum suapte sponte et nativa indole *inductionem* solertius conficere, quam quae describitur a dialecticis; siquidem ex nuda enumeratione particularium, ut dialectici solent, ubi non invenitur instantia contradictoria, vitiose concluditur; neque aliquid aliud hujusmodi inductio producit, quam conjecturam probabilem. Quis enim in se recipiet, cum particularia, quae quis novit, aut quorum meminit, ex una tantum parte compareant, non delitescere aliquid, quod omnino repugnet? Perinde ac si Samuel acquievisset in illis Isai filiis, quos coram adductos videbat in domo, et minime quaesivisset Davidem, qui in agro aberat. Atque haec inductionis forma, si verum omnino dicendum sit, tam pinguis est et crassa, ut incredibile videatur, tam acute et subtilia ingenia, qualia in his

rebus meditationes suas exercuerunt, potuisse eam mundo obtrudere; nisi illud in caussa fuisset, quod opera festinata ad theorias et dogmata contendissent, particularia autem, praesertim moram in iis longiorem, ex fastu quodam et elatione animi despexissent. Illi enim exempla sive instantias particulares vice lictorum aut viatorum adhibuerunt ad submovendam turbam, ut dogmatibus suis viam aperirent; neutiquam autem ea inde ab initio in consilium advocarunt, ut legitima fieret et matura de rerum veritate deliberatio. Certe perculserit animos pia et religiosa quaedam admiratio, cum videamus eadem calcata vestigia, ad errorem ducentia, in divinis et humanis. Quemadmodum enim in divina veritate percipienda aegre quis in animum inducat, ut fiat tanquam parvulus, ita in humana perdiscenda, provectos, utique puerorum more, prima inductionum elementa adhuc legere et retractare, res humilis existimatur et quasi contemnenda.

Tertio, si concedatur, principia scientiarum ex inductione, qua utuntur, vel sensu et experientia recte posse constitui, certissimum est tamen, axiomata inferiora ab iis per syllogismum non posse; in rebus naturalibus, quae participant ex materia, recte et tuto deduci. In syllogismo enim fit reductio propositionum et principia per propositiones medias. Haec autem sive inveniendi, sive probandi forma in scientiis popularibus, veluti ethicis, politicis, legibus et hujusmodi, locum habet; immo et in *theologicis;* quandoquidem Deo pro bonitate sua placuerit, captui humano se accommodare. At in physicis, ubi natura opere, non adversarius ar-

gumento constringendus est, elabitur plane veritas ex manibus, propter longe majorem naturalium operationum, quam verborum, subtilitatem; adeo ut succumbente syllogismo, inductionis, verae scilicet et emendatae, officio ubique opus sit, tam ad principia magis generalia, qnam ad propositiones inferiores. Nam syllogismi ex propositionibus consistunt; propositiones ex verbis; verba notionum tesserae sunt. Quare, si notiones ipsae, quae verborum animae sunt, male et varie a rebus abstrahantur, tota fabrica corruit. Neque laboriosa vel consequentiarum argumentorum, vel veritatis propositionum examinatio, rem in integrum unquam restituet; cum error sit, ut loquuntur medici, in digestione prima, quae a functionibus sequentibus non rectificatur. Non igitur absque magna et evidenti caussa evenit, ut complures ex philosophis, aliqui autem eorum maxime insignes, academici fuerint et sceptici, qui scientiae humanae et syllepsium certitudinem sustulerunt, ultra verisimilitudinem aut probabilitatem negantes, eam pertingere. Inficias non iverim, visum esse nonnullis, Socratem, cum scientiae certitudinem a se amoveret, per ironiam tantum hoc fecisse, et *scientiam dissimulando simulasse*, renuntiando scilicet iis, quae manifesto sciebat, ut eo modo etiam, quae nesciebat, scire, putaretur. Neque etiam in recentiore academia, quam amplexus est Cicero, illa opinio acatalepsiae admodum sincere culta fuit. Etenim, qui eloquentia floruerunt, hanc fere sectam sibi desumpserunt, ut in utramque partem copiose disserendi gloriam assequerentur; unde a via

illa recta, per quam ad veritatem pergere debuissent, tanquam ad deambulationes quasdam amoenas, animi caussa institutas, deflexum est. Constat tamen, nonnullos sparsim in utraque academia, veteri et nova, multo magis inter scepticos, acatalepsiam istam simpliciter et integre tenuisse. Verum in hoc maxime ab illis peccatum est, quod sensuum perceptiones calumniabantur; unde scientias radicitus evellebant. Sensus vero, licet saepenumero homines aut fallant, aut destituant, possint tamen multa adjuti industria ad scientias sufficere; idque non tam ope instrumentorum, licet et haec quoque aliqua ex parte prosint, quam experimentorum ejus generis, quae objecta subtiliora, quam pro sensus facultate ad objecta sensu comprehensibilia, producere queant. Debuerant autem potius defectum hac in parte imputasse mentis tum erroribus, tum contumaciae, quae rebus ipsis morigera esse recusat, et pravis demonstrationibus, et modis ratiocinandi et concludendi ex perceptione sensuum perperam institutis. Haec autem loquimur, non quo intellectui detrahatur, aut negotium totum deseratur, sed quo intellectui auxilia commoda comparentur et subministrentur, quibus rerum ardua et naturae obscuritatem vincere possit. Nemo enim tanta pollet manus constantia aut etiam habitu, ut rectam lineam ducere, aut perfectum circulum circumscribere manu libera possit; quod tamen ope regulae aut circini facere in promptu est. Haec igitur res ipsa est, quam paramus et ingenti conatu molimur, ut scilicet mens per artem fiat rebus par utque inveniatur ars quaedam

indicii et directionis, quae caeteras artes earumque axiomata atque opera detegat et in conspectum det. Hanc enim merito desiderari posuimus.

Ars ista *indicii* (ita enim eam appellabimus), duas habet partes: aut enim defertur indicium ab experimentis ad experimenta, aut ab experimentis ad axiomata, quae et ipsa nova experimenta designent. Priorum harum experientia litteratam nominabimus, posteriorem vero interpretationem naturae sive novum organum. Prior quidem, ut alibi attigimus, vix pro arte habenda est aut parte philosophiae, sed pro sagacitate quadam; unde etiam eam venationem Panis, hoc nomen ex fabula mutuati, quandoque appellamus. Attamen quemadmodum possit quis in via sua triplici modo progredi: aut cum palpat ipse in tenebris; aut cum alterius manu ducatur, ipse parum videns; aut denique, cum vestigia lumine adhibito regat; similiter, cum quis experimenta omnigena absque ulla serie aut methodo tentet, ea demum mera est palpatio; cum vero nonnulla utetur in experimentando directione et ordine, perinde est, ac si manu ducatur. Atque hoc illud est, quod per experientiam litteratam intelligimus. Nam lumen ipsum, quod tertium fuit, ab interpretatione naturae sive novo organo petendum est.

Litterata experientia sive *venatio Panis* modos experimentandi tractat. Eam cum desiderari posuerimus, neque res sit plane perspicua, pro more et instituto nostro aliquatenus adumbrabimus. Modus experimentandi praecipue procedit aut per variationem experimenti, aut per productionem experimenti, aut

per translationem experimenti, aut per compulsionem experimenti, aut per applicationem experimenti, aut per copulationem experimenti, aut denique per sortes experimenti. Universa vero ista cohibita sunt citra terminos, axiomatis alicujus inveniendi. Illa enim altera pars de novo organo omnem translationem experimentorum in axiomata, aut axiomatum in experimenta sibi vindicat.

Variatio experimenti fit primo in materia; scilicet, quando experimentum in jam cognitis certae materiae fere adhaesit, nunc vero in illis, quae similis sunt speciei, tentatur; veluti confectio papyri in pannis linteis tantum probata est, in sericis minime, nisi forte apud Chinenses; neque rursus in filaceis, compositis ex setis et pilis, ex quibus conficitur, quod vocamus, camelotum; neque denique in laneis, gossypio et pellibus; quanquam haec tria postrema magis esse videntur heterogenea. Itaque admisceri possint potius, quam per se utilia esse. Item insitio in arboribus fructiferis in usu est, in arboribus sylvestribus raro tentata; licet perhibetur, ulmum in ulmum insitam miras producere foliorum umbras. Insitio etiam in floribus rara admodum est; licet hoc jam coeperit fieri in rosis muscatellis, quae rosis communibus feliciter inoculantur. Etiam variationem in parte rei inter variationes in materia ponimus. Videmus enim, surculum, in trunco arboris insitum, felicius pullulare, quam, si terrae indatur. Cur non et semen cepae, capiti alterius cepae viridis inditum, felicius perminet, quam si nudae terrae commissum fuerit? Atque hic radix pro trunco

variatur, ut haec res insitio quaedam in radice videri possit. Variatio experimenti fit secundo in efficiente. Radii solis per specula comburentia calore ita intenduntur, ut materiam, quae ignem facile concipiat, accendere possint: num et radii lunae per eadem ad lenissimum aliquem gradum teporis actuari possunt, ut videamus, utrum corpora omnia coelestia sint potestate calida? Item calores radiosi, per specula scilicet, intenduntur; num etiam calores opaci, quales sunt lapidum et metallorum, antequam candeant, idem patiuntur, an potius sunt luminis in hac re partes nonnullae? Item succinum et gagates fricata paleas trahunt: num etiam et ad ignem tepefacta? Variatio experimenti fit tertio in quanto; circa quod diligens admodum est adhibenda cura, cum hoc multi circumstent errores. Credunt enim homines, aucta aut multiplicata quantitate pro rata augeri aut multiplicari virtutem. Et hoc fere postulant et supponunt, tanquam res sit mathematicae cujusdam certitudinis; quod omnino falsissimum est. Globus plumbeus unius librae a turri demissus, puta, decem pulsuum spatio ad terram descendit: num globus duarum librarum, in quo impetus iste motus, quem vocant, naturalis duplicari debet, spatio quinque pulsuum terram feriet? At ille aequali fere tempore descendet, neque accelerabitur juxta rationem quanti. Item sulphuris, puta, drachma una semilibrae chalybis admista, eam fluere faciet et colliquari: num igitur uncia sulphuris quatuor libris chalybis ad colliquationem sufficiet? At illud non sequitur. Certum enim est, obstinationem

materiae in patiente per quantitatem augeri amplius, quam activitatem virtutis in agente. Porro nimium aeque fallit, ac parum. Etenim in excoctionibus et depurationibus metallorum error est familiaris, ut ad excoctionem promovendam aut calorem fornacis, aut additamenti, quod injiciunt, molem augeant. At illa supra modum aucta, operationem impediunt; propterea quod vi et acrimonia sua multum ex metallo puro in fumos vertant et asportent, ut et jactura fiat, et massa, quae remanet, magis sit obstinata et dura. Debent igitur homines ludibrium illud mulieris Aesopi cogitare; quae sperarat, ex duplicata mensura hordei gallinam suam duo ova quotidie parituram; at illa impinguata nullum peperit. Prorsus non tutum fuerit, alicui experimento naturali confidere, nisi facta fuerit probatio et in minore, et in majore quanto. Atque de variatione experimenti hactenus.

Productio experimenti duplex: repetitio et extensio; nimirum, cum aut experimentum iteratur, aut ad subtilius quiddam urgetur. Repetitionis exemplum tale sit. Spiritus vini fit ex vino per destillationem unicam estque vino ipso multo acrior et fortior: num etiam spiritus vini ipse destillatus sive sublimatus se ipsum fortitudine aeque superabit? At repetitio quoque non absque fallacia est. Etenim tum secunda exaltatio prioris excessum non aequat, tum etiam saepenumero per iterationem experimenti post statum sive ἀκμήν quandam operationis tantum abest ut progrediatur natura, ut potius rela-

batur. Judicium igitur in hac re adhibendum. Argentum vivum in linteo, aut alias in medio plumbi liquefacti, cum refrigescere coeperit, insertum, stupefit, nec amplius fluit: num et idem argentum vivum, si saepius immissum fuerit, ita figetur, ut fiat malleabile? Extensionis exemplum tale sit: aqua in summo posita et pensilis facta, et per rostrum vitri oblongum in vinum dilutum immersa, reparabit aquam a vino, vino in summum se paullatim recipiente, aqua in imo subsidente: num etiam, quemadmodum vinum et aqua hoc ingenio separantur, possint quoque partes vini (corporis nimirum integri) subtiliores a crassioribus separari, ut fiat tanquam destillatio per pondus et in summo reperiatur aliquid spiritui vini proximum, sed forte delicatius? Item magnes ferrum integrum trahit: num etiam frustum magnetis in dissolutione ferri immersum, ferrum ad se alliciet, et se ferro obducet? Item, versorium acus nauticae se ad polos mundi applicat: num etiam eadem via et consecutione, qua coelestia? Videlicet, ut si quis acum in contrario situ, hoc est, in puncto australi ponat, paulisper teneat ac deinde vim omittat: num forte acus ad septentriones se conferet, eligendo potius, rotare per occidentem in situm desideratum, quam per orientem? Item aurum argentum vivum juxta positum imbibit: num vero aurum recipit illud argentum vivum intra se sine extensione molis suae, ut fiat massa quaedam ipso auro ponderosior? Item, homines memoriae serviunt, collocando imagines personarum in locis: num etiam idem assequentur, missis locis, et

affingendo actiones aut habitus personis? Atque de productione experimenti hactenus.

Translatio experimenti triplex: aut a natura vel casu in artem, aut ab arte vel practica alia in aliam, aut a parte alicujus artis in partem diversam ejusdem. Translationis a natura aut casu in artem innumera sunt exempla; adeo ut omnes fere artes mechanicae a tenuibus initiis, natura aut casu praebitis, ortum habuerint. Adagio receptum erat: *botrum contra botrum citius maturescere;* id quod de mutuis amicitiae operis et officiis increbuit. At nostri cydrae, vini scilicet ex pomis, confectores hoc optime imitantur. Cavent enim, ne poma tundantur, aut exprimantur, antequam nonnullo tempore in acervos conjecta mutuo contactu maturuerint; unde nimia potus aciditas emendetur. Item iridum artificiosarum imitatio ex aspersione spissa guttularum ab iridibus naturalibus ex nube roscida facili ductu translata est. Item modus destillandi vel ex alto peti, ex imbribus scilicet, aut rore, vel ex humili illo experimento guttarum in patinis, ollis aquae bullientis superimpositis, adhaerentium, desumi potuit. Tonitrua autem et fulgura imitari veritus quis esset, nisi operculum monachi illius chymici magno impetu et fragore subito in sublime jactum submonuisset. Verum quo haec res magis exemplis abundat, eo pauciora adducere opus fuerit. Debuerant autem homines, si illis utilia inquirere vacaret, naturalia opificia et operationes singulas attente et minutim et ex composito intueri, et secum perpetuo et acriter cogitare, quaenam ex ipsis ad ar-

tes transferri possint. Speculum enim artis natura. Nec pauciora sunt experimenta, quae ab arte in artem seu a practica in practicam transferri possunt; licet hoc rarius in usu sit. Natura enim ubique omnibus occurrit; at artes singulae artificibus tantum propriis cognitae sunt. Specilla ocularia ad visum debilem juvandum inventa sunt; num et comminisci quis queat aliquod instrumentum, quod, auribus appensum, surdastris ad audiendum juvet? Item inbalsamationes et mel cadavera conservant: annon possit aliquid ex his in medicinam transferri, quod etiam vivis corporibus prosit? Item sigillorum practica in cera, caementis et plumbo antiqua fuit: at haec etiam impressioni in chartis sive arti typographicae viam monstravit. Item sal in coquinaria carnes condit, idque melius hyeme, quam aestate: annon hoc ad balnea utiliter transferri possit eorumque temperamentum, quando opus fuerit, vel imprimendum, vel extrahendum? Item sal in nupero experimento de conglaciationibus artificialibus magnas vires ad condensandum obtinere reperitur: annon possit hoc transferri ad condensationes metallorum; cum jampridem notum sit, aquas fortes, ex nonnullis salibus compositas, dejicere et praecipitare arenulas auri ex metallis aliquibus, auro ipso minus densis? Item pictoria imagine memoriam rei renovat: annon hoc traductum est in artem eam, quam vocant, memoriae? De his in genere monitum sit; quod nihil ad imbrem quendam inventorum utilium eorundemque novorum veluti coelitus deducendum tantum valere possit, quantum, si experimenta

complurium artium mechanicarum uni homini aut paucis, qui se invicem colloquiis acuere possint, in notitiam venerint, aut per hanc, quam dicimus, experimentorum translationem, artes se mutuo fovere, et veluti commixtione radiorum accendere possint. Quamvis enim via rationalis per organum longe majora spondeat, attamen haec sagacitas per experientiam litteratam plurima interim ex iis, quae in proximo sunt, in genus humanum, tanquam missilia apud antiquos donativa, projiciet et sparget. Superest illa translatio de parte artis in partem diversam; quae parum differt a translatione de arte in artem; verum quia artes nonnullae spatia magna occupant, ut etiam translationem experimentorum ferre intra se ipsas possint, hanc etiam speciem translationis subjungere visum est; praecipue, quia magni prorsus est in nonnulla arte momenti. Plurimum enim ad artem medicinae amplificandam profuerit, si experimenta partis illius medicinae de curationibus morborum ad partes illas de tuenda sanitate et prolongatione vitae transferantur. Si enim opiatum aliquod insigne ad spirituum in morbo pestilenti furibundam incensionem reprimendum suffecerit, non dubitet quispiam, quin simile aliquod, debita dosi familiare redditum, etiam incensionem eam gliscentem et obrepentem, quae per aetatem fit, aliqua ex parte fraenare et retardare possit. Atque de translatione experimenti hactenus.

Inversio experimenti fit, cum contrarium ejus, quod experimento constat, probatur. Exempli gratia: calidum per specula incenditur: num etiam frigidum?

Item calidum se diffundendo fertur tamen potius in sursum: num etiam frigidum se diffundendo fertur magis in deorsum? Exempli gratia, accipias bacillum ferreum illudque in uno fine calefacias; et deinde erigas ferrum, parte calefacta subtus locata, in superiore parte manu apposita, actutum manum aduret, parte autem calefacta supra locata et manu subtus, multo tardius aduret: num etiam, si totum bacillum calefiat, et finis alter nive vel spongia, in aqua frigida tincta, madefiat; si nix aut spongia superius locetur: num, inquam, frigus deorsum mittet citius, quam, inferius locata, sursum? Item radii solis supra album dissiliunt, supra nigrum congregantur: num etiam umbrae super nigrum disperguntur, super album congregantur? Id quod in loco tenebroso, luce per foramen exiguum tantum immissa, fieri videmus, ubi imagines rerum, quae foras sunt, super papyrum, quae alba est, excipiuntur, super nigram minime. Item vena frontis ad dolorem hemicranicum inciditur: num etiam hemicranium scarificatur ad sodam? Atque de inversione experimenti hactenus.

Compulsio experimenti fit, ubi urgetur et producitur experimentum, ad annihilationem vel privationem virtutis; in reliquis enim venationibus fera capitur tantum: at in ista occiditur. Exemplum compulsionis tale est. Magnes ferrum trahit; urge ergo ferrum, aut urge magnetem, ut amplius non fiat attractio: veluti, num forte, si magnes ustus fuerit, aut in aquis fortibus maceratus, virtutem suam deponet aut saltem remittet? Contra, si chalybs, aut ferrum in

crocum Martis redigantur, vel in chalybem, quem vocant praeparatam, vel etiam in aqua forti solvantur: num adhuc ea alliciat magnes? Rursus magnes ferrum trahit per universa, quae novimus, media; nempe si interponatur aurum, argentum, vitrum. Urge igitur aliquod medium, si fieri possit, quod virtutem intercipiat; probetur argentum vivum; probentur oleum, gummi, carbo ignitus et alia, quae adhuc probata non sunt. Item introducta sunt nuper perspicilla, quae visibilia minuta miris modis multiplicent. Urge usum eorum vel ad species tam pusillas, ut amplius non valeant, vel ita grandiusculas, ut confundantur: scilicet, num poterunt illa in urina clare detegere ea, quae alias non perspicerentur? num poterunt in gemmis, ex omni parte puris et nitidis, grana aut nubeculas conspicienda dare? num et pulviscula in sole, quae Democrito pro atomis suis et principiis rerum falsissime objiciebantur, tanquam corpora grandiuscula monstrare? num pulverem crassiusculum ex cinnabari et cerussa ita ostendere distributum, ut appareant hic granula rubra, illic alba? num rursus imagines majores, puta faciem, oculum etc. in tantum multiplicatas ostendere, in quantum pulicem aut vermiculum? Num byssum, aut hujusmodi textile linteum delicatius et paullo apertius ita foraminatum ostendere, ac si esset rete? Verum in compulsionibus experimentorum minus moramur, quia fere extra limites experientiae litteratae cadunt, et ad caussas, et axiomata, et novum organum potius spectant. Ubicunque enim fit negativa, aut privativa, aut exclusiva,

coepit jam praeberi lux nonnulla ad inventionem formarum. Atque de compulsione experimenti hactenus.

Applicatio experimenti nihil aliud est, quam ingeniosa traductio ejus ad experimentum aliud aliquod utile. Exemplum tale sit: corpora quaeque suas habent dimensiones, sua pondera: aurum plus ponderis, minus dimensionis, quam argentum; aqua, quam vinum. Ab hoc traducitur experimentum utile, ut ex mensura impleta et pondere excepto possis dignoscere, quantum argenti fuerit admixtum auro, vel aquae vino: quod fuit εὕρημα illud Archimedis. Item carnes in nonnullis cellis citius putrefiunt, quam in aliis: utile fuerit, experimentum hoc traducere ad dignoscendos aëres magis aut minus salubres ad habitationem. Ubi scilicet carnes diutius vindicentur a putredine, possit idem applicari ad revelandas salubriores aut pestilentiores tempestates anni. Verum innumera sunt ejusmodi. Evigilent modo homines et oculos perpetuo, alias ad naturam rerum, alias ad usus humanos vertant. Atque de applicatione experimenti hactenus.

Copulatio experimenti est applicationum nexus et catena; cum, quae singula profutura non fuissent ad usum aliquem, connexa valeant. Exempli gratia: rosas aut fructus serotinos habere cupis: hoc fiet, si gemmas praecociores avellas; idem fiet, si radices usque ad ver adultum denudes et aëri exponas: at multo magis, si copuletur utrumque. Item ad refrigerandum maxime faciunt glacies et nitrum; utrumque commixtum multo magis. Verum et haec res per se perspicua est. Attamen fallacia ei saepe subesse

possit, ut et omnibus, ubi desunt axiomata, si copula fiat ex rebus, quae diversis et quasi pugnantibus modis operantur. Atque de copulatione experimenti hactenus.

Restant sortes experimenti. Hic vero experimentandi modus plane irrationalis est et quasi furiosus; cum aliquid experiri velle animum subit, non quia aut ratio, aut aliquod aliud experimentum te ad illud deducat, sed prorsus, quia similis res adhuc nunquam tentata fuit. Haud tamen scio, an in hac ipsa re, de qua nunc agimus, non aliud magnum lateat: si, inquam, omnem lapidem in natura moveas. Magnalia enim naturae fere extra vias tritas et orbitas notas jacent, ut etiam absurditas rei aliquando juvet. At si ratio simul comitetur, id est, ut et manifestum sit, simile experimentum nunquam tentatum fuisse, et tamen caussa subsit magna, cur tentetur, tum vero haec res ex optimis est, et plane sinus naturae excutit. Exempli gratia: in operatione ignis super aliquod corpus naturale alterum horum hactenus semper evenit, ut aut aliquid evolet, veluti flamma et fumus in combustione vulgari, aut saltem fiat separatio partium localis, et ad nonnullam distantiam, ut in destillatione, ubi feces subsident, vapores in receptacula, postquam luserint, congregantur. At destillationem clausam, ita enim eam vocare possumus, nemo mortalium adhuc tentavit; verisimile autem videtur, vim caloris, si intra claustra corporis sua in alterando edat facinora, cum nec jactura fiat corporis, nec etiam liberatio, tum demum hunc materiae Proteum, veluti

manicis detentum, ad complures transformationes adactu-ram; si modo calor ita temperetur et alternetur, ut non fiat vasorum confractio. Est enim haec res matrici similis naturali, ubi calor operatur, nihil corporis aut emittitur, aut separatur, nisi quod in matrice conjungatur alimentatio, verum, quatenus ad versionem, eadem res videtur. Tales igitur sunt sortes experimenti.

Illud interim circa hujusmodi experimenta, monemus: ut nemo animo concidat, aut quasi confundatur, si experimenta, quibus incumbit, exspectationi suae non respondeant. Etenim, quod succedit, magis complaceat; at quod non succedit, saepenumero non minus informat. Atque illud semper in animo tenendum, quod perpetuo inculcamus, experimenta lucifera etiam adhuc magis, quam fructifera, ambienda esse. Atque de litterata experientia haec dicta sint; quae, ut jam ante diximus, sagacitas potius est et odoratio quaedam venatica, quam scientia. De novo organo autem silemus, neque de eo quicquam praelibamus; quoniam, de eo, cum sit res omnium maxima, opus integrum, annuente favore divino, conficere, nobis in animo est.

Cap. III.

Partitio inventivae argumentorum in *promptuariam* et *topicam*. Partitio topicae *in generalem* et *particularem*. Exemplum topicae particularis in inquisitione. De *gravi* et *levi*.

Inventio argumentorum inventio proprie non est. Invenire enim est, ignota detegere, non ante cognita

recipere, aut revocare. Hujusce autem inventionis usus atque officium non aliud videtur, quam ex massa scientiae, quae in animo congesta et recondita est, ea, quae ad rem aut quaestionem institutam faciunt, dextre depromere. Nam cui parum, aut nihil de subjecto, quod proponitur, innotuit, ei loci inventionis non prosunt; contra, cui domi paratum est, quod ad rem adduci possit, is etiam absque arte et locis inventionis argumenta tandem, licet non ita expedite et commode, reperiet et producet. Adeo ut hoc genus inventionis, sicut diximus, inventio proprie non sit, sed reductio tantum in memoriam, sive suggestio cum applicatione. Attamen, quoniam vocabulum invaluit et receptum est, vocetur sane inventio; siquidem etiam ferae alicujus venatio et inventio non minus, cum intra vivariorum septa indagatur, quam cum in saltibus apertis, dici possit. Missis vero verborum scrupulis, illud constet, scopum et finem hujusce rei esse promptitudinem quandam et expeditum usum cognitionis nostrae potius, quam ejusdem amplificationem aut incrementum.

Atque ut parata sit ad disserendum copia, duplex ratio iniri potest: aut ut designetur et quasi indice monstretur, ad quas partes rem indagare oporteat; atque haec est ea, quam vocamus *topicam;* aut ut jam antea composita sint et in usum reposita argumenta circa eas res, quae frequentius incidunt et in disceptationem veniunt: atque hanc *promptuariam* nominabimus. Haec autem posterior tanquam scientiae pars vix dici meretur, cum in diligentia potius consistat,

quam in eruditione aliqua artificiosa. Veruntamen hac in parte Aristoteles, ingeniose quidem, sed tamen damnose, sophistas sui temporis deridet, inquiens, *perinde illos facere, ac si quis, calcearium professus, rationem calcei conficiendi non doceret, sed exhiberet tantum calceos complurimos, diversae tam formae, quam magnitudinis.* Attamen hic regerere liceat, calcearium, si in officina nil calceorum haberet, neque eos consueret, nisi rogatus, egenum prorsus mansurum et perpaucos inventurum emptores. Sed longe aliter salvator noster, de divina scientia verba faciens, inquit, *omnis scriba doctus in regno coelorum similis est homini patrifamilias, qui profert ex thesauro suo nova et vetera.* Videmus etiam, priscos rhetores oratoribus praecepisse, ut praesto haberent locos communes varios, jam pridem adornatos, et in utramque partem tractatos et illustratos; exempli gratia: *pro sententia legis adversus verba legis et contra; pro fide argumentorum adversus testimonia et e contra.* Cicero autem ipse, longa doctus experientia, plane asserit, posse oratorem diligentem et sedulum jam praemeditata et elaborata habere, quaecunque in disceptationem venient, adeo ut in caussae ipsius actione nihil novum, aut subitum inseri necesse fuerit, praeter nomina nova et circumstantias aliquas speciales. At Demosthenes diligentia et sollicitudo eo usque processit, ut, quoniam primus ad caussam aditus et ingressus ad animos auditorum praeparandos plurimum virium haberet, operae pretium putaret, complura concionum et orationum exordia componere et in promptu

habere. Atque haec exempla et auctoritates merito Aristotelis opinioni praeponderare possint, qui nobis auctor foret, ut vestiarium cum forfice commutaremus. Itaque non fuit omittenda haec pars doctrinae circa promptuarium. De qua hoc loco satis. Cum enim sit utrique, tam logicae, quam rhetoricae communis, visum est, eam hic inter logica cursim tantum perstringere, pleniorem ejus tractationem ad rhethoricam rejicientes.

Partem alteram inventivae, nimirum *topicam*, partiemur in *generalem et particularem*. *Generalis* illa est, quae in *dialectica* diligenter et abunde tractata est, ut in ejus explicatione morari non sit opus. Illud tamen obiter monendum videtur, topicam istam non tantum in argumentationibus, ubi cum aliis manum conserimus, verum et in meditationibus, cum quid nobiscum ipsi commentamur, aut revolvimus, valere. Immo neque solummodo in hoc sitam esse, ut inde fiat suggestio aut admonitio, quid affirmare aut asserere, verum etiam, quid inquirere aut interrogare debeamus. At prudens interrogatio quasi dimidium scientiae. Recte siquidem Plato: *qui aliquid quaerit, id ipsum, quod quaerit, generali quadam notione comprehendit: aliter, qui fieri potest, ut illud, cum fuerit inventum, agnoscat?* Idcirco quo amplior et certior fuerit anticipatio nostra, eo magis directa et compendiosa erit investigatio. Iidem igitur illi loci, qui ad intellectus nostri sinus intra nos excutiendos et congestam illic scientiam depromendam conducent, etiam ad scientiam extrinsecus hauriendam

juvabunt, ita ut, si praesto fuerit quis gnarus et peritus, commode et prudenter de ea interrogari a nobis possit, et similiter auctores et libri et partes librorum, qui nos de iis, quae quaerimus, edoceant et informent, utiliter deligi et evolvi.

At *topica particularis* ad ea, quae dicimus, longe confert magis, et pro re fructuosissima habenda est. Illius certe mentio levis a nonnullis scriptoribus facta est, sed integre et pro rei dignitate minime tractata. Verum missum facientes vitium illud et fastum, quae nimium diu regnarunt in scholis; videlicet, ut quae praesto sunt, infinita subtilitate persequantur, quae paullo remotiora, ne attingant quidem: nos sane *topicam particularem* tanquam rem apprime utilem amplectimur, hoc est, locos inquisitionis et inventionis particularibus subjectis et scientiis appropriatos. Illi autem mixturae quaedam sunt ex logica et materia ipsa propria singularum scientiarum. Futilem enim esse constat et angusti cujusdam animi, qui existimet, artem de scientiis inveniendis perfectam jam a principio excogitari et proponi posse eandemque postea in opere poni et exerceri debere. At certo sciant homines, artes inveniendi solidas et veras adolescere et incrementa sumere cum ipsis inventis; adeo ut, cum quis primum ad perscrutationem scientiae alicujus accesserit, possit habere praecepta inventiva nonnulla utilia; postquam autem ampliores in ipsa scientia progressus fecerit, possit etiam et debeat nova inventionis praecepta excogitare, quae ad ulteriora eum felicius deducant. Similis est sane haec res viae initae

in planitie. Postquam enim viae partem aliquam fuerimus emensi, non tantum hoc lucrati sumus, ut ad exitum itineris propius accesserimus, verum etiam ut, quod restat viae, clarius prospiciamus. Eodem modo in scientiis gradus itineris quisque ea, quae a tergo reliquit, praetervectus, etiam illa, quae supersunt, propius dat in conspectum. Hujus autem topicae exemplum, quoniam eam inter desiderata reponimus, subjungere visum est.

Topica particularis sive articuli inquisitionis de gravi et levi.

1. Inquiratur, qualia sint corpora, quae motus gravitatis sunt susceptibilia; qualia, quae levitatis; et si quae sint mediae sive adiaphorae naturae.

2. Post inquisitionem de gravitate et levitate simplicem procedatur ad inquisitionem comparatam: quae nimirum ex gravibus plus, quae minus ponderent in eodem dimenso; etiam, quae ex levibus celerius ferantur in altum, quae tardius.

2. Inquiratur de eo, quid possit et operetur quantum corporis ad motum gravitatis. Atque videatur hoc primo adspectu quasi supervacuum, quia rationes motus debeant sequi rationes quanti. Sed res aliter se habet. Nam licet in lancibus quantitas gravitatem corporis ipsius compenset, viribus corporis undique coëuntibus per repercussionem sive resistentiam lancium vel trabis, tamen, ubi parva datur resistentia, veluti in decasu corporum per aërem, quantum corporis parum valet ad incitationem descensus, cum vi-

ginti pondo plumbi et libra una eodem fere spatio cadant.

4. Inquiratur, utrum quantum corporis ita augeri possit, ut motus gravitatis prorsus deponatur; ut fit in globo terrae, qui pensilis est, non cadit: utrum igitur possint esse aliae massae tam grandes, ut se ipsae sustentent. Nam latio ad centrum terrae res fictitia est, atque omnis massa grandis motum lationis quemcunque exhorret, nisi ab alio appetitu fortiori vincatur.

5. Inquiratur de eo, quid possit et operetur resistentia corporis medii, vel occurrentis ad regimen motus gravitatis. Corpus vero descendens aut penetrat et secat corpus occurrens, aut ab eo sistitur. Si penetret, fit penetratio, aut cum levi resistentia, ut in aëre, aut cum fortiori, ut in aqua. Si sistatur, sistitur, aut resistentia dispari, ubi fit praegravatio; ut si lignum superponatur cerae; aut aqua, veluti si aqua superponatur aquae, aut lignum ejusdem generis ligno. Id quod appellat schola, apprehensione quadam inani, non ponderare corpus, nisi extra locum suum. Atque haec omnia motum gravitatis variant: aliter enim movantur gravia in lancibus, aliter in decasu; etiam aliter, quod mirum videri possit, in lancibus pendentibus in aëre, aliter in lancibus immersis in aqua; aliter in decasu per aquam, aliter in natantibus sive vectis super aquam.

6. Inquiratur de eo, quid possit et operetur figura corporis descendentis ad regendum modum gravitatis; veluti figura lata cum tenuitate, cubica, oblonga, rotunda, pyramidalis et quando se vertant cor-

pora, quando eadem, qua dimittuntur, positura permaneant.

7. Inquiratur de eo, quid possit et operetur continuatio et progressio ipsius casus sive descensus ad hoc, ut majori incitatione et impetu feratur; et qua proportione et quousque invalescat illa incitatio; siquidem veteres levi contemplatione opinati sunt, cum motus naturalis sit iste, eum perpetuo augeri et intendi.

8. Inquiratur de eo, quid possit et operetur distantia, aut proximitas corporis descendentis a terra ad hoc, ut celerius cadat, aut tardius, aut etiam non omnino, si modo fuerit extra orbem activitatis globi terrae, quae Gilberti opinio fuit; atque simul de eo, quid operetur immersio corporis descendentis magis in profundo terrae, aut collocatio ejusdem propius ad superficiem terrae; etenim haec res etiam motum variat, ut operantibus in mineris perspectum est.

9. Inquiratur de eo, quid possit et operetur differentia corporum, per quae motus gravitatis diffunditur et communicatur: atque, utrum aeque communicetur per corpora mollia et porosa, ac per dura et solida; veluti si trabs lancis sit ex altera parte lingulae lignea, ex altera argentea, licet fuerint reductae ad idem pondus, utrum non progignat variationem in lancibus; similiter, utrum metallum, lanae aut vesicae inflatae superimpositum, idem ponderet, quod in fundo lancis?

10. Inquiratur de eo, quid possit et operetur in communicatione motus gravitatis distantia corporis a

libramine, hoc est, cita et sera perceptio incubitus sive depressionis; veluti in lancibus, ubi altera pars trabis est longior, licet reducta ad idem pondus, an inclinet hoc ipsum lancem; aut in tubis acuatis, ubi longior pars certe trahet aquam, licet brevior pars, facta scilicet capacior, majus contineat pondus aquae.

11. Inquiratur de eo, quid possit intermixtio sive copulatio corporis levis cum corpore gravi, ad elevandam corporis gravitatem in pondere animalium vivorum et mortuorum.

12. Inquiratur de secretis adscensibus partium leviorum et graviorum in uno corpore integro, unde fiant saepe accuratae separationes; ut in separatione vini et aquae; in ascensione floris, lactis et similibus.

13. Inquiratur, quae sit linea et directio motus gravitatis, et quatenus sequatur vel centrum terrae, id est, massam terrae vel centrum corporis ipsius, id est, nexum partium ejus. Centra enim illa ad demonstrationes apta sunt; in natura nihil valent.

14. Inquiratur de comparatione motus gravitatis cum motibus aliis, quos scilicet vincat, quibus cedat; veluti motu, quem appellant, violento, motus gravitatis compescitur ad tempus; etiam, cum pondus longe majus ferri ab exiguo magnete attollitur, cedit motus gravitatis motui sympathiae.

15. Inquiratur de motu aëris, utrum feratur sursum, an sit tanquam adiaphorus; quod dificile est inventu, nisi per experimenta aliqua inquisita. Nam emicatio aëris in fundo aquae fit potius per plagam aquae, quam per motum aëris; cum idem etiam fiat in

ligno. Aër autem aëri commistus nihil prodit, cum non minus levitatem exhibeat aër in aëre, quam gravitatem aqua in aqua; in bulla autem, exili obducta pellicula, ad tempus stat.

16. Inquiratur, quis sit terminus levitatis. Neque enim, quemadmodum centrum terrae posuerunt centrum gravitatis, volunt, credo, ut ultima convexitas coeli sit terminus levitatis; an potius, veluti gravia videntur eo usque ferri, ut decumbant, et tanquam ad immobile, ita levia eo usque ferantur, ut rotari incipiant, et tanquam ad motum sine termino.

17. Inquiratur, quid in caussa sit, cur vapores et halitus eo usque in altum, ac sita est regio, quam vocant, media aëris, ferantur; cum et crassiusculae sint materiae, et radii solis per vices, noctu scilicet, cessent.

18. Inquiratur de regimine motus flammae in sursum; quod eo abstrusius est, quia singulis momentis flamma perit, nisi forte in medio flammarum majorum; etenim flammae abruptae a continuitate sua parum durant.

19. Inquiratur de motu in sursum ipsius activitatis calidi; veluti cum calor in ferro candente citius gliscit in sursum, quam in deorsum.

Exemplum igitur topicae particularis tale sit; illud interim, quod monere occoepimus, iterum monemus. Nempe ut homines debeant topicas particulares suas alternare, ita ut post majores progressus aliquos in inquisitione factos aliam et subinde aliam instituant topicam, si modo scientiarum fastigia conscen-

dere cupiant. Nos autem topicis particularibus tantum tribuimus, ut proprium opus de ipsis in subjectis naturalibus dignioribus et obscurioribus conficere, in animo habeamus. Domini enim quaestionum sumus, rerum non item. Atque de inventiva hactenus.

Cap. IV.

Partitio artis judicandi in judicium per *inductionem* et per *syllogismum*. Quorum prius aggregatur organo novo. Partitio prima judicii per syllogismum in *reductionem rectam* et *inversam*. Partitio secunda ejus in *analyticam* et doctrinam de *elenchis*. Partitio doctrinae de elenchis in elenchos *sophismatum*, elenchos *hermeniae* et elenchos *imaginum* sive *idolorum*. Partitio idolorum in idola *tribus*, idola *specus* et idola *fori*. Appendix artis judicandi, videlicet de analogia demonstrationum pro natura subjecti.

Transeamus nunc ad judicium sive *artem judicandi*, in qua agitur de *natura probationum* sive *demonstrationum*. In arte autem ista judicandi, ut etiam vulgo receptum est, aut *per inductionem*, aut *per syllogismum* concluditur. Nam *enthymemata* et *exempla* illorum duorum compendia tantum sunt. At quatenus ad *judicium*, quod fit per *inductionem*: nihil est, quod nos detinere debeat; uno siquidem eodemque mentis opere illud, quod quaeritur, et invenitur et judicatur. Neque enim per medium aliquod res transigitur, sed immediate eodem fere modo, quo fit in sensu; quippe sensus in objectis suis primariis simul et objecti speciem arripit, et ejus veritati consentit. Aliter autem fit in *syllogismo*, cujus probatio immediata non est,

sed per medium perficitur. Itaque alia res est inventio medii, alia judicium de consequentia argumenti. Nam primo discurrit mens, postea acquiescit. At inductionis formam vitiosam prorsus valere jubemus; legitimam ad novum organum remittimus. Itaque de judicio per inductionem hoc loco satis.

De illo altero per *syllogismum* quid attinet dicere, cum subtilissimis ingeniorum limis haec res fere attrita sit, et in multas minutias redacta? Nec mirum; cum sit res, quae cum intellectu humano magnam habeat sympathiam. Nam animus humanus miris modis ad hoc contendit et anhelat, ut non pensilis sit, sed nansciscatur aliquid fixum et immobile, cui tanquam firmamento in transcursibus et disquisitionibus suis innitatur. Sane quemadmodum Aristoteles probare conatur, inveniri in omni motu corporum aliquid, quod quiescit, et fabulam antiquam de Atlante, qui ipse erectus coelum humeris sustinuit, pereleganter ad polos mundi traducit, circa quos conversiones expediuntur: similiter magno studio appetunt homines, aliquem habere intra se cogitationum Atlantem aut polos, qui intellectus fluctuationes et vertigines aliquatenus regant, timentes scilicet, ne coelum ipsorum ruat. Itaque ad principia scientiarum constituenda praepropere festinarunt, circa quae omnis disputationum varietas verteretur, sine periculo ruinae et casus: nescientes profecto, eum, qui certa nimis propere captaverit, in dubiis finiturum; qui autem judicium tempestive cohibuerit, ad certa perventurum.

Manifestum est igitur, artem hanc judicandi per syllogismum nihil aliud esse, quam reductionem propositionum ad principia per medios terminos. Principia autem consensu recepta intelliguntur atque a quaestione eximuntur. At terminorum mediorum inventio libero ingeniorum acumini et investigationi permittitur. Est autem *reductio* illa duplex: *directa* scilicet et *inversa*. *Directa* est, cum ipsa propositio ad ipsum principium reducitur, id quod *probatio ostensiva* vocatur. *Inversa* est, cum contradictoria propositionis reducitur ad contradictorium principii; quod vocant *probationem per incommodum*. Numerus vero terminorum mediorum sive scala eorum minuitur, aut augetur pro remotione propositionis a principio.

His positis, partiemur *artem judicii*, sicut vulgo fere solet, in *analyticam* et *doctrinam de elenchis*; altera indicat, altera cavet. *Analytica* enim veras formas instituit de consequentiis argumentorum, quibus si varietur, sive deflectatur, vitiosa deprehenditur esse conclusio. Atque hoc ipsum in se elenchum quendam sive redargutionem continet. *Rectum enim*, ut dicitur, *et sui judex est et obliqui*. Tutissimum nihilominus est, *elenchos* veluti monitores adhibere, quo facilius detegantur fallaciae, judicium alioquin illaqueaturae. In analytica vero nihil desiderari, reperimus; quin potius oneratur superfluis, quam indiget accessionibus.

Doctrinam de elenchis in tres partes dividere placet: *elenchos sophismatum*, *elenchos hermeniae et elenchos imaginum* sive *idolorum*. Doctrina de *elen-*

ohis sophismatum apprime utilis est. Quamvis enim pinguius fallaciarum genus a Seneca non inscite comparetur cum praestigiatorum technis; in quibus quo pacto res regeratur nescimus, aliter autem se habere rem, quam videtur, satis novimus: subtiliora tamen sophismata non solum id praestant, ut non habeat quis, quod respondeat, sed et judicium ipsum serio confundunt.

Haec pars de *elenchis sophismatum* praeclare tractata est ab Aristotele, quoad praecepta; etiam a Platone adhuc melius, quoad exempla; neque illud tamen in persona sophistarum antiquorum, Gorgiae, Hippiae, Protagorae, Euthydemi et reliquorum, verum etiam in persona ipsius Socratis; qui cum illud semper agat, ut nihil adfirmet, sed a caeteris in medium adducta infirmet, ingeniosissime objectionum, fallaciarum et redargutionum modos expressit. Itaque in hac parte nihil habeamus, quod desideremus. Illud interim notandum: quamvis usum hujus doctrinae probum et praecipuum in hoc posuerimus, ut redarguantur sophismata, liquido nihilominus patere, usum ejus degenerem et corruptum ad captiones et contradictiones per illa ipsa sophismata struendas et concinnandas spectare. Quod genus facultatis etiam pro eximio habetur et haud parvas affert utilitates. Licet eleganter introducta sit a quopiam illa differentia inter oratorem et sophistam, quod alter tanquam leporarius cursu praestet, alter tanquam lepus ipse flexu.

Sequuntur *elenchi hermeniae*. Ita enim, vocabulum potius, quam sensum ab Aristotele mutuantes, eos

appellabimus. Redigamus igitur hominibus in memoriam ea, quae a nobis de transcendentibus et adventitiis entium conditionibus sive adjunctis, cum de *philosophia prima* ageremus, superius dicta sunt. Ea sunt, majus, minus; multum, paucum; prius, posterius; idem, diversum; potentia, actus; habitus, privatio; totum, partes; agens, motus, quies; ens, non-ens; et similia. Inprimis autem meminerint et notent differentes eas, quas diximus, harum rerum contemplationes; videlicet, quod possint inquiri vel physice, vel logice; physicam autem circa eas tractationem *philosophiae primae* assignavimus. Superest logica. Ea vero ipsa est res, quam in praesenti doctrinam de elenchis hermeniae nominamus. Portio certe est haec doctrinae sana et bona. Hoc enim habent notiones illae generales et communes, ut in omnibus disputationibus ubique intercurrant; adeo ut, nisi accurate et anxio cum judicio bene jam ab initio distinguantur, universo disputationum lumini caliginem miris modis offusurae sint et eo rem fere deducturae, ut desinant disputationes in pugnas verborum. Etenim aequivocationes et malae acceptiones verborum, praesertim hujus generis, sunt sophismata sophismatum. Quare etiam melius visum est, istarum tractationem seorsum constituere, quam eam vel in philosophiam primam sive metaphysicam recipere, vel ex parte analyticae subjicere, ut Aristoteles satis confuse fecit. Dedimus autem ei nomen ex usu, quia verus ejus usus est plane redargutio et cautio circa usum verborum. Quinimmo partem illam de praedicamentis, si recte instituatur,

circa cautiones de non confundendis aut transponendis definitionum et divisionum terminis praecipuum usum sortiri existimamus et huc etiam referre malumus. Atque de elenchis hermeniae hactenus.

Ad *elenchos* vero *imaginum* sive *idolorum* quod attinet: sunt quidem *idola* profundissimae mentis humanae fallaciae Neque enim fallunt in particularibus, ut caeterae: judicio caliginem offundendo et tendiculas struendo, sed plane ex praedispositione mentis parva et perperam constituta, quae tanquam omnes intellectus anticipationes detorquet et inficit. Nam mens humana, corpore obducta et obfuscata, tantum abest, ut speculo plano, aequali et claro similis sit, quod rerum radios sincere excipiat et reflectat, ut potius sit instar speculi alicujus incantati, plene superstitionibus et spectris. Imponuntur autem intellectui idola aut per naturam ipsam generis humani generalem, aut per naturam cujusque individualem, aut per verba sive naturam communicativam. Primum genus *idola tribus*, secundum *idola specus*, tertium *idola fori* vocare consuevimus. Est et quartum genus, quod *idola theatri* appellamus, atque superinductum est a pravis theoriis sive philosophiis et perversis legibus demonstrationum; verum hoc genus abnegari potest et deponi; itaque illud in praesentia omittemus. At reliqua plane obsident mentem; neque prorsus evelli possunt. Igitur non est, quod quis in illis analyticam aliquam exspectet, sed doctrina de elenchis est circa ipsa idola doctrina primaria. Neque, si verum omnino dicendum sit, doctrina de idolis in ar-

tem redigi possit; sed tantum adhibenda est ad ea cavenda prudentia quaedam contemplativa. Horum autem tractationem plenam et subtilem ad novum organum amandamus; pauca generaliter tantum de iis hoc loco dicturi.

Idolorum tribus exemplum tale sit. *Natura intellectus humani magis adficitur affirmativis et activis, quam negativis et privativis*, cum rite et ordine aequum se utrique praebere debeat. At ille, si res quaepiam aliquando exstat et teneat, fortiorem recipit de ea impressionem, quam si eadem longe pluries fallat, aut in contrarium eveniat. Id quod omnis superstitionis et vanae credulitatis quasi radix est. Itaque recte respondit ille, qui, cum suspensa tabula in templo monstraretur eorum, qui vota solverant, quod naufragii periculum effugissent, atque interrogando premeretur, annon tum demum Neptuni numen agnosceret: quaesivit vicissim: *at ubi sunt illi depicti, qui post vota nuncupata perierunt?* Atque eadem est ratio superstitionum similium, sicut in astrologicis, insomniis omnibus et reliquis. Alterum exemplum est hujusmodi: *animus humanus* (cum sit ipse substantia aequalis et uniformis) *majorem praesupponit et affingit in natura rerum aequalitatem et uniformitatem, quam revera est.* Hinc commentum mathematicorum, *in coelestibus omnia moveri per circulos perfectos*, rejiciendo lineas spirales; hinc etiam fit, quod cum multa sint in natura monodica et plena imparitatis, affingat tamen semper cogitatio humana *relativa, parallela et conjugata.* Ab hoc enim fonte elemen-

tum ignis cum orbe suo introductum est ad constituendam quaternionem cum reliquis tribus, terra, aqua, aëre. Chymici autem fanaticam instruxerunt rerum universarum phalangem, inanissimo commento inveniri fingentes in quatuor illis suis elementis, coelo, aëre, aqua, terra species singulas parallelas invicem et conformes. Tertium exemplum est superiori finitimum, quod *homo fiat quasi norma* et *speculum naturae*. Neque enim credibile est, si singula percurrantur et notentur, quantum agmen idolorum philosophiae immiserit naturalium operationum ad similitudinem actionum humanarum reductio: hoc ipsum, inquam, quod putetur, talia naturam facere, qualia homo facit. Neque multo meliora sunt ista, quam haeresis antropomorphitarum, in cellis ac solitudine stupidorum monachorum orta, aut sententia Epicuri huic ipsi in paganismo respondens, qui diis humanam figuram tribuebat. At non opus fuit Vellejo Epicureo interrogare, *cur Deus coelum stellus et luminibus, tanquam aedilis, ornasset;* nam si summus ille opifex ad modum aedilia se gessisset, in pulchrum aliquem et elegantem ordinem stellas digerere debuisset, operosis palatiorum laquearibus consimilem; cum e contra aegre quis ostendat in tam infinito stellarum numero figuram aliquam vel quadratam, vel triangularem, vel recti linearem. Tanta est harmoniae discrepantia inter spiritum hominis et spiritum mundi.

Quod ad *idola specus* attinet: illa ortum habent ex propria cujusque natura et animi, et corporis atque etiam ex educatione et consuetudine et fortuitis rebus,

quae singulis hominibus accidunt. Pulcherrimum enim emblema est illud de specu Platonis. Siquidem si quis, missa illa exquisita parabolae subtilitate, a prima infantia in antro, aut caverna obscura et subterranea ad maturam usque aetatem degeret, et tunc derepente in aperta prodiret et hunc coeli et rerum apparatum contueretur, dubium non est, quin animum ejus subirent et perstringerent quamplurimae mirae et absurdissimae phantasiae. Nos vero scilicet sub aspectu coeli degimus; interea tamen animi in cavernis corporum nostrorum conduntur, ut infinitas errorum et falsitatum imagines haurire necesse sit, si e specu sua raro tantum et ad breve aliquod tempus prodeant, et non in contemplatione naturae perpetuo, tanquam sub dio, morentur. Emblemati siquidem illi de specu Platonis optime convenit parabola illa Heracliti, quod *homines scientias in mundis propriis, et non in mundo majore quaerant.*

At *idola fori* molestissima sunt, quae ex foedere tacito inter homines de verbis et nominibus impositis se in intellectum insinuarunt. Verba autem plerumque ex captu vulgi induntur, atque per differentias, quorum vulgus capax est, res secant; cum autem intellectus acutior, aut observatio diligentior res melius distinguere volet, verba obstrepunt. Quod vero hujus remedium est, definitiones scilicet, in plurimis huic malo mederi nequit, quoniam et ipsae definitiones ex verbis constant, et verba gignunt verba. Etsi autem putemus, verbis nostris nos imperare, et illud facile dictu sit: *loquendum esse, ut vulgus, sentiendum, ut*

sapientes; quinetiam vocabula artium, quae apud peritos solum valent, huic rei satisfacere videri possunt, et definitiones, de quibus diximus, artibus praemissae (secundum prudentiam mathematicorum), vocabulorum pravas acceptiones corrigere valeant: attamen haec omnia non sufficiunt, quo minus verborum praestigiae et incantationes plurimis modis seducant, et vim quandam intellectui faciant et impetum suum, more tartarorum sagittationis, retro in intellectum, unde profecta sunt, retorqueant. Quare altiore et novo quodam remedio ad hoc malum opus est. Verum haec jam cursim perstringimus, interim desiderari pronuntiantes hanc doctrinam, quam *elenchos magnos* sive de *idolis animi humani nativis* et *adventitiis* appellabimus. Ejus autem tractationem legitimam ad organum novum referimus.

Superest *artis judicandi appendix* quaedam insignis, quem etiam desiderari statuimus; siquidem Aristoteles rem notavit, modum rei nullibi persecutus est. Ea tractat, *quales demonstrationes ad quales materias sive subjecta applicari debeant;* ut haec doctrina tanquam judicationes judicationum contineat. Optime enim Aristoteles, *neque demonstrationes ab oratoribus*, *neque suasiones a mathematicis requiri debere*, monet; ut, si in probationis genere aberretur, judicatio ipsa non absolvatur. Quando vero sint quatuor demonstrationum genera: vel per *consensum immediatum* et *notiones*, vel per *inductionem*, vel per *syllogismum*, vel per eam, quam recte vocat Aristoteles, *demonstrationem in orbem* (non a notioribus scilicet, sed

tanquam de plano) habent hae demonstrationes singulae certa subjecta et materias scientiarum, in quibus pollent, alia, a quibus excluduntur. Etenim rigor et curiositas, poscendo probationes nimium severas in aliquibus, multo magis facilitas et remissio in acquiescendo probationibus levioribus in aliis, inter ea sunt numeranda, quae detrimenti plurimum et impedimenti scientiis attulerunt. Atque de arte *judicandi* haec dicta sunt.

Cap. I.

Partitio artis retinendi sive *retentivae* in doctrinam de *adminiculis memoriae* et doctrinam de *memoria ipsa*. Partitio doctrinae de memoria ipsa in *praenotionem* et *emblema*.

Artem retinendi sive *custodiendi* in duas doctrinas partiemur: *doctrinam* scilicet de *adminiculis memoriae* et *doctrinam de memoria ipsa*. *Adminiculum memoriae* plane *scriptio* est, atque omnino monendum, quod memoria sine hoc adminiculo rebus prolixioribus et accuratioribus impar sit, neque ullo modo, nisi de scripto, recipi debeat. Quod etiam in philosophia inductiva et interpretatione naturae praecipue obtinet: tam enim possit quis calculationes ephemeridis memoria nuda absque scripto absolvere, quam interpretationi naturae per meditationes et vires memoriae nativas et nudas sufficere, nisi eidem memoriae per tabulas ordinatas ministretur. Verum missa interpretatione naturae, quae doctrina nova est, etiam ad veteres et populares scientias haud quicquam fere utilius esse possit, quam memoriae adminiculum

solidum et bonum, hoc est, digestum probum et eruditum *locorum communium.* Neque tamen me fugit, quod relatio eorum, quae legimus aut discimus, in locos cummunes damno eruditionis ab aliquibus imputetur, ut quae lectionis cursum remoretur et memoriam ad feriandum invitet. Attamen quoniam adulterina res est in scientiis, praecocem esse et promptum, nisi etiam solidus sis et multipliciter instructus, diligentiam et laborem in locis communibus congerendis magni prorsus rem esse usus et firmitudinis, in studiis, judicamus; veluti quae inventioni copiam subministret, et aciem judicii in unum contrahat. Verum est tamen, inter methodos et syntaxes locorum communium, quas nobis adhuc videre contigit, nullam reperiri, quae alicujus sit pretii: quandoquidem in titulis suis faciem prorsus exhibeant magis scholae, quam mundi, vulgares et paedagogicas adhibentes divisiones, non autem eas, quae ad rerum medulas et interiora quovis modo penetrent.

Circa *memoriam* autem *ipsam* satis segniter et languide videtur adhuc inquisitum. Exstant certe de ea arte quaepiam; verum nobis constat, tum meliora praecepta de memoria confirmanda haberi posse, quam illa ars complectitur, tum practicam illius ipsius artes meliorem institui posse, quam quae recepta est. Neque tamen ambigimus, si cui placet hac arte ad ostentationem abuti, quin possint praestari per eam nonnulla mirabilia et portentosa: sed nihilominus res quasi sterilis est eo, quo adhibetur modo, ad usus humanos. At illud interim ei non imputamus, quod naturalem

memoriam destruat et superoneret, ut vulgo objicitur, sed quod non dextre instituta sit ad auxilia memoriae commodanda in negotiis et rebus seriis. Nos vero hoc habemus fortasse ex genere vitae nostrae politicae, ut, quae artem jactant, usum non praebent, parvi faciamus. Nam ingentem numerum nominum aut verborum semel recitatorum, eodem ordine statim repetere, aut versus complures de quovis argumento ex tempore conficere, aut quicquid occurrit satyrica aliqua similitudine perstringere, aut seria quaeque in jocum vertere, aut contradictione et cavillatione quidvis eludere et similia, quorum in facultatibus animi haud exigua est copia quaeque ingenio et exercitatione ad miraculum usque extolli possunt: haec certe omnia et his similia nos non majoris facimus, quam funambulorum et mimorum agilitates et ludicra. Etenim eadem ferme res sunt; cum haec corporis, illa animi viribus abutantur, et admirationis forsitan aliquid habeant, dignitatis parum.

Ars autem *memoriae* duplici nititur intentione: *praenotione* et *emblemate*. *Praenotionem* vocamus abscissionem quandam investigationis infinitae. Cum enim quis aliquid revocare in memoriam conatur, si nullam praenotionem habeat, aut perceptionem ejus, quod quaerit, quaerit certe et molitur et hac illac discurrit, tanquam in infinito. Quod si certam aliquam praenotionem habeat, statim abscinditur infinitum, et fit discursus memoriae magis in vicino; ut venatio damae intra septa. Itaque et ordo manifesto juvat memoriam. Subest enim *praenotio*, id, quod

quaeritur, tale esse debere, ut conveniat cum ordine. Similiter carmina facilius discuntur memoriter, quam prosa. Si enim haeretur in aliquo verbo, subest praenotio, tale debere esse verbum, quod conveniat cum versu. Atque ita *praenotio* est *artificialis memoriae* pars prima. Nam in *artificiali memoria* locos habemus jam ante digestos et paratos, *imagines* ex tempore, prout res postulat, conficimus. At subest praenotio, talem esse debere imaginem, qualis aliquatenus conveniat cum loco. Id quod vellicat memoriam, et aliquo modo munit ad rem, quam quaerimus. *Emblema* vero deducit intellectuale et sensibile; sensibile autem semper fortius percutit memoriam, atque in ea facilius imprimitur, quam intellectuale; adeo ut etiam brutorum memoria per sensibile excitetur, per intellectuale minime. Itaque facilius retineas imaginem venatoris leporem persequentis, aut pharmacopoei pyxides ordinantis, aut pedantii orationem habentis, aut pueri versus memoriter recitantis, aut mimi in scena agentis, quam ipsas notiones inventionis, dispositionis, elocutionis, memoriae, actionis. Sunt et alia, quae pertinent ad memoriam juvandam, ut modo diximus, sed ars, quae jam habetur, ex his duobus jam praemissis consistit. Particulares autem artium defectus persequi, fuerit ab instituto nostro recedere. Igitur de *arte retinendi* sive *custodiae* haec dicta sint. Jam vero ad quartum membrum logicae quod *traditionem* et *elocutionem* tractat, ordine pervenimus.

Liber Sextus.

Ad Regem suum.

Cap. I.

Partitio traditivae in doctrinam de *organo sermonis*, doctrinam de *methodo sermonis* et doctrinam de *illustratione sermonis*. Partitio doctrinae de organo sermonis in doctrinam de *notis rerum*, de *locutione* et de *scriptione*: quarum duae posteriores grammaticam constituunt ejusque partitiones sunt. Partitio doctrinae de notis rerum in *hieroglyphica* et *characteres reales*. Partitio secundae grammaticae in *litterariam* et *philosophantem*. Aggregatio poëseos, quoad metrum, ad doctrinam de locutione. Aggregatio doctrinae de ciphris ad doctrinam de scriptione.

Conceditur certe cuivis, Rex Optime, se ipsum et sua ridere et ludere. Quis igitur novit, num forte opus istud nostrum non descriptum fuerit ex libro quodam veteri, reperto inter libros famosissimae illius bibliothecae Sancti Victoris, quorum catalogum excepit magister Franciscus Rabelesius. Illic enim invenitur liber, cui titulus est Formicarum artium. Nos sane pusillum acervum pulvisculi congessimus,

et sub eo complura scientiarum et artium grana condidimus, quo formicae reptare possint, et paullatim conquiescere et subinde ad novos se labores accingere. At regum sapientissimus pigros quoscunque remittit ad formicas: nos autem pigros eos homines pronuntiamus, quibus, acquisitis uti tantum, cordi sit, neque subinde novas scientiarum sementes et messes facere.

Accedamus nunc ad *artem tradendi* sive *proferendi* et *enuntiandi* ea, quae inventa, judicata ac in memoria reposita sunt; quam nomine generali *traditivam* appellabimus. Ea omnes artes circa *verba* et *sermones* complectitur. Quamvis enim ratio sermonis veluti anima sit, tamen in tractando disjungi debent ratio et sermo, non minus, quam anima et corpus. *Traditivam* in tres partes dividemus: *in doctrinam circa organum sermonis, doctrinam circa methodum sermonis et doctrinam circa sermonis illustrationem* sive *ornatum*.

Doctrina de organo sermonis vulgo recepta, quae et *grammatica* dicitur, duplex est: altera de *locutione*, altera de *scriptione*. Recte enim Aristoteles: *cogitationum tesserae verba, verborum litterae.* Utrumque *grammaticae* assignabimus. Verum ut rem altius repetamus, antequam ad grammaticam et partes ejus jam dictas veniamus, in genere de *organo traditivae* dicendum est. Videntur enim esse proles quaedam traditivae aliae praeter *verba* et *litteras*. Hoc igitur plane statuendum est: quicquid scindi possint in differentias satis numerosas ad notionum varietatem ex-

plicandam, modo differentiae illae sensui perceptibiles sint, fieri posse vehiculum cogitationum de homine in hominem. Nam videmus, nationes linguis discrepantes commercia non male per gestus exercere. At in practica nonnullorum, qui surdi et muti usque a nativitate fuerant et alias erant ingeniosi, miros vidimus haberi inter eos et amicos suos, qui eorum gestus perdidicerant, dialogos. Quinetiam notissimum fieri jam coepit, quod in China et provinciis ultimi orientis in usu hodie sint characteres quidam reales, non nominales, qui scilicet nec litteras, nec verba, sed res et notiones exprimunt; adeo ut gentes complures, linguis prorsus discrepantes, sed hujusmodi characteribus, qui apud illos latius recepti sunt, consentientes, scriptis communicent: eo usque, ut librum aliquem, hujusmodi characteribus conscriptum quaeque gens patria lingua legere et reddere possit.

Notae igitur rerum, quae absque ope aut medio verborum res significant, duplicis generis sunt: quarum prius genus ex congruo, alterum ad placitum significat. Prioris generis sunt *hieroglyphica* et *gestus*; posterioris vero ii, quos diximus, *characteres reales*. *Hieroglyphicorum* usus vetustus admodum et in veneratione quadam habitus: praecipue apud Aegyptios, gentem valde antiquam; adeo ut videantur hieroglyphica fuisse scriptio quaedam ante nata et senior ipsis elementis litterarum, nisi forte apud Hebraeos. Gestus autem tanquam hieroglyphica transitoria sunt. Quemadmodum enim verba prolata volant, scripta manent, ita et hieroglyphica, gestibus expressa, transeunt,

depicta durant. Cum enim Periander, consultus de conservanda tyrannide, legatum adstare juberet, atque ipse in horto deambulans, summitates florum eminentiorum carperet ad caedem procerum innuens, non minus usus est hieroglyphico, quam si id in charta depinxisset. Illud interim patet, hieroglyphica et gestus semper cum re significata aliquid similitudinis habere et emblemata quaedam esse, unde eas notas rerum ex congruo nominavimus. At characteres reales nihil habent ex emblemate, sed plane surdi sunt, non minus, quam ipsa elementa litterarum, et ad placitum tantum effecti, consuetudine autem, tanquam pacto tacito, recepti. Illud interim liquet, vasta ipsorum multitudine ad scribendum opus esse: tot enim esse debent, quot sunt vocabula radicalia. Haec igitur portio doctrinae de organo sermonis, quae est de notis rerum, nobis ponitur pro desiderato. Etsi autem tenuis possit videri esse ejus usus, cum verba et scriptio per litteras sint organa traditivae longe commodissima, visum est tamen nobis, veluti rei non ignobilis, aliquam hoc loco mentionem ejus facere. Tractamus enim hic veluti numismata rerum intellectualium, nec abs re fuerit, nosse, quod, sicut nummi possint confici ex alia materia, praeter aurum et argentum, ita et notae rerum aliae possint cudi, praeter verba et litteras.

Pergamus igitur ad grammaticam. Ea vero veluti viatoris locum erga caeteras scientias obtinet, non nobilem illum quidem, sed imprimis tamen necessarium; praesertim cum scientiae nostris saeculis ex linguis

eruditis, non vernaculis, potissimum hauriantur. Neque tamen dignitas ejus parva censenda est, quandoquidem antidoti cujusdam vicibus fungatur contra maledictionem illam confusionis linguarum. Sane hoc agit industria humana, ut se restituat et redintegret in benedictionibus illis, quibus culpa sua excidit. Atque contra maledictionem primam generalem de sterilitate terrae, *comedendo panem suum in sudore vultus sui*, reliquis artibus omnibus se munit et instruit. At contra secundam illam de confusione linguarum advocat in auxilium grammaticam. Ejus in linguis quibusque vernaculis exiguus certe usus est, in externis perdiscendis latior, amplissimus vero in illis linguis, quae vulgares esse desierunt et in libris tantum perpetuantur.

Grammaticam etiam bipartitam ponemus, ut alia sit *litteraria*, alia *philosophica*. Altera adhibetur simpliciter ad linguas, nempe, ut eas quis aut celerius perdiscat, aut emendatius et purius loquatur: altera vero aliquatenus philosophiae ministrat: qua in parte occurrit nobis, Caesarem libros de analogia conscripsisse, atque dubitatio subiit, utrum illi hanc, quam dicimus, grammaticam philosophicam tractarint. Suspicamur tamen, nil admodum in illis fuisse subtilius aut sublimius, sed tantum praeceptiones tradidisse de oratione casta et integra, neque a consuetudine loquendi prava, neque ab affectione aliquorum vitiata et polluta; in quo genere ipse excelluit. Veruntamen hac ipsa re moniti, cogitatione complexi sumus grammaticam quandam, quae non analogiam verborum ad

invicem, sed analogiam inter verba et res sive rationem sedulo inquirat, citra tamen eam, quae logicae subservit, hermeniam. Vestigia certe rationis verba sunt; itaque vestigia etiam aliquid de corpore indicant. Hujus igitur rei adumbrationem quandam tenuem dabimus. Primo autem minime probamus curiosam illam inquisitionem, quam tamen Plato, vir eximius, non contemsit, nimirum de impositione et originali etymologia nominum, subponendo, ac si illa jam a principio ad placitum indita minime fuissent, sed ratione quadam, et significanter derivata et deducta: materiam certe elegantem et quasi ceream, quae apte fingi et flecti possit; quoniam vero antiquitatum penetralia perscrutari videtur, etiam quodammodo venerabilem, sed nihilominus parce veram et fructu cassam. Illa demum, ut arbitramur, foret nobilissima grammaticae species, si quis, in linguis plurimis, tam eruditis, quam vulgaribus eximie doctus, de variis linguarum proprietatibus tractaret, in quibus quaeque excellat, in quibus deficiat, ostendens. Ita enim et linguae mutuo commercio locupletari possint, et fiet ex iis, quae in singulis linguis pulchre sunt, tanquam Venus Apellis, orationis ipsius quaedam formosissima imago et exemplar quoddam insigne ad sensus animi rite exprimendos. Atque una etiam hoc pacto capientur signa haud levia, sed observatu digna, quod fortasse quispiam non putaret, de ingeniis et moribus populorum et nationum et linguis ipsorum. Equidem libenter audio Ciceronem notantem, quod apud Graecos desit verbum, quod latinum illud *ineptum* reddat;

propterea, inquit, *quod Graecis hoc vitium tam familiare fuit, ut illud in se ne agnoscerent quidem*; digna certe gravitate romana censura. Quid illud, quod Graeci in compositionibus verborum tanta licentia usi sunt, Romani contra magnam in hac re severitatem adhibuerunt? Plane colligat quis, Graecos fuisse artibus, Romanos rebus gerendis magis idoneos. Artium enim distinctiones verborum compositionem fere exigunt: at res et negotia simpliciora verba postulant. Quin Hebraei tantum compositiones illas refugiunt, ut malint metaphora abuti, quam compositionem introducere; quinetiam verbis tam paucis et minime commixtis utuntur, ut plane ex lingua ipsa quis perspiciat, gentem fuisse illam Nazaraeam et a reliquis gentibus separatam. Annon et illud observatione dignum, licet nobis modernis spiritus nonnihil redundat, antiquas linguas plenas declinationum, casuum, conjugationum, temporum et similium fuisse, modernas, his fere destitutas, plurima per praepositiones et verba auxiliaria segniter expedire. Sane facile quis conjiciat, utcunque nobis ipsi placeamus, ingenia priorum seculorum nostris fuisse multo acutiora et subtiliora. Innumera sunt ejusmodi, quae justum volumen complere possunt. Non abs re igitur fuerit, grammaticam philosophantem a simplici et litteraria distinguere, et desideratam ponere.

Ad grammaticam etiam pertinere judicamus omnia illa, quae verbis quoquo modo accidunt: qualia sunt *sonus*, *mensura*, *accentus*. At prima illa litterarum simplicium cunabula, nempe qua percussione lin-

guae, qua apertura oris, qua adductione labiorum, quo nisu gutturis singularum litterarum sonus generetur, ad grammaticam non pertinent, sed portio sunt doctrinae de sonis, sub sensu et sensibili tractanda. Sonus, de quo loquimur, grammaticus ad euphonias tantum pertinet et dysphonias. Illarum quaedam communes sunt; nulla enim est lingua, quin vocalium concurrentium hiatus, aut consonantium concurrentium asperitates aliquatenus refugiat. Sunt et aliae respectivae, quae scilicet diversorum populorum auribus gratae, aut ingratae accedunt. Graeca lingua diphthongis scatet, latina longe parcius. Lingua hispanica litteras tenues odit, easque statim vertit in medias. Linguae, quae ex Gothis fluxere, aspiratis gaudent. Multa sunt ejusmodi. Verum haec ipsa fortasse plus satis.

At mensura verborum ingens nobis corpus artis peperit, poësim scilicet; non quatenus ad materiam, de qua supra, sed quatenus ad stylum et figuram verborum, versus nimirum sive carmina. Circa quae ars habetur quasi pusilla, exempla accedunt grandia et infinita. Neque tamen ars illa, quam prosodiam grammatici appellant, ad carminum genera et mensuras edocendas tantum restringi debet. Adjicienda enim sunt praecepta; quod carminum genus cuique materiae sive subjecto optime conveniat. Antiqui heroica carmina historiis et encomiis applicaverunt, elegos querimoniis, jambos invectivis, lyricos odis et hymnis. Neque haec prudentia recentioribus poëtis in linguis

propriis defuit; illud reprehendum, quod quidam antiquitatis nimium studiosi, linguas modernas et mensuras antiquas, heroicas, elegiacas, sapphicas etc., traducere conati sunt, quas ipsarum linguarum fabrica respuit, nec minus aures exhorrent. In hujusmodi rebus sensus judicium artis praeceptis praeponendum; ut ait ille:

— Coenae fercula nostrae
Mallem convivis, quam placuisse cocis.

Neque vero ars est, sed artis abusus; cum illa naturam non perficiat, sed pervertat. Verum quod ad poësim attinet, sive de *fabulis*, sive de *metro* loquamur: est illa, ut superius diximus, tanquam herba luxurians, sine semine nata, ex vigore ipsius terrae germinans. Quare ubique serpit et latissime diffusa est, ut supervacuum foret, de defectibus ejus sollicitum esse. De illa igitur cura est abjicienda. Quod vero ad accentus verborum: nil opus est de re tam pusilla dicere; nisi forte illud quis notatu dignum putet, quod accentus verborum exquisite, accentus autem sententiarum neutiquam in observationem veniat. Attamen illud fere universo generi humano commune est, ut vocem in fine periodi submittant, in interrogatione elevent, et alia hujusmodi non pauca. Atque de grammaticae parte, quae ad locutionem spectat, hactenus.

Quod ad *scriptionem* attinet: ea aut *alphabeto vulgari* perficitur, quod ubique recipitur, aut *occulto* et *privato*, de quo inter singulos convenit, quod *ciphras*

vocant. At orthographia vulgaris etiam controversiam et quaestionem nobis peperit: utrum scilicet eodem verba scribere oporteat, quo pronuntiantur, modo, an potius ex more consueto. At illa scriptio, quae formata videri possit, est ex genere inutilium subtilitatum. Nam et ipsa pronuntiatio quotidie gliscit, nec constans est, et derivationes verborum, praesertim ex linguis extraneis, prorsus obscurantur; denique cum ex more recepto scripta morem pronuntiandi nullo modo impediant, sed liberum reliquant, quorsum attinet ista novatio?

Ad *ciphras* igitur veniendum. Earum genera haud pauca sunt: *ciphrae simplices; ciphrae non significantibus characteribus intermixtae; ciphrae duplices, litteras una charactere complexae; ciphrae rotae; ciphrae clavis; ciphrae verborum*, aliae. Virtutes autem in ciphris requirendae tres sunt: ut sint expeditae, non minus operosae ad scribendum; ut sint fidae, et nullo modo pateant ad deciphrandum; addo denique, ut, si fieri possit, suspicione vacent. Si enim epistolae in manus eorum devenient, qui in eos, qui scribunt, aut ad quos scribuntur, potestatem habeant, tametsi ciphra ipsa fida sit et deciphratu impossibilis, tamen subjicitur haec res examini et quaestioni, nisi ciphra sit ejusmodi, quae aut suspicione vacet, aut examinationem eludat. Quod vero ad elusionem examinis attinet: subpetit inventum ad hoc novum atque utile, quod cum in promptu habeamus, quorsum attinet, illud inter desiderata referre, nec po-

tius id ipsum proponere? Hoc hujusmodi est: ut habeat quis duo alphabeta: unum litterarum verarum, alterum non significantium; et simul duas epistolas involvat: unam, quae secretum deferat, alteram, qualem verisimile fuerit scribentem missurum fuisse, absque periculo tamen. Quod si quis de ciphra severe interrogetur, porrigat ille alphabetum non significantium pro veris litteris, alphabetum autem verarum litterarum pro non significantibus; hoc modo incidet examinator in epistolam illam exteriorem, quam cum probabilem inveniet, de interiori epistola nihil suspicabitur. Ut vero suspicio omnis absit, aliud inventum subjiciemus: quod certe, cum adolescentuli essemus Parisiis, excogitavimus, nec etiam adhuc visa nobis res digna est, quae pereat. Habet enim gradum ciphrae altissimum, nimirum ut omnia per omnia significare possint; ita tamen, ut scriptio, quae involvitur, quintuplo minor sit, quam ea cui involvatur: alia nulla omnino requiritur conditio, aut restrictio. Id hoc modo fiet. Primo universae litterae alphabeti in duas tantummodo litteras solvantur per transpositionem earum. Nam transposito duarum litterarum per locos quinque, differentiis triginta duabus, multo magis, viginti quatuor, qui est numerus alphabeti apud nos, sufficiet. Hujus alphabeti exemplum tale est:

Exemplum *alphabeti bilitterarii.*

A	*B*	*C*	*D*	*E*
Aaaaa.	*aaaab.*	*aaaba.*	*aaabb.*	*aabaa.*
F	*G*	*H*	*I*	*K*
aabab.	*aabba.*	*aabbb.*	*abaaa.*	*abaab.*
L	*M*	*N*	*O*	*P*
ababa.	*ababb.*	*abbaa.*	*abbab.*	*abbba.*
Q	*R*	*S*	*T*	*V*
abbbb.	*baaaa.*	*baaab.*	*baaba.*	*baabb.*
W	*X*	*Y*	*Z.*	
babaa.	*babab.*	*babba.*	*babbb.*	

Neque leve quiddam obiter hoc modo perfectum est. Etenim ex hoc ipso patet modus, quod ad omnem loci distantiam per objecta, quae vel visui, vel auditui subjici possunt, sensa animi proferre et significare liceat; si modo objecta illa duplicis tantum differentiae capacia sint, veluti per campanas, per buccinas, per flammeos, per sonitus tormentorum et alia quaecunque. Verum ut inceptum persequamur, cum ad scribendum accingeris, epistolam interiorem in alphabetum hoc bilitterarium solves. Sit epistola interior:

Exemplum *solutionis.*

F	*U*	*G*	*E*
Aabab.	*baabb.*	*aabba.*	*aabaa.*

Praesto simul sit aliud alphabetum biforme; nimirum quod singulas alphabeti communis litteras, tam capitales, quam minores, duplici forma, prout cuique commodum sit, exhibeat.

Exemplum *alphabeti biformis.* *)

F	*U*	*G*	*E*
aabab.	*baabb.*	*aabba.*	*aabaa.*

Manere te volo, donec venero.

Tum demum epistolae interiori, jam factae *bilitteratae*, epistolam exteriorem *biformem* litteratim adcomodabis et postea describes. Sit epistola exterior:

Manere te vola, donec venero.

Exemplum *accommodationis.* **)

N	*O*	*P*	*Q*
abbaa.	*abbab.*	*abbba.*	*abbbb.*
R	*S*	*T*	*V*
baaaa.	*baaab.*	*baaba.*	*baabb.*
W	*X*	*Y*	*Z*
babaa.	*babab.*	*babba.*	*babbb.*

Apposuimus etiam exemplum aliud largius ejusdem ciphrae, *scribendi omnia per omnia.*

Epistola interior, ad quam deligimus *epistolam spartanam*, missam olim in scytale.

Perditae res. Mindarus cecidit. Milites esuriunt. Neque hinc nos extricare, neque hic diutius manere possumus.

---

*) In edd. Lond. et Francof. diverso ordine excipiunt se haec artis clandestinis notis scribendi exempla.

**) Hoc exemplum omissum est in edd. Lond. et Francof.

a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b.

A. A. a. a. B. B. b. b. C. C. c. c. D. D. d. d.

a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b.

E. E. e. e. F. F. f. f. G. G. g. g. H. H. h. h.

a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b.

I. I. i. i. K. K. k. k. L. L. l. l. M. M. m. m.

a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b.

N. N. n. n. O. O. o. o. P. P. p. p. Q. Q. q. q.

a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b. a. b.

R. R. r. r. S. S. s. s. T. T. t. t. V. V. v. v.

a. b. a. b. a. b. a. b.

u. u. W. W. w. w. X. X. x. x.

a. b. a. b. a. b. a. b.

Y. Y. y. y. Z. Z. z. z.

Epistola exterior, sumpta ex epistola *prima Ciceronis*, in qua *epistola spartana* involvitur.

Ego omni officio, ac potius pietate erga te, caeteris satisfacio omnibus. Mihi ipse nunquam satisfacio. Tanta est enim magnitudo tuorum erga me meritorum, ut, quoniam tu, nisi perfecta re, de me non conquiesti, ego, quia non idem in tua caussa efficio, vitam mihi esse acerbam putem. In caussa haec sunt: Ammonius regis legatus aperte pecunia nos obpugnat. Res agitur per ebsdem creditores, per quos, cum tu aderas, agebatur. Regis caussa, si qui sunt, qui velint, qui parati sunt, omnes, ad Pompejum rem deferri, volunt. Senatus religionis calumniam, non religione, sed malevolentia et illius regiae largitionis invidia comprobat, etc.

Doctrina autem de ciphris aliam secum traxit doctrinam erga ipsam relativam. Illa est de deciphratione sive reseratione ciphrarum; licet quis alphabetum ciphrae, aut pactum de latebra penitus ignoret. Res sane est illa laboriosa simul et ingeniosa, et arcanis principum, veluti et illa prior, dicata. Attamen praecautione solerti fieri posset inutilis, etsi, quomodo res nunc se habent, magni prorsus sit usus. Etenim si ciphrae introductae essent bonae et fideles, plurimae fuerint, quae operam deciphratoris prorsus eluderent et excluderent; quae tamen sint satis commodae et expeditae ad legendum aut scribendum. Verum imperitia et inscitia secretariorum et amanuensium in aulis principum tanta est, ut maxima plerumque negotia ciphris infirmis et futilibus committantur.

Interea fieri potest, ut suspicetur quispiam, nos in enumeratione et quasi censu artium id agere, ut scientiarum copiae, quas veluti in aciem adducimus, auctae et multiplicatae magis sint admirationi; cum tamen numerus earum forte ostentari, vires tam brevi tractatu vix explicari possint. Verum nos institutum nostrum fideliter urgemus, atque in hoc globo scientiarum conficiendo etiam insulas minores aut remotiores omitti nolumus. Neque vero, ut arbitramur, perfunctorie, licet cursim, eas artes attingimus; sed potius nucleos et medullas ipsarum ex multa materiae massa stylo acuto excerpimus. Cujus rei judicium ipsis illis, qui in hujusmodi artibus peritissimi sunt, permittimus. Cum enim plerique, qui multiscii videri volunt, hoc fere habeant, ut vocabula et ex-

teriora artium passim jactantes, illarum ignaris admirationi, magistris ludibrio sint, speramus, nostra contrarium prorsus eventum habitura, ut peritissimi cujusque in artibus singulis judicium maxime detineant, caeteris minoris sint. Quod vero ad artes illas, quae minorum quasi gentium videri possunt: si quis existimet, nos nimium quid ipsis tribuere, circumspiciat ille et videbit, homines in provinciis suis, magnos sane et celebres, cum ad metropolim aut sedem imperii forte migraverint, turbae fere immisceri et inferioris notae esse; similiter mirum non est, artes istas leviores juxta artes principales et supremas collocatas dignitate minui; cum tamen iis, qui operam illis praecipue impenderint, res videantur utique magnae et praeclarae. Atque de organo sermonis haec dicta sint.

Cap. II.

Doctrina de *methodo sermonis* constituitur ut pars traditivae *substantiva* et *principalis*. Nomen ei inditur *prudentia* traditivae. Enumerantur methodi genera diversa et subjunguntur eorum *commoda* et *incommoda*.

Veniamus ad *doctrinam de methodo sermonis*. Ea pars dialecticae tractari consuevit. Etiam locum in rhetorica per nomen dispositionis reperit. Verum collatio ejus in famulitio aliarum artium in caussa fuit, ut plurima, quae ad ipsam spectant, cognitu utilia, praetermissa sint. Visum igitur est nobis, *doctrinam substantivam* et *principalem de methodo* constituere, quam nomine generali *prudentiam traditivae*

appellamus. Itaque methodi genera, cum varia sint, enumerabimus potius, quam partiemur Atque de unica methodo et dichotomiis perpetuis, nil attinet dicere; fuit enim nubecula quaedam doctrinae, quae cito transit; res certe simul et levis, et scientiis damnosissima. Etenim hujusmodi homines, cum methodi suae legibus res torqueant, et, quaecunque in dichotomias illas non apte cadunt aut omittant, aut praeter naturam inflectant, hoc efficiunt, ut quasi nuclei et grana scientiarum exsiliant, ipsi aridas tantum et desertas siliquas stringant. Itaque inania compendia parit hoc genus methodi, solida scientiarum destruit.

Constituatur igitur prima differentia *methodi*, ut sit aut *magistralis* aut *initiativa*. Neque vero verbum initiativae ita intelligimus, quasi haec initia scientiarum tantum traderet, illa doctrinam integram; verum contra, vocabulum a sacris mutuantes, eam dicimus methodum initiativam, quae ipsa scientiarum mysteria recludat et denudet. *Magistralis* siquidem docet uti iis, quae dicuntur; *initiativa* vero potius, ut examen subeant: altera scientias discentium vulgo, altera tanquam filiis scientiarum tradit; denique altera pro fine habet scientiarum, quales jam sunt, usum, altera earumdem continuationem et ulteriorem progressum. Harum posterior via videtur deserta et interclusa. Ita enim adhuc scientiae tradi consueverunt, quasi ex pacto tam docens, quam discens errores adsciscere cupiant. Etenim qui docet, eo docet modo, quo maxime dictis suis fides adstruatur, non, quo illa commodissime examini subjiciantur, et qui

discit, sibi exemplo fieri, non legitimam disquisitionem praestolari expetit, ut magis sit ei cordi, non dubitare, quam non errare; ita ut et magister amore gloriae infirmitatem scientiae suae prodere caveat, et discipulus laboris odio vires proprias experiri nolit. Scientia vero, quae aliis tanquam tela pertexenda traditur, *eadem methodo*, si fieri possit, *animo alterius est insinuanda, qua primitus inventa est.* Atque hoc ipsum fieri sane potest in scientia per inductionem acquisita; sed in anticipata ista et praematura scientia, qua utimur, non facile dicat quis, quo itinere ad eam, quam nactus est, scientiam pervenerit. Attamen sane secundum majus et minus possit quis scientiam propriam revisere, et vestigia suae cognitionis simul et consensus remetiri, atque hoc pacto scientiam sic transplantare in animum alienum, sicut crevit in suo. Artibus enim idem usu venit, quod plantis. Si, planta aliqua uti, in animo habeas, de radice quid fiat, nil refert; si vero transferre cupias in aliud solum, tutius est, radicibus uti, quam surculis. Sic traditio, quae nunc in usu est, exhibet plane tanquam truncos, pulchros illos quidem, scientiarum, sed tamen absque radicibus, fabro lignario certe commodos, at plantatori inutiles. Quod si, disciplinae ut crescant, tibi cordi sit, de truncis minus sis sollicitus; ad id curam adhibe, ut illaesae, etiam cum aliquantulo terrae adhaerentis, extrahantur. Cujus quidem generis traditionis methodus mathematicorum in eo subjecto similitudinem quandam habet; generatim autem non video, quid aut in usu sit, aut quid quis inquisitioni ejus de-

derit operam: proinde eam inter desiderata numerabimus eamque *traditionem lampadis* sive *methodum ad filios* appellabimus.

Sequitur aliud methodi discrimen, priori intentioni affine, re ipsa fere contrarium. Hoc enim habet utraque methodus commune, ut vulgus auditorum a selectis separet; illud oppositum, quod prior introducit modum tradendi solito apertior, altera, de qua jam dicemus, occultiorem. Sit igitur discrimen tale, ut altera methodus sit *exoterica*, altera *acroamatica*. Etenim quam antiqui adhibuerunt praecipue in edendis libris differentiam, eam nos transferemus ad ipsum modum tradendi. Quinetiam *acroamatica* ipsa apud veteres in usu fuit, atque prudenter et cum judicio adhibita. At *acromaticum* sive *aenigmaticum* istud dicendi genus posterioribus temporibus dehonestatum est a plurimis, qui eo tanquam lumine ambiguo et fallaci abusi sunt, ad merces suas adulterinas extrudendas. Intentio autem ejus ea esse videtur, ut traditionis involucris, vulgus profanum scilicet, a secretis scientiarum submoveatur, atque illi tantum admittantur, qui aut per manus magistrorum parabolarum interpretationem nacti sunt, aut proprio ingenii acumine et subtilitate intra velum penetrare possint.

Sequitur aliud methodi discrimen, magni prorsus ad scientias momenti; cum scilicet scientiae traduntur aut per *aphorismos*, aut *methodice*. Notatu enim inprimis dignum est, in consuetudinem plerumque venisse, ut homines ex pauculis axiomatibus et observationibus in quovis modo subjecto artem con-

stituant quasi completam et solemnem, eam ingenii quibusdam commentationibus suffarcinando, exemplis illustrando et methodo revinciendo. At illa altera traditio per aphorismos plurima secum fert commoda, ad quae traditio methodica non attingit. Primum enim de scriptore specimen dat, utrum ille leviter et perfunctorie scientiam hauserit, an penitus imbiberit. *Aphorismi* enim, nisi prorsus forent ridiculi, necesse est, ut ex medullis et interioribus scientiarum conficiantur. Abscinditur enim illustratio et excursio; absciditur varietas exemplorum; absciditur deductio et connexio; abscinditur descriptio practicae, ut ad materiem aphorismorum nihil relinquatur, praeter copiam observationum bene amplam. Igitur ad aphorismos non sufficiet quispiam, immo de eis nec cogitabit sane, qui se neutiquam copiose et solide instructum ad scribendum perspexerit. At in methodis:

— Tantum series juncturaque pollet;
Tantum de medio sumptis accedit honoris;

ut speciem artis nescio cujus praeclarae, saepenumero reportent ea, quae si solvantur, segregentur et denudentur, ad nihilum fere recasura forent. Secundo traditio methodica ad fidem et consensum valet; at indicationes de praxi minus innuit; siquidem demonstrationem quandam in orbe prae se fert, partibus se invicem illuminantibus, ideoque intellectui satisfacit magis; quia vero actiones in vita communi sparguntur, non ordine componuntur, ideo magis iisdem conducunt etiam sparsa documenta. Postremo aphorismi, cum scientiarum portiones quasdam et quasi frusta

tantum exhibeant, invitant, ut alii etiam aliquid adjiciant et erogent; traditio vero methodica, dum scientiam integram ostentat, securos illico homines reddit, quasi jam summa adeptos.

Sequitur aliud methodi discrimen, magni et illud quoque momenti: cum scilicet scientiae traduntur aut per *assertiones adjectis probationibus*, aut per *quaestiones una cum determinationibus*. Hanc autem posteriorem methodum si immoderationibus quis persequatur, scientiarum profectui non minus illa officit, quam fortunis et progressibus exercitus cujuspiam impedimento et damno foret, si in minutis quibusque castellis aut oppidis expugnandis subinde haereat. Etenim si quis in acie sit superior, et summae belli sedulo incumbat, minora illa loca ultro se submittent. Illud tamen inficias non ierim, urbem aliquam magnam et munitam a tergo relinquere, haudquaquam semper tutum esse. Eodem modo confutationibus in scientiarum traditione temperandum iisque parce utendum, et ad hoc tantum, ut majores praeoccupationes animorum et praejudicia frangantur, minime autem, ut leviores dubitationes excitentur et provocentur.

Sequitur aliud methodi discrimen, ut scilicet methodus sit *subjectae materiae, quae tractatur, accommoda*. Alio enim modo traduntur mathematica, quae sunt inter scientias maxime abstracta et simplicia, alio politica, quae maxime sunt immersa et composita. Neque, ut jam diximus, methodus uniformis in materia multiformi commode se habere potest.

Equidem quemadmodum topicas particulares ad inveniendum probavimus, ita methodos particulares ad tradendum similiter aliquatenus adhiberi volumus.

Sequitur aliud methodi discrimen, in tradendis scientiis cum judicio adhibendum. Illud autem regitur per informationes et anticipationes de scientia, quae tradenda est, in animis discentium prius infusas et impressas. Aliter enim tradi debet scientia, quae ad animos hominum nova et peregrina prorsus accedit, aliter ea, quae opinionibus jam pridem imbibitis et receptis est affinis et familiaris. Ideoque Aristoteles Democritum fugillare cupiens, revera eum laudat: *si*, inquit, *serio disputare velimus, non sectari similitudines etc.*, id vitio vertens Democrito, quod in comparationibus esset nimius. At illi, quorum documenta in opinionibus popularibus jam sedes suas collocarunt, non aliud habent, quod agant, nisi ut disputent et probent. Illis contra, quorum dogmata opiniones populares transcendunt, gemino labore opus est: primo ut intelligantur, quae afferunt, deinde ut probentur; ita ut necessum habeant, confugere ad auxilia similitudinum et translationum, quae se captui hominum insinuent. Videmus igitur, sub infantia doctrinarum saeculis rudioribus, cum syllepses illae, quae jam factae sunt vulgares et tritae, novae fuerant et inauditae, omnia parabolis et similitudinibus plena fuisse. Alias evenisset, ut, quae proponebantur, aut absque notà seu attentione debita transmissa, aut pro paradoxis rejecta fuissent. Etenim regula quaedam est traditivae, *quod scientia omnis, quae anticipationibus sive*

praesubpositionibus non est consona, a similitudinibus et comparationibus suppetias petere debeat.

Atque de methodorum diversis generibus haec dicta sint; iis videlicet, quae antehac ab aliis notata non fuerunt. Nam quantum ad caeteras illas methodos, *analyticam, syssaticam, diaereticam*, etiam *crypticam, homericam* et similes: recte sunt eae inventae et distributae; neque caussa videtur, cur illis inmoremur.

At methodi genera hujusmodi sunt. *Partes* autem duae: altera de *dispositione totius operis vel argumenti* libri alicujus, altera de *limitatione propositionum*. Etenim ad architecturam spectat non solum fabrica totius aedificii, sed etiam efformatio et figura columnarum, trabium et similium. Methodus vero veluti scientiarum architectura est. Atque hac in parte melius meruit Ramus, in optimis illis regulis: *καθόλυ πρῶτον· κατὰ παντός· καθ' αὐτά·* etc., renovandis, quam in unica sua methodo et dichotomiis obtrudendendis. Veruntamen nescio quo fato fit, ut *humanis*, sicut saepius fingunt poetae, *rebus pretiosissimis semper adhibeantur perniciosissimi quique custodes*. Certe conatus Rami circa illam propositionum limam conjecit eum in epitomas illas et scientiarum vada. Auspicato enim et felicis cujusdam genii ductu processerit oportet, qui axiomata scientiarum convertibilia facere attentaverit, et non simul ea reddiderit circularia, aut in semet recurrentia. Conatum nihilo secius Rami in hac parte utilem fuisse non inficiamur.

Supersunt duae adhuc pı
praeter eam, ut fiant *convertil*
ne, altera de *productione* ipsor
tiae, si quis recte advertat, pr
duas dimensiones: latitudinem
suam. Ac profunditas quide
et realitatem refertur; haec e
tem conferunt. Quantum ad
accipi et computari potest d
longitudo vero sumitur a sum
in eadem scientia. Altera fin
terminos complectitur, ut pro
promiscue tractentur, et evit
confusio omnis; altera norm
et ad quem particularitatis gra
tiarum sint deducendae. Sān
quid exercitationi et practicae
tet siquidem Antonini Pii viti
mini sectores in scientiis, ne
quaeque multiplicemus. Itaqu
nobis ipsi temperemus, inquis
Videmus enim, nimiam genera
rum informare, quin potius h
dibrio scientias exponere, cum
cam faciant, quam chorograph
viam monstrandam, quae Lo
Certe regulae optimae speculi
assimilantur, in quibus cern
sed non, antequam expolita fu
regulae et praecepta, postqu

subierint. Quod si tamen usque a principio regulae illae fieri possint nitidae et quasi crystallinae, id optimum factu foret, quandoquidem exercitatione assidua minus indigebunt. Atque de scientia methodi, quam *prudentiam traditivae* nominavinus, haec dicta sint.

Neque tamen illud praetermittendum, quod nonnulli viri magis tumidi, quam docti, insudarunt circa methodum quandam, legitimae methodi nomine haud dignam, cum potius sit methodus imposturae; quae tamen quibusdam ardelionibus acceptissima procul dubio fuerit. Haec methodus ita scientiae alicujus guttulas adspergit, ut quis sciolus specie nonnulla eruditionis ad ostentationem possit abuti. Talis fuit *ars Lullii;* talis *typocosmia* a nonnullis exarata: quae nihil aliud fuerunt, quam vocabulorum artis cujusque massa et acervus ad hoc, ut, qui voces artis habeant in promptu, etiam artes ipsas perdidicisse existimentur. Hujus generis collectanea officinam referunt veteramentariam, ubi praesegmina multa reperiuntur, sed nihil, quod alicujus sit pretii.

Cap. III.

De fundamentis et officio rhetoricae. Appendices tres rhetoricae, quae ad promptuariam tantummodo pertinent. Colores boni et mali, tam simplicis, quam comparati; antitheta rerum; formulae minores orationis.

Venimus jam ad *doctrinam de illustratione sermonis.* Ea est, quae *rhetorica* dicitur sive *oratoria:* scientia certe et in se egregia et egregie a scriptoribus exculta. Eloquentia autem, si quis vere rem aesti-

met, sapientia procul dubio est inferior. Videmus enim, quanto intervallo haec illam post se relinquat, in verbis, quibus allocutus est Mosem Deus, cum ille munus sibi delatum propter defectum elocutionis recusasset: *habes Aaronem; ille erit tibi vice oratoris, tu vero ei vice Dei.* At fructu et populari existimatione sapientia eloquentiae cedit. Ita enim Salomo: *sapiens corde appellabitur prudens, sed dulcis eloquio majora reperiet;* haud obscure innuens, sapientiam famam quandam et admirationem cuipiam conciliare; at in rebus gerendis et vita communi eloquentiam praecipue esse efficacem. Ad artis vero hujus culturam quod attinet: Aristotelis erga rhetores sui temporis aemulatio atque Ciceronis studium acre et vehemens, illi nobilitandae totis viribus incumbens, cum longo usu conjunctum in caussa fuerunt, ut in libris suis, de hac arte conscriptis, se ipsos vicerint. Dein exempla illa luculentissima hujusce artis, quae in orationibus Demosthenis et Ciceronis habentur, praeceptorum acumini et diligentiae addita, profectus ipsius geminarunt. Quare, quae in hac arte desiderari invenimus, versabuntur potius in collectionibus quibusdam, quae tanquam pedissequae huic arti praesto sint, quam in disciplina et usu artis ipsius. Nam etiam tum, cum promptuariae cujusdam inter logica mentionem faceremus, uberiora ejus rei exempla in rhetoricis polliciti sumus.

Veruntamen ut more nostro circa radices hujus artis glebam paullulum aperiamus et subigamus: rhetorica certe phantasiae, quemadmodum dialectica in-

tellectui, subservit estque, si quis altius rem penetret, *officium* et *munus rhetoricae* non aliud, quam ut *rationis dictamina phantasiae applicet et commodet ad excitandum appetitum et voluntatem*. Regimen enim rationis impeti et perturbari videmus tribus modis: vel per illaqueationem sophismatum, quod ad dialecticam pertinet; vel per praestigias verborum, quod ad rhetoricam; vel per affectuum violentiam, quod ad ethicam. Quemadmodum enim in negotiis, quae cum aliis contrahimus, vinci quis et perduci solet vel importunitate, vel vehementia: ita etiam in illa negotiatione interna, quam nobiscum exercemus, aut argumentorum fallaciis subruimur, aut impressionum et observationum assiduitate sollicitamur aut inquietamur, aut affectuum impetu concutimur et rapimur. Neque vero tam infeliciter agitur cum natura humana, ut illae artes et facultates ad rationem deturbandam valeant, neutiquam vero ad eandem roborandam et stabiliendam; verum ad hanc rem longe magis. Finis enim dialecticae est, docere formam argumentorum ad praesidia intellectus, non ad insidias; finis itidem ethicae, affectus ita componere, ut rationi militent, non autem eam invadant; finis denique rhetoricae, phantasiam implere observationibus et simulacris, quae rationi suppetias ferant, non autem eam opprimant. Abusus enim artis ex obliquo tantum interveniunt ad cavendum, non ad utendum.

Quapropter in Platone summa fuit iniquitas, licet ex non immerito erga rhetores sui temporis odio orta, cum rhetoricam inter artes voluptarias collocavit,

eam similem esse dicens coquinariae, quae non minus cibos salubres corrumperet, quam insalubres gratiores redderet, condimentorum varietate et deliciis abutens. Absit autem, ut oratio non frequentius versetur in rebus honestis ornandis, quam in turpibus oblinendis. Hoc enim ubique praesto est; siquidem nemo est, quin honestius loquatur, quam aut sentiat, aut faciat. Sane a Thucydide optime notatum est, tale quidpiam solitum fuisse objici Cleoni, quod, cum semper deteriorem partem tueretur, in hoc multus esset, ut eloquentiam et sermonis gratiam carperet; probe quippe, cum sciret, de rebus sordidis et indignis non posse quempiam pulcre loqui; at de rebus honestis facillime. Eleganter Plato, licet jam in trivio decantetur, *virtus si conspici daretur, ingentes sui amores concitaret.* At rhetorica virtutem et bonum depingit plane, et reddit quasi conspicuum. Cum enim corporea effigie illa sensui monstrari nequeant, superest, ut per ornatum verborum, phantasiae repraesentatione, quantum fieri potest, viva, coram sistantur. Siquidem mos Stoicorum merito derisus est a Cicerone, qui concisis et argutis sententiis et conclusionibus virtutem animis hominum imponere satagebant; quae res parvum habet cum phantasia et voluntate consensum.

Porro si affectus ipsi in ordinem compulsi et rationi prorsus morigeri essent, verum est, nullum magnopere futurum persuasionum et insinuationum, quae aditum ad mentem praebere possit, usum; sed satis fore, si res ipsae nude et simpliciter proponantur et probentur. Verum affectus contra tantas secessiones

faciunt, quin etiam tantas turbas et seditiones movent secundum illud:

— *Video meliora proboque,*
Deteriora sequor;

ut ratio prorsus in servitutem et captivitatem abrepta foret, nisi eloquentiae suada efficeret, quo minus phantasia a partibus affectuum staret, sed potius opera ejus foedus ineatur inter rationem et phantasiam contra affectus. Notandum est enim, affectus ipsos ad bonum apparens semper ferri, atque hac ex parte aliquid habere cum ratione commune. Verum illud interest, quod affectus intuentur praecipue bonum in praesentia; ratio prospiciens in longum, etiam futurum et in summa. Ideoque, cum, quae in praesentia obversentur, impleant phantasiam fortius, succumbit plerumque ratio et subjugatur. Sed postquam eloquentia et suasionum vi effectum sit, ut futura et remota constituantur et conspiciantur tanquam praesentia, tum demum, abeunte in partes rationis phantasia, ratio fit superior.

Concludamus igitur, non debere magis vitio verti rhetoricae, quod deteriorem partem cohonestare sciat, quam dialecticae, quod sophismata concinnare doceat. Quis enim nescit, contrariorum eandem rationem esse, licet usu opponantur. Porro non eo tantum differt dialectica a rhetorica, quod, ut vulgo dicitur, altera instar pugni, altera instar palmae sit (altera scilicet presse, altera fuse tractet), verum multo magis, quod dialectica rationem in suis naturalibus, rhetorica, qua-

lis in opinionibus vulgi sita est, consideret. Prudenter igitur Aristoteles rhetoricam inter dialecticam et ethicam cum politica collocat, cum ex utrisque participet. Siquidem probationes et demonstrationes dialecticae universis hominibus sunt communes, at probationes et suasiones rhetoricae pro ratione auditorum variari debent, ut quis tanquam musicus, auribus diversis se accomodans, sit demum

Orpheus in silvis, inter Delphinas Arion.

Quae quidem applicatio et variatio orationis, si quis ejus perfectionem et culmen desideret, eo usque extendi debet, ut, si eadem ipsa apud diversos homines sint dicenda, apud singulos tamen aliis verbis sit utendum. Quanquam, hac parte eloquentiae, politica scilicet et negotiosa in privatis sermonibus, maximos oratores plerumque destitui, certum sit, dum, ornatum et formulas elegantes orationis captantes, volubili illa applicatione et characteribus sermonum, quibus versus singulos uti consultius foret, excidunt. Certe non abs re fuerit, circa hoc ipsum, de quo nunc dicimus, novam instituere inquisitionem eamque nomine prudentiae sermonis privati indigitare, atque inter desiderata reponere: rem certe, quam quo attentius quis recogitet, eo pluris faciet. Utrum vero haec inter rhetorica, an politica collocetur, haud magni refert.

Descendamus modo ad desiderata in hac arte, quae, ut ante diximus, ejus sunt generis, ut pro appendicibus potius censeri debeant, quam pro portionibus artis ipsius, et pertinent omnia ad promptua-

riam. Primo igitur non invenimus, qui prudentiam illam, simul et diligentiam Aristotelis bene persecutus sit, aut suppleverit. Hic nimirum coepit colligere signa popularia sive colores boni ac mali apparentis, tam simplicis, quam comparati, qui sunt vere sophismata rhetorica. Sunt autem eximii usus praesertim ad negotia et prudentiam sermonis privati. Labores vero Aristotelis circa colores istos in tribus claudicant: primo, quod, cum multi sint, paucos admodum recenseat; secundo, quod elenchos suos non habeant adjunctos; tertio, quod videtur ille usum eorum ex parte ignorasse. Usum enim eorum non magis ad probandum, quam ad efficiendum et commovendum subservit. Complures siquidem loquendi formulae, quae idem significant, varie tamen afficiunt. Nam longe fortius penetrat, quod acuminatum est, quam quod obtusum; licet in ipsa percussione vires aequaliter indantur. Nemo est certe, qui non magis afficiatur, audiens: *inimici tui de hoc miros triumphos agent;*

Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae;

quam si simpliciter dicatur: *hoc rebus tuis incommodabit.* Itaque mucrones isti et aculei sermonum minime sunt negligendi. Cum vero hanc rem ut desideratam proponamus, ex consuetudine nostra illam exemplis fulciemus; praecepta enim minus rem illustraverint.

Exempla colorum boni et mali, tam simplicis, quam comparati.

Sophisma.

1. *Quod laudant homines et celebrant, bonum: quod vituperant et reprehendunt, malum.*

Elenchus.

Fallit sophisma quatuor modis: scilicet aut propter *ignorantiam;* aut propter *malam fidem;* aut propter *studia* et *factiones;* aut propter *ingenia laudatorum* et *vituperatorum.* Propter *ignorantiam;* quid vulgi judicium ad examen boni et mali? Melius Phocion, qui, cum populus ei praeter solidum applauderet, quaesivit, *num forte deliquisset.* Propter *malam fidem;* laudantes enim et vituperantes suam rem saepius agunt, neque loquuntur, ut sentiunt.

Laudat venales, qui vult extrudere, merces.

Item: *malum est, malum est, inquit emptor; sed cum recesserit, tum gloriabitur.* Propter *factiones;* cuivis enim patet, consuescere homines, eos, qui suarum partium sunt, immodicis efferre laudibus, qui autem contrariarum sunt, infra meritum deprimere. Propter *ingenia;* alii enim natura facti sunt et compositi ad adulationem servilem, alii contra momi et tetrici, ut laudando et vituperando suis ingeniis tantum obsecundent, parum de veritate solliciti.

Sophisma.

2. *Quod etiam ab inimicis laudatur, magnum bonum; quod vero etiam ab amicis reprehenditur, magnum malum.*

Sophisma fundamento hoc niti videtur, quod, quae in gratiis et contra animi nostri affectum et propensionem loquimur, ea ipsa vim varietatis a nobis extorquere, facile creditur.

Elenchus.

Fallit sophisma propter astutiam tam *inimicorum*, quam *amicorum*. *Inimici* enim laudes quandoque tribuunt non invite, nec a vi veritatis coacti, sed eas tamen deligentes, quae inimicis suis invidiam et pericula conflare possint. Itaque apud Graecos superstitio quaedam invaluit, ut crederent, si quis ab altero laudaretur animo malevolo et propositio nocendi, *naribus ejus pustulam annasci solere*. Fallit iterum, quia laudes interdum impertiunt inimici, tanquam praefatiunculas quasdam, ut postea liberius et malitiosius calumniarentur. Ex altera parte fallit etiam hoc sophisma propter astutiam amicorum. Solent enim et illi vitia amicorum interdum agnoscere et praedicare, non quod aliqua vis veritatis eos cogat, sed ea eligentes, quae minimum amicos suos laedere possunt, ac si caetera quidem viri optimi essent. Fallit iterum, quia amici quoque reprehensionibus suis, sicut de inimici laudibus diximus, tanquam praefatiunculis quibusdam utuntur, quo paullo post in laudes effusius excurrant.

Sophisma.

3. *Cujus privatio bona, id ipsum malum: cujus privatio mala, id ipsum bonum.*

Elenchus.

Fallit sophisma duobus modis: aut propter *comparationem boni et mali*, aut propter *successionem boni ad bonum, aut mali ad malum*. Propter *comparationem*: si bonum fuerit generi humano, privari esu glandium, non sequitur, quod malus ille erat; sed Dodona bona, Ceres melior. Neque si malum fuit populo Syracusano, Dionysio seniore privari, sequitur, quod Dionysius ille bonus fuerit, sed minus malus, quam junior. Propter *successionem*: etenim privatio boni alicujus non semper dat locum malo, sed quandoque majori bono; ut cum flos decidit, fructus succedit. Nec privatio alicujus mali dat semper locum bono, sed interdum majori malo. Nam, sublato inimico Clodio, Milo simul et segetem gloriae perdidit.

Sophisma.

4. *Quod bono aut malo vicinum est, id ipsum itidem bonum aut malum; quod vero remotum est a bono, malum, quod a malo, bonum.*

Habet hoc fere rerum natura, ut, quae natura sua conveniunt, etiam locis conveniant; quae vero contrariae naturae sunt, etiam intervallis distent; cum singula, amica sibi associare, inimica summovere, gaudeant.

Elenchus.

Sed fallit sophisma tribus modis: primo propter *destitutionem*; secundo propter *obscurationem*; tertio propter *protectionem*. Propter *destitutionem*: fit, ut, quae in suo genere amplissima sunt et maxime ex-

cellunt, omnia, quantum fieri potest, ad se trahant et in vicino quaeque posita destituant ac quasi inedia conficiant. Itaque in propinquo arborum grandium virgulta nunquam laeta reperies. Recte etiam ille: *divitis servi maxime servi.* Nec male cavillatus est, qui inferius famulitium in aulis principum *festorum vigiliis* comparavit, quae festa sua in proximo attingunt, ipsae autem jejuniis addicuntur. Propter *obscurationem:* etenim et hoc habent quaeque in suo genere praestantissima, ut, licet proxima non extenuent aut destituant, tamen obscurent et obumbrent. Quod etiam de sole notant astronomi, quod sit scilicet aspectu bonus, conjunctione et approximatu malus. Propter *protectionem:* nam non solum res coëunt et congregantur propter consortium et naturae similitudinem, sed etiam malum, praesertim in civilibus, confugit ad bonum, ut lateat et protegatur. Itaque scelerati homines petunt asyla divorum, et vitium ipsum se in virtutis umbram recipit:

Saepe latet vitium proximitate boni.

Contra et bonum se aggregat ad malum, non propter consortium, sed ut illud convertat et reformet in bonum. Itaque et medici magis accedunt ad aegrotos, quam ad sanos; et servatori nostro objectum est, quod *conversaretur cum publicanis et peccatoribus.*

Sophisma.

5. *Cui caeterae partes vel sectae secundas unanimiter deferunt (cum singulae principatum sibi vindicent), melior reliquis videtur; nam primas quaeque*

ex zelo videtur sumere, secundas autem ex vero et merito tribuere.

Ita Cicero argumentatur, sectam Academicorum, quae acatalepsiam tenuit, philosophiam fuisse praestantissimam. *Interroga enim*, inquit, *Stoicum, quae secta sit potior, ille suam caeteris anteponet; deinde quae secundas teneat, Academicam fatebitur. Age similiter cum Epicuro, qui Stoici vix adspectum toleraverit: postquam suam sectam collocarit in summo, collocabit Academicam in proximo.*' Similiter, vacante dignitate aliqua, princeps si competitores singulos interrogaret, quem post se potissimum commendare vellent, verisimile est, secunda illorum vota in eum, qui praecipue dignus et optime meritus fuerit, concursura.

Elenchus.

Fallit sophisma propter invidiam. Solent enim homines proxime post se et factionem suam in eos inclinare et propendere, qui reliquorum maxime sunt enerves et imbelles quique eis minimum molestiae exhibuerunt, in odium illorum, qui illis plurimum insultarunt aut incommodarunt.

Sophisma.

6, *Cujus excellentia vel exsuperantia melior, id toto genere melius.*

Huc pertinent formulae illae usitatae: *ne pervagemur in generalibus; conferamus particularem aliquem cum particulari etc.*

Elenchus.

Videtur hoc sophisma satis nervosum et magis dialecticum quiddam, quam rhetoricum. Attamen interdum fallit. Primo, quia sunt res haud paucae, periculo plurimum obnoxiae, quae tamen, si evadant, caeteris antecellant, ita ut genere sint deteriores, quia saepius periclitantur et excidunt, individuo autem nobiliores. In hoc numero est *gemma Martia*, de qua gallicum adagium: *filius Parisiorum et gemma mensis Martii, si ex illis evadat unus, erit instar decem aliorum.* Adeo ut in genere gemma Maii gemmae Martii praestet, sed tamen in individuo optima gemma Martii optimae gemmae Maii praeferatur. Fallit secundo propter *naturam rerum*, in aliquibus generibus aut speciebus magis aequalem, in aliquibus magis inaequalem. Quemadmodum in observationem venit, climata calidiora generaliter ingenia producere acutiora, at in frigidioribus ingenia illa, quae eminent, etiam acutissimis calidarum regionum praestare. Similiter in exercitibus compluribus, si res duello inter singulos transigeretur, fortasse ad unam partem accederet victoria; si copiis universis, in alteram. Etenim excellentiae et exsuperantiae casum recipiunt, at genera natura aut disciplina reguntur. Quinetiam in genere metallum lapide pretiosius, attamen adamas praecellit auro.

Sophisma.

7. *Quod rem integram servat, bonum; quod sine receptis est, malum; nam se recipere non posse, impotentiae genus est; potentia autem bonum.*

Hinc confinxit Aesopus fabulam de duabus ranis, quae in magna siccitate, cum aquae ubique deficerent, deliberarunt, quid sibi demum agendum esset. Prior autem: *descendamus*, inquit, *in puteum profundum; neque enim verisimile est, ibi aquam defuturam.* Cui altera ita regerit: *quin si forte ibi quoque aqua deficiet, quomodo exinde rursus adscendere poterimus?* Firmamentum autem hujus sophismatis est, quod actiones humanae adeo sint incertae et periculis expositae, ut illud optimum videatur, quod plurima habeat effugia. Huc spectant formulae illae, quae in usu sunt: *obligatum plane et obstrictum te reddes; non tantum, quantum voles, sumes ex fortuna, etc.*

Elenchus.

Fallit sophisma primo, quia in actionibus humanis fortuna urget, ut aliquid demum decernatur. Etenim ut eleganter a quopiam dictum est: *etiam non statuere, est aliquid statuere;* adeo, ut saepenumero consilii suspensio pluribus nos implicet necessitatibus, quam si aliquid statuissemus. Videtur autem iste morbus quidam animi, similis ei, qui reperitur in avaris, sed translatus a cupiditate, retinendi opes, ad cupiditatem, retinendi arbitrium et potestatem. Siquidem avarus frui non vult, ne quid detrahat de summa, ita et hujusmodi scepticus nil exsequi vult, ut omnia ei sint integra. Fallit secundo, quia necessitas et illud, quod ajunt: *jacta est alea*, stimulos addit animis; sicut inquit ille: *caeteris pares necessitate certe superiores estis.*

Sophisma.

8. *Quod quis culpa sua contraxit, majus malum; quod ab externis imponitur, minus malum.*

Hujus rei caussa est, quod morsus conscientiae adversa conduplicet; contra conscium sibi esse, quod culpa quis vacet, magnum praebet in calamitate solatium. Itaque poëtae ea καθήματα maxime exaggerant, tanquam desperationi propiora, ubi quis se ipsum accuset et discruciet:

Seque unum clamat caussamque caputque malorum.

Contra calamitates virorum insignium elevat et diluit innocentiae et meriti conscientia. Porro cum malum ab aliis intentatur, habet quivis, quod libere conqueri possit, unde dolores sui exhalent, neque cor suffocent. Etenim iis, quae ab injuria hominum profecta sunt, indignari solemus, aut ultionem meditari, aut denique Nemesim divinam vel implorare, vel exspectare. Quinetiam, si a fortuna ipsa inflictum quid sit, tamen datur quaedam cum fatis ipsis expostulatio:

Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.

Contra ubi quis malum aliquod sua culpa contraxerit, stimuli doloris introvertuntur, animumque magis vulnerant et confodiunt.

Elenchus.

Fallit istud sophisma, primo propter *spem*, quae malorum magnum est antidotum. Etenim culpae emendatio saepe in nostra potestate sita est, fortunae vero minime. Itaque Demosthenes non semel cives

suos hujusmodi verbis affatus est: *quod ad praeterita pessimum, id ad futura optimum est. Quid hoc tandem sit? Hoc ipsum scilicet, quod vestra incuria et culpa res vestrae male se habeant. Nam si vos officio vestro per omnia perfuncti essetis, et nihilominus status vester, ut nunc, laborasset, ne spes quidem reliqua esset, eum futurum aliquando meliorem. Cum vero errores vestri in caussa potissimum fuerint, confidendum plane, vos, illis emendatis, pristinum statum vestrum recuperaturos.* Similiter Epictetus de gradibus tranquillitatis animi verba faciens, infirmum locum illis attribuit, *qui alios accusant;* superiorem iis, *qui se ipsos;* supremum vero illis, *qui nec alios, nec se ipsos.* Fallit secundo, propter insitam animis humanis *superbiam,* qua aegre adducuntur homines, ut errores proprios agnoscant. Hoc vero ut evitent, patientiam adhibent longe majorem, ut in iis malis, quae culpa sua contraxerunt. Etenim quemadmodum fieri videmus, ut, cum culpa admissa sit neque de auctore constiterit, supra modum excandescant homines et tumultuentur; quod si postea in notitiam pervenerit, culpam illam ad filium, aut uxorem, aut gratiosum aliquem pertinere, statim sedantur turbae et consilescunt: eodem modo fit, cum res aliqua accidit, propter quam necessitas incumbit, culpam in nos ipsos recipiendi. Id quod in mulieribus saepissime conspicitur, quae, si quid infeliciter egerunt, contra consensum parentum aut amicorum, qualecunque infortunium sequatur, illud sedulo dissimulabunt.

Sophisma.

9. *Gradus privationis major videtur, quam gradus diminutionis; et rursus: gradus inceptionis major videtur, quam gradus incrementi.*

Canon est in mathematicis: *nullas esse rationes nihili ad aliquid.* Itaque gradus nullitatis et quidditatis majores videntur gradibus incrementi et decrementi. Sicut monoculo durius est, unum perdere oculum, quam utrumque oculum habenti: similiter complures liberos habenti gravius est, ultimum, qui superstes fuerit, filium amittere, quam reliquos priores. Itaque et Sybilla, cum duos priores libros combussisset, pretium tertii duplicavit; siquidem illius amissio *gradus* fuisset *privationis*, non *diminutionis*.

Elenchus.

Fallit sophisma primo propter eas res, quarum usus in sufficientia quadam sive competentia, hoc est, quantitate determinata consistit. Si quis enim obligetur poenaliter ad solutionem certae pecuniae summae ad diem certum, gravius ei fuerit, nummo unico aureo carere, quam si, posito, quod ille unicus parari non potuerit, deessent etiam decem alii. Similiter in decoctionibus fortunarum damnosior videtur gradus obaerationis, qui primus sortem minuit, quam extremus, qui ad egestatem redigit. Huc spectant formulae illae usitatae: *sera in fundo parsimonia; parum interest, utrum nihil habeas, an quod nihil juvet, etc.* Fallit secundo, propter illud principium in natura, quod *corruptio unius sit generatio alterius.* Adeo ut

gradus ipse privationis ultimae minus interdum incommodet, quoniam ansam et stimulum praebet novae alicui rationi ineundae. Unde etiam Demosthenes saepius conqueritur apud cives suos, *conditiones minus utiles et honorificas, quas a Philippo impositas subibant, nihil aliud esse, quam alimenta quaedam ipsorum ignaviae et socordiae; ut multo iis fuisset satius, illis omnino carere, propterea quod hac pacta industria illorum melius acui possit ad alia paranda remedia.* Novimus certe medicum quendam, qui, mulieribus delicatis querentibus, se malo habere, sed tamen a medicamentis omnibus abhorrere, solebat dicere, non minus facete, quam morose: *vobis omnino opus est, ut deterius valeatis, quo medicamenta, etiam quaelibet, libenter toleretis.* Quinetiam ipse gradus privationis sive indigentiae ultimae salutaris esse possit, non tantum ad excitandam industriam, verum etiam ad imperandam patientiam.

Quod ad secundum membrum hujus sophismatis: illud eodem, quo prius, fundamento de gradibus quidditatis et nullitatis nititur. Hinc tanta usurpantur de initiis negotiorum praeconia;

Dimidium facti, qui bene coepit, habet, etc.

Hinc astrologorum superstitio, qui judicium faciunt de dispositione aut fortuna hominis ex momento sive articulo nativitatis aut conceptus.

Elenchus.

Fallit sophisma primo, quoniam in nonnullis primae rerum inceptiones nihil aliud sunt, quam quae

Epicurus in philosophia sua appellat tentamenta, id est, rudimenta quaedam, quae nihili sunt, nisi iterentur aut provehantur. Itaque in hoc casu gradus secundus dignior videtur et potentior, quam primus; quemadmodum in plaustris equus, qui penultimus est, plus confert ad motum plaustri, quam primus. Etiam non inepte dici solet, *convitium regestum illud esse, quod pugnae sit reum.* Prius enim fortasse praetervolaturum fuisset. Itaque *prius malo principium dedit, sed posterius modum abstulit.* Fallit sophisma secundo propter dignitatem perseverantiae, quae in progressu, non in aggressu sita est. Etenim casus aut natura primum impetum progignere possunt; at affectus tantummodo maturus et judicium constantiam. Fallit tertio in iis rebus, quarum natura et cursus ordinarius in contrarium rei inceptae fertur; ita ut prima inceptio perpetuo evacuetur, nisi vires continuentur. Quemadmodum in formulis illis usitatis dicitur: *non progredi est regredi;* et: *qui non proficit, deficit;* ut in cursu in adversum montis, remigatione in adversum gurgitis; at contra, si in declivi montis motus incipiat, aut secundo flumine remigatio fiat, tum *gradus inceptus* longe potiores partes tenet. Porro iste color non tantum extenditur ad gradum inceptionis, qui sit a potentia ad actum, comparatum cum gradu, qui sit ab actu ad incrementum, verum etiam ad gradum, qui sit ab impotentia ad potentiam, comparatum cum gradu, qui sit a potentia ad actum. Etenim gradus ab impotentia ad potentiam major videtur, quam a potentia ad actum.

Sophisma.

10. *Quod ad veritatem refertur, majus est, quam quod ad opinionem. Modus autem et probatio ejus, quod ad opinionem pertinet, haec est, quod quis, si clam putaret fore, facturus non esset.*

Ita pronunciant Epicurei de felicitate Stoicorum, in virtute collocata, quod similis sit felicitati histrionis in scena; qui, si a spectatoribus et plausu eorum destitueretur, animis statim concideret. Itaque virtutem per ignominiam *bonum theatrale* vocant. Aliter fit in divitiis; de quibus ille:

Populus me sibilat; at mihi plaudo.

Itidem in voluptate:

— Grata sub imo
Gaudia corde premens, vultu simulante pudorem.

Elenchus.

Fallacia hujus sophismatis subtilior paullo est; licet responsio ad exemplum, quod adducitur, facilis. Neque enim virtus eligitur propter auram popularem; cum etiam illud praeceptum sit, *ut quis maxime omnium se ipsum revereatur;* ita ut vir bonus idem fuerit in solitudine, idem in theatro. Licet forte intendatur virtus nonnihil per laudes, quemadmodum calor augetur per reflexionem. Sed hoc suppositionem negat, non fallaciam redarguit. Elenchus vero talis est. Dato, quod virtus, praesertim ea, quae labores et conflictus subit, non eligeretur, nisi quod laudes et fama eam comitari soleant, haud inde sequitur, quod appetitus et motus ad virtutem non sit

praecipue propter se. Siquidem fama possit esse caussa tantum impulsiva, aut sine qua non, neutiquam efficiens, aut constituens. Exempli gratia: si duo fuerint equi, quorum unus, calcaribus non admotis, quaevis haud segniter praestaret, at alter, calcaribus admotis, priorem longe superaret: posterior iste, arbitror, palmam referet et pro equo meliore judicabitur. Neque quemquam judicii sani commoverit formula illa: *apage istum equum, cujus spiritus siti sunt in calcaribus.* Quandoquidem enim instrumentum ordinarium equitanti sit calcar, neque ullo modo oneri aut impedimento ei sit, non minoris propterea aestimandus est equus, qui calcari incitatur, neque etiam illa alter, qui absque calcoribus mira praestet, eo ipso melior, sed delicatior tantum habendus est. Simili ratione gloria et honor virtuti pro stimulis et calcaribus subserviunt; ac licet virtus sine illis paullo futura esset languidior, tamen, cum semper illa praesto sint ei, etiam non invitata, nil officit, quo minus virtus propter se quoque expetatur. Itaque recte redarguitur illa positio: *nota ejus rei, quod propter opinionem et non propter veritatem eligitur, haec est, quod quis, si clam putaret fore, facturus non fuisset.*

Sophisma.

11. *Quod opera et virtute nostra partum est, majus bonum; quod ab alieno beneficio, vel ab indulgentia fortunae delatum est, minus bonum.*

Caussae hujus rei hae sunt. Primo, propter spem de futuro. Siquidem in aliorum gratia aut fortunae

ipsius ventis secundis non multum inest certitudinis, propria vero industria aut virtus semper domi adsunt; adeo ut, postquam boni quid nobis hoc modo paratum fuerit, maneant etiam eadem instrumenta, in novos usus parata, quin et consuetudine et successu reddita validiora. Secundo, quia, quod alieno beneficio adipiscimur, ejus etiam aliis debitores sumus, cum, quae per nos ipsi comparaverimus, nihil oneris secum trahant. Etiam si quid indulgentia divina in nos cumulaverit, retributionem quandam erga Dei bonitatem efflagitat, quod homines pravos et improbos mordet, ubi in priore genere illud prophetae venerit: *laetantur et exsultant, immolant plagis suis, et sacrificant reti suo.* Tertio, quia ea, quae a virtute nostra minime profecta sunt, nulla sequitur laus et existimatio. Quae enim felicitatis sunt, admirationem quandam pariunt, laudem minime. Sicut ait Cicero ad Caesarem: *quae miremur, habemus; quae laudemus, exspectamus.* Quarto, quia, quae industria propria acquiruntur, cum laboribus et contentione fere conjuncta sunt; quod nonnullam habet in se suavitatem; uti Salomon: *suavis cibus a venatu.*

Elenchus.

At quatuor inveniuntur colores oppositi; qui rem in contrariam partem inclinant possintque esse prioribus instar elenchorum. Primo, quia felicitas videtur esse signum quoddam et character favoris divini, et propterera tum in nobismet ipsis confidentiam et alacritatem generat, tum apud alios auctoritatem et re-

verentiam. Felicitas autem ista etiam fortuita complectitur, ad quae virtus aegre adspirat; veluti cum Caesar ad navis gubernatorem, animos addendo, dixit: *Caesarem portas et fortunam ejus.* Quod si dixisset: *Caesarem portas et virtutem ejus*, frigidum prorsus fuisset solatium periclitanti in procella. Secundo, quia ea, quae virtute aut industria procedunt, sunt imitabilia, et aliis patent; cum felicitas sit res inimitabilis et praerogativa quaedam hominis individui. Itaque in genere videmus, res naturales artificialibus praeponi, quia imitationem non recipiunt. Quod enim imitabile est, potentia vulgatum est. Tertio, quae ex felicitate proveniunt, bona videntur gratuita, nec laboribus empta, at quae virtute propria, pretio veluti acquisita. Itaque eleganter Plutarchus de rebus Timoleontis, hominis longe fortunatissimi, cum rebus Agesilai et Epaminondae, qui uno aevo vixerunt, comparatis, dixit: *illas Hameri carminibus fuisse similes, quae, cum alias excellant, sponte etiam fluere videantur, et quasi genium sapere.* Quarto, quia, quod praeter spem aut praeter exspectatum contingit, gratius et majore cum voluptate in hominum animos influit. Illud vero neutiquam competit iis, quae propria cura et ambitu comparantur.

Sophisma.

12. *Quod ex pluribus constat et divisibilibus, est majus eo, quod ex paucioribus, et magis unum; nam omnia per partes cousiderata majora videntur; quare et pluralitas partium magnitudinem prae se*

fert; fortius autem operatur pluralitas partium, si ordo absit; nam inducit similitudinem infiniti, et impedit comprehensionem.

Sophisma istud videtur etiam primo intuitu fallax et quasi palpabile; siquidem non pluralitas partium tantum, scd majoritas earundem poterit constituere totum auctius. Attamen abripit hoc ipsum sophisma saepius phantasiam; quin etiam insidiatur sensui. Etenim adspectui ipsi brevior videtur via in planitie, ubi nihil intercurrat, quod visum frangat, quam in tali tractu terrae, ubi simul conspiciuntur arbores, aut aedificia, aut aliud aliquod signum, quod spatium metiri et dividere possit. Sic homini bene nummato, postquam arcas suas et marsupia diviserit et digesserit, major etiam, quam antea, subit divitiarum phantasia. Habet etiam vim in amplificationibus, si res in plures portiones dividatur, atque singulae seorsum tractentur. Hoc vero adhuc magis phantasiam implet, si fiat promiscue et sine ordine. Confusio enim multitudinis opinionem generat. Siquidem, quae ordine ostenduntur aut proponuntur, tum ipsa magis finite apparent, tum certum praebent argumentum, nihil esse praetermissum. At contra, quae confuse repraesentantur, non solum in se numerosa putantur, sed et suspicioni locum relinquunt, restare adhuc plura, quae omittuntur.

Elenchus.

Fallit sophisma. Primo, ubi quis ampliorem perceperit de re aliqua opinionem, quam pro vera rei ipsius magnitudine. Etenim cum hoc fit, distributio

falsam illam opinionem destruet, et rem in veritate sua, non autem cum amplificatione, monstrabit. Itaque, si quis morbo aut dolore corripiatur, horae longiores ei videbuntur absque horologio aut clepsydra, quam si iisdem mensurentur. Jam si taedium et vexatio morbi, tempus videri longius, faciunt, quam revera est; at computatio temporis errorem illum corrigit et brevius facit, quam opinio illa falsa conceperat. Etiam in planitie, contra, quam superius dictum est, aliquando evenit. Licet enim visus in principio viam ostentet breviorem sensui, quia indivisa est, tamen, si ex eo obrepat opinio de longe minori intervallo, quam reperitur, opinionis ejus vanae frustratio efficit, ut videatur demum etiam, quam revera est, productior. Itaque si quis opinioni alicujus falsae magnitudine rei cujuspiam velificari cupiat, caveat a distributionibus, sed rem integram utique extollat. Fallit sophisma secundo, si distributio ea distrahatur, non autem simul obversetur, aut uno adspectu visum feriat, Itaque si flores in horto aliquo in plures torulos distinguantur, majoris quantitatis speciem praebebunt, quam si omnes in uno toro simul crescerent; modo toruli illi oculis simul subjiciantur; aliter enim unio distributioni distractae praevalebit. Sic reditus eorum majores videntur, quibus praedia et latifundia sua vicina aut conjuncta sunt. Nam si sparsim sita sint, non veniunt tam facile sub adspectum. Fallit sophisma tertio propter dignitatem unitatis supra multitudinem. Omnis enim compositio indigentiae in singulis signum est certissimum„ ubi illud usu venit:

Et quae non prosunt singula, multa juvant.
Itaque Mariae partes potiores; *Martha! Martha! attendis ad plurima; unum sufficit.* Hinc illa fabula Aesopi de vulpe et feli. Jactabat enim vulpes, quantas artes haberet et effugia, quibus se a canibus eriperet; felis autem, se unico tantum confidere auxilio, dixit; utpote quae tenuem scandendi facultatem haberet. Quod tamen reliquis illis vulpinis longe praestantius praesidium fuit; unde adagium: *multa novit vulpes, sed felis unam magnam.* Quin etiam in hujus fabulae significatione morali idem cernitur; nam potenti et fido amico niti, plus praesidii habet, quam artes et astutiae complurimae.

Atque haec exempli loco sufficient. Superest autem nobis ejusmodi colorum numerus etiam magnus, quos olim adolescentes congessimus, attamen sine illustrationibus suis atque elenchis; quos hoc tempore concinnare non vacat, ideoque colores illos nudos absque illustrationibus suis, cum superiores isti vestiti prodeant, proponere, minime nobis consentaneum videtur. Illud interim monemus, rem istam, qualiscunque ea videri possit, haud parvi, judicio nostro, esse pretii; utpote quae ex philosophia prima et ex rhetorica participet. Atque de signis popularibus sive coloribus boni ac mali apparentis, tam simplicis, quam comparati, hactenus.

Secunda collectio, quae pertinet ad promptuariam et desideratur, ea est, quam Cicero, ut superius in logica diximus, innuit, cum praecipit, ut in prompta

habeantur loci communes, in utramque partem disputati et tractati; quales sunt: *pro verbis legis et pro sententia legis, etc.* Nos vero hoc praeceptum ad alia extendimus, ut non solum ad genus judiciale, sed etiam ad deliberativum et demonstrativum adhibeatur. Omnino hoc volumus, locos omnes, quorum frequens est usus, sive ad probationes et refutationes, sive ad suasiones et dissuasiones, sive ad laudes et vituperia spectent, meditatos jam haberi, eosque ultimis ingenii viribus, et tanquam improbe et prorsus praeter veritatem, attolli et deprimi. Modum autem hujus collectionis tam ad usum, quam ad brevitatem optimum fore censemus, si hujusmodi loci contrahantur in sententias quasdam acutas et concisas, tanquam glomos quosdam, quorum fila in fusiorem discursum, cum res postulat, explicari possint. Atque similem quandam diligentiam in Seneca reperimus, sed in hypothesibus sive casibus. Ejus generis cum plurima parata habeamus, aliqua ad exemplum proponere visum est. Ea autem *anthiteta rerum* nominamus.

Exemplum Antithetorum.

I. Nobilitas.

Pro.

Quibus virtus a genere penitus insita est, ii jam non mali esse nolunt, sed nequeunt.

Nobilitas laurea, qua tempus homines coronat.

Antiquitatem etiam in monumentis mortuis veneramur; quanto magis in vivis?

Si nobilitatem familiarum contemnas, quae tandem erit differentia inter sobolem hominum et brutorum?

Nobilitas virtutem invidiae subducit, gratiae tradit.

Contra.

Raro ex virtute nobilitas; rarius ex nobilitate virtus.

Nobiles majorum deprecatione ad veniam saepius utuntur, quam suffragatione ad honores.

Tanta solet esse industria hominum novorum, ut nobiles prae illis tanquam statuae videantur.

Nobiles in stadio respectant nimis saepe; quod mali cursoris est.

II. Forma.

Pro.

Deformes naturam ulcisci solent.

Et virtus nil aliud, quam interna forma; et forma nil aliud, quam externa virtus.

Deformes se a contemptu per malitiam utique suam vindicare cupiunt.

Forma virtutes splendere facit, vitia rubere.

Contra.

Virtus, ut gemma nobilis, melius inseritur sine multo auro et ornatu.

Quod vestis lauta deformi, hoc forma improbo.

Similiter plerumque leves sunt, quos forma ornat et quos movet.

III. Juventus

Pro.

Primae cogitationes et juvenum consilia plus habent e numine.

Senes sibi sapiunt magis, aliis et reipublicae minus.

Si conspici daretur: magis deformat animos, quam corpora senectus.

Senes omnia metuunt praeter Deos.

Contra.

Juventus poenitentiae campus.

Ingenitus est juvenibus senilis auctoritatis contemptus, ut quisque suo periculo sapiat.

Tempus, ad quae consilia non advocatur, nec rata habet.

Senibus veneres mutantur in gratias.

IV. Valetudo.

Pro.

Cura valetudinis animum humilem facit et corpore supplicem.

Corpus sanum hospes animae est; aegrum ergastularius.

Nil tam summas actionum promovet, quam prospera valetudo; at contra infirma feriatur nimis.

Contra.

Saepe convalescere, est saepe juvenescere.

Excusatio valetudinis polychresta, ad quam etiam sani confugimus.

Nimis arcto foedere corpus animae jungit sanitas.

Et lectus magna imperia administravit, et lectica magnos exercitus.

V. Uxor et Liberi.

Pro.

Caritas reipublicae incipit a familia.

Uxor et liberi disciplina quaedam humanitatis; at coelibes tetrici et severi.

Coelibatus et orbitas ad nil aliud conferunt, quam ad fugam.

Morti sacrificat, qui liberos non procreat.

Caetera felices in liberis fere infortunati sunt; ne divinae sorti nimium appropinquent homines.

Contra.

Qui uxorem duxit et liberos suscepit, obsides fortunae dedit.

Generare et liberi humana sunt; creare et opera divina.

Brutorum aeternitas soboles; virorum fama merita et instituta.

Oeconomicae rationes publicas plerumque evertunt.

Aliquibus fortuna Priami placuit, qui suis omnibus superstes fuit.

VI. Divitiae.

Pro.

Divitias contemnunt, qui desperant.

Invidia divitiarum virtutem effecit Deam.

Dum Philosophi dubitant, utrum ad virtutem, an voluptatem omnia sint referenda, collige instrumenta utriusque.

Virtus per divitias vertitur in commune bonum.

Caetera bona provincialem habent administrationem, divitiae solae generalem.

Contra.

Divitiarum magnarum vel custodia est, vel dispensatio quaedam, vel fama, at nullus usus.

Annon vides lapillis et id genus deliciis fingi pretia, ut possit esse aliquis magnarum divitiarum usus?

Multi, dum, divitiis suis omnia venalia fore, crediderunt, ipsi in primis venierunt.

Nón aliud divitias dixerim, quam impedimenta virtutis. Nam virtuti et necessariae sunt et graves.

Divitiae bona ancilla, pessima domina.

VII. Honores.

Pro.

Honores non tyrannorum, ut loquuntur, sed providentiae divinae calculi sunt.

Honores faciunt et virtutes et vitia conspicua; itaque illas provocant, haec refraenant.

Non novit quispiam, quantum in virtutis cursu profecerit, nisi honores ei campum paebeant apertum.

Virtutis, ut rerum aliarum, rapidus motus est ad locum, placidus in loco. Est autem virtutis locus honos.

Contra.

Dum honores appetimus, libertatem exuimus.

Honores dant fere potestatem earum rerum, quas optima conditio est nolle, proxima non posse.

Honorum adscensus arduus, statio lubrica, regressus praeceps.

Qui in honore sunt, vulgi opinionem mutuentur oportet, ut se ipsos beatos putent.

VIII. Imperia.

Pro.

Felicitate frui, magnum bonum est, sed eam et aliis impertiri posse, adhuc majus.

Reges non hominum instar, sed astrorum sunt. Nam et in singulos, et in tempora ipsa magnum habent influxum.

Qui Dei vices gerunt, iis resistere, non tantum laesae majestatis crimen est, sed theomachia quaedam.

Contra.

Quam miserum, habere nil fere, quod appetas, infinita, quae metuas,

Qui in imperiis sunt, similes sunt corporibus coelestibus, quae magnam venerationem habent, requiem nullam.

Nemo humanae sortis ad Deorum convivia admittitur, nisi ad ludibrium.

IX. Laus. Existimatio.

Pro.

Virtutis radii reflexi laudes.

Laus honoris est, ad quem liberis suffragiis pervenitur.

Honores a diversis politiis conferuntur, sed laudes ubique sunt libertatis.

Vox populi habet aliquid divinum. Nam quomodo aliter tot capita in unum conspirare possint?

Ne mireris, si vulgus verius loquatur, quam honoratiores; quia etiam tutius loquitur.

Contra.

Fama deterior judex, quam nuntia.

Quid viro bono cum saliva vulgi?

Fama, veluti fluvius, levia attollit, solida mergit.

Infirmarum virtutum apud vulgus laus est, mediarum admiratio, supremarum sensus nullus.

Laus magis ex ostentatione, quam ex merito; et ventosis magis accedit, quam realibus.

X. Natura.

Pro.

Consuetudinis progressus est arithmethicus, natura geometricus.

Ut in rebuspublicis se habent leges communes erga consuetudines, eodem modo in singulis se habet natura ad consuetudinem.

Consuetudo contra naturam quasi tyrannis quaedam est, et cito ac levi occasione corruit.

Contra.

Cogitamus secundum naturam, loquimur secundum praecepta, sed agimus secundum consuetudinem.

Natura pedaneus*) quidam est; consuetudo magistratus.

XI. Fortuna.

Pro.

Virtutes apertae laudes pariunt, occultae fortunas.

Virtutes officiorum laudes pariunt, facultatum fortunas.

Fortuna veluti galaxias, hoc est, nodus quarundam obscurarum virtutum sine nomine. Fortuna saltem ob filias suas honoranda est, confidentiam scilicet et auctoritatem.

Contra.

Stultitia unius; fortuna alterius.

In fortuna illa praecipue laudaverim, quod, cum eligat, non tueatur.

Viri magni, dum invidiam virtutum suarum declinarunt, inter fortunae cultores reperti sunt.

XII. Vita.

Pro.

Absurdum est, accidentia vitae magis amare, quam vitam ipsam.

Praestat ad omnia, etiam ad virtutem, curriculum longum, quam breve.

Absque spatiis vitae majoribus nec perficere datur, nec perdiscere, nec poenitere.

*) Edd. Lond. et Francof.; *pedantius.*

Contra.

Philosophi, dum tantum apparatum adversus mortem collinunt, ipsam magis timendam effecerunt.

Mortem homines timent, quia nesciunt, ut pueri tenebras.

Non invenias inter humanos affectum tam pusillum, qui, si intendatur paullo vehementius, non mortis metum superet.

Mori velle non tantum fortis, aut miser, aut prudens, sed etiam fastidiosus potest.

XIII. Superstitio.

Pro.

Qui zelo peccant, non probandi, sed tamen amandi sunt.

Mediocritates moralibus debentur; extremitates divinis.

Superstitiosus religiosus designatus.

Fabulosissima quaeque portenta cujusvis religionis citius crediderim, quam haec omnia sine numine fieri.

Contra.

Ut simiae similitudo cum homine deformitatem addit, ita superstitioni similitudo cum religione.

Quale odium est affectationis in civilibus, tale superstitionis in divinis.

Praestat nullam habere de diis opinionem, quam contumeliosam.

Non Epicuri schola, sed Stoa veteres respublicas perturbavit.

Non cadit in mentem humanam, ut sit merus atheista dogmate; sed magni hypocritae sunt veri atheistae, qui sacra perpetuo contrectant, sed nunquam verentur.

XIV. Superbia.

Pro.

Superbia etiam vitiis insociabilis; atque ut venenum veneno, ita haud pauca vitia superbia expelluntur.

Facilis etiam alienis vitiis obnoxius est; superbus tantum suis.

Superbia, si ab aliorum contemptu ad sui contemptum adscendet, fiet demum philosophia.

Contra.

Hedera virtutum ac bonorum omnium superbia.

Caetera vitia virtutibus tantum contraria; superbia sola contagiosa.

Superbia optima vitiorum conditione caret, id est, latebris.

Superbus, cum caeteros contemnit, se interius negligit.

XV. Ingratitudo.

Pro.

Crimen ingrati animi nil aliud est, quam perspicacia quaedam in caussam beneficii collati.

Dum grati erga quosdam esse volumus, nec caeteris justitiam praestamus, nec nobis ipsis libertatem.

Beneficii gratia eo minus reddenda est, quod de pretio non constat.

Contra.

Crimen ingrati animi non suppliciis coërcetur, sed furiis permittitur.

Arctiora sunt vincula beneficiorum, quam officiorum; quare, qui ingratus, etiam injustus et omnia.

Ea est conditio humana: nemo tam publica fortuna natus est, quin privatae et gratiae et vindictae se omnino debeat.

XVI. Invidia.

Pro.

Naturale, exprobrationem fortunae suae odisse.

Invidia in rebuspublicis tanquam salubris ostracismus.

Contra.

Invidia festos dies non agit.

Nemo virtuti invidiam reconciliaverit praeter mortem.

Invidia virtutes laboribus exercet, ut Juno Herculem.

XVII. Impudicitia.

Pro.

Zelotypiae debetur, quod castitas sit facta virtus.

Multa tristitia opus est, ut quis Venerem rem seriam putet.

Quid vel diaetae partem, vel munditiae speciem, vel superbiae filiam inter virtutes collocas?

Amorum, ut avium silvestrium, nulla proprietas est, sed jus possessione transfertur.

Contra.

Pessima Circes transformatio impudicitia.

Impudicus prorsus reverentiam sui perdidit, quod frenum est omnium vitiorum.

Omnes, ut Paris, qui formae optionem faciunt, prudentiae et potentiae jacturam faciunt.

In veritatem non vulgarem incidit Alexander, cum, somnum et venerem mortis arrhabones esse, dixit.

XVIII. Crudelitas.

Pro.

Nulla virtutem tam saepe rea est, quam clementia.

Crudelitas, si a vindicta est, justitia est; si a periculo, prudentia.

Qui misericordiam inimico impertit, sibi denegat.

Non saepius phlebotomiae necessariae sunt in curationibus, quam caedes in civilibus.

Contra.

Caedibus grassari, aut ferae, aut Furiae est.

Crudelitas viro bono semper fabulosa esse videtur et fictio tragica.

XIX. Gloria vana.

Pro.

Qui suas laudes appetit, aliorum simul appetit utilitates.

Qui tam sobrius est, ut nihil alienum curet, vereor, ne et publica aliena putet.

Ingenia, in quibus aliquid inane est, facilius curam reipublicae recipiunt.

Contra.

Gloriosi semper factiosi, mendaces, mobiles nimii.

Thraso Gnathonis praeda.

Turpe est proco, sollicitare ancillam; est autem virtutis ancilla laus.

XX. Justitia.

Pro.

Imperia et politiae justitiae tantum additamenta sunt; si enim justitia aliter possit exerceri, illis minime fuerit opus.

Justitiae debetur, quod homo homini sit Deus, non lupus.

Justitia etsi vitia tollere non possit, tamen hoc efficit, ut non laedant.

Contra.

Si hoc est justum esse: quae tibi fieri nolis, ea alteri non facere; clementia demum justitia est.

Si suum cuique tribuendum est, certe et venia humanitati.

Quid mihi aequitatem narras, cum sapienti omnia inaequalia sint?

Considera, qualis reorum conditio fuerit apud Romanos et pronuntia, justitiam e republica non esse.

Vulgaris ista justitia politiarum philosophus in aula: hoc est, facit tantum ad reverentiam imperantium.

XXI. Fortitudo.

Pro.

Nil terribile, nisi ipse timor.

Nil aut in voluptate solidum, aut in virtute munitum, ubi timor infestat.

Qui pericula apertis oculis intuetur, ut excipiat, advertit et, ut evitet.

Caeterae virtutes nos a dominatu liberant vitiorum, fortitudo sola dominatu fortunae.

Contra.

Praeclara virtus: velle perire, ut perdas.

Praeclara virtus, quam etiam ebrietas inducit.

Vitae suae prodigus alienae periculosus.

Virtus ferreae aetatis fortitudo.

XXII. Temperantia.

Pro.

Eadem fere vis abstinendi et sustinendi.

Uniformitates, concordiae et mensurae motuum coelestia sunt et characteres aeternitatis.

Temperantia, velut frigora salubria, animi vires colligit et firmat.

Exquisiti et vagi sensus narcoticis indigent; similiter et effectus.

Contra.

Negativae istae virtutes non placent; nam innocentiam praestant, non merita.

Languet mens, quae excessibus caret.

Amo virtutes, qnae excellentiam actionis inducunt, non hebetudinem passionis.

Cum consonantes animi motus ponis, paucos ponis; nam pauperis est, numerare pecus.

Ista: non uti, ut non appetas; non appetere, ut non timeas; pusillanimi sunt et diffidentis.

XXIII. Constantia.

Pro.

Basis virtutum constantia.

Miser est, qui, qualis ipse futurus sit, non novit.

Imbecillitas humani judicii rebus ipsis constare non potest; quare saltem sibi constet.

Etiam vitiis decus adspirat constantia.

Si ad fortunae inconstantiam accedat etiam inconstantia mentis, in quantis tenebris vivitur?

Fortuna, tanquam Proteus, si perseveres, ad formam redit.

Contra.

Constantia, ut janitrix morosa, multa utilia judicia abigit.

Aequum est, ut constantia res adversas bene toleret; nam fere inducit.

Stultitia brevissima optima.

XXIV. Magnanimitas.

Pro.

Si animus semel generosos fines optaverit, statim non modo virtutes circumstant, sed et numina.

Virtutes ex habitu aut praeceptis gregales sunt; ex fine heroicae.

Contra.

Magnanimitas est virtus poëtica.

XXV. Scientia. Contemplatio.

Pro.

Ea demum voluptas est secundum naturam, cujus non est satietas.

Dulcissimus prospectus in errores aliorum subjacentes.

Quam bonum est, orbes mentis habere concentricos universo?

Omnes affectus pravi falsae aestimationes sunt, atque eadem sunt bonitas et veritas.

Contra.

Contemplatio speciosa inertia.

Bene cogitare, non multo melius est, quam bene somniare.

Orbem numen curat, tu patriam.

Vir politicus etiam contemplationes serit.

XXVI. Literae.

Pro.

Si de rebus minutis libri scripti forent, vix ullus esset experientiae usus.

Lectio est conversatio cum prudentibus; actio fere cum stultis.

Non inutiles scientiae existimandae sunt, quarum in se nullus est usus, si ingenia acuant et ordinent.

Contra.

In academiis discunt credere.

Quae unquam ars docuit tempestivum artis usum?

Sapere ex regula et experientia plane contrariae rationes sunt; ut, qui alteri assuefactus sit, ad alterum sit ineptus.

Artis saepissime ineptus usus est, ne sit nullus.

Hoc fere omnes academici habent, ut ex qualibet re soleant agnoscere, quod faciant, et non addiscere, quod nesciant.

XXVII. Promptitudo.

Pro.

Opportuna prudentia non est, quae celeris non est.

Qui cito errat, cito errorem emendat.

Qui ex composito et non obiter prudens est, nil magni facit.

Contra.

Prudentia non alte petitur, quae praesto est.

Prudentia, ut vestis, levis, quae expedita.

Cujus consilia non maturat deliberatio, nec prudentiam aetas.

Quae ad breve tempus excogitantur, ad breve tempus placent.

XXVIII. Taciturnitas in secretis.

Pro.

Taciturno nil reticetur, quia omnia tuto communicantur.

Qui facile loquitur, quae scit, loquitur et, quae nescit.

Secretis etiam mysteria debentur.

Contra.

Varietas morum optime animum collocat in secreto.

Taciturnitas confessoris virtus.

Taciturno omnia reticentur; quia silentium rependitur.

Tectus ignoto proximus.

XXIX. Facilitas.

Pro.

Amo virum alieno affectui obnoxium, sed tamen judicium ab obsequio revocantem.

Flexibilem esse, ad naturam auri proxime accedit.

Contra.

Facilitas judicii quaedam inepta privatio.

Facilium beneficia debita videntur; negationes injuriae.

Sibi gratiam habet, qui a facili aliquid impetrat.

Facilem omnes difficultates premunt; nam omnibus se implicat.

Facilis fere se recipit cum pudore.

XXX. Popularitas.

Pro.

Prudentibus eadem fere placent; at stultorum varietati occurrere, prudentiae est.

Colere populum est coli.

Qui ipsi magni viri sunt, neminem unum fere habent, quem vereantur, sed populum.

Contra.

Qui valde cum stultis congruit, ipse suspectus esse potest.

Qui turbae placet, fere et turbas miscet.

Nil moderatum vulgo gratum est.

Infima assentatio est assentatio vulgi.

XXXI. Loquacitas.

Pro.

Qui silet, aut alios habet pro suspectis, aut suspectus est ipse sibi.

Custodiae omnes infelices, miserrima silentii.

Silentium stultorum virtus; itaque recte ille silenti: si prudens es, stultus es; si stultus, prudens.

Silentium, veluti nox, insidiis opportunum.

Cogitationes in profluente sanissimae.

Silentium solitudinis genus.

Opinioni se venditat, qui silet.

Silentium nec pravas cogitationes egerit, nec bonas distribuit.

Contra.

Silentium verbis et gratiam addit et auctoritatem.

Silentium, veluti somnus quidam, alit prudentiam.

Silentium fermentatio cogitationum.

Stilus prudentiae silentium.

Silentium ambit veritatem.

XXXII. Dissimulatio.

Pro.

Dissimulatio compendiaria sapientia.

Non idem dicere, sed idem spectare debemus.

Etiam in animo deformis nuditas.

Dissimulatio et decori est, et praesidio.

Sepes consiliorum dissimulatio.

Aliqui bono suo falluntur.

Qui indissimulanter omnia agit, aeque desipit; nam plurimi aut non capiunt, aut non credunt.

Indissimulatio nihil aliud, quam animi impotentia.

Contra.

Cum cogitare secundum rerum veritatem non possimus, at loquamur secundum cogitationem.

Quibus artes civiles supra captum ingenii sunt, iis dissimulatio pro prudentia erit.

Qui dissimulat, praecipuo ad agendum instrumento se privat, fide.

Dissimulatio dissimulationem invitat.

Qui dissimulat, liber non est.

XXXIII. Audacia.

Pro.

Docet improbare, qui verecundatur.

Quod actio oratori, id audacia viro civili: primum, secundum, tertium.

Confitentem verecundiam amo, accusantem odi.

Confidentia morum animos promptius sociat.

Placet obscurus vultus et perspicua oratio.

Contra.

Audacia stultitiae viator.

Inverecundia inutilis, nisi ad imposturam.

Confidentia stultorum imperatrix, prudentium scurra.

Audacia est stupor quidam sensus cum malitia voluntatis.

XXXIV. Ceremoniae. Puncti. Affectatio.

Pro.

Vultus et gestus decora moderatio, verum condimentum virtutis.

Si et in verbis vulgo paremus, quidni in habitu et gestis?

Qui in levibus et quotidiana consuetudine decus non retinet, sit licet vir magnus, noris tamen, hunc tantum certis horis sapere.

Virtus et prudentia sine punctis velut peregrinae linguae sunt; nam vulgo non intelliguntur.

Qui vulgi sensum per congruitatem non novit, is, si nec per observationem noverit, omnium stultissimus est.

Puncti translatio sunt virtutis in linguam vernaculam.

Contra.

Quid deformis, quam scenam in vitam transferre.

Ex ingenuitate decorum, ex arte odium.

Magis placent cerussatae buccae et calamistrati mores.

Qui animum ad tam exiles observationes applicat, magnae cogitationis capax non est.

Affectatio ingenuitatis putredo lucens.

XXXV. Joci.

Pro.

Oratorum ara jocus.

Qui in omnibus modestum leporem miscet, libertatem animi retinet.

Res est supra opinionem politica, facile transire a joco ad serium, a serio ad jocum.

Veritatis alias non perventurae saepe vehiculum jocus.

Contra.

Istos deformitatum ac concinnitatum aucupes quis non contemnat?

Rerum magnitudinem eluere joco, improbum artificium est.

Jocos tum considera, cum risu destituti sunt.

Faceti isti fere non penetrant ultra superficiem rerum, ubi joci sedes est.

Ubi jocus ad seria momenti aliquid habet, ibi levitas puerilis est.

XXXVI. Amor.

Pro:

Annon vides, omnes se quaerere? At amans solus se invenit.

Non est melior ordinatio animi, quam ex imperio affectus alicujus insignis.

Qui sapit, desiderium quaerat; nam qui non aliquid insigniter appetit, ei omnia ingrata sunt et taedio plena.

Quidni in unitate acquiescat unus?

Contra.

Amori multum debet scena, nihil vita.

Nil tam varii nominis est, quam amor; nam res aut tam stulta est, ut se nesciat, aut tam turpis, ut se fuco condat.

Odi istos monophrontistas.

Augusta admodum contemplatio amor.

XXXVII. Amicitia.

Pro.

Eadem facit amicitia, quae fortitudo; sed suavius.

Suave condimentum omnium bonorum amicitia.

Pessima solitudo, non veras habere amicitias.

Digna magnae fidei ultio, amicitiis privari.

Contra.

Qui amicitias arctas copulat, novas necessitates sibi imponit.

Animi imbecilli est, partiri fortunam.

XXXVIII. Adulatio.

Pro.

Adulatio magis ex more, quam ex malitia.

Laudando instituere, semper formula fuit debita potentioribus.

Contra.

Adulatio stilus servorum.

Adulatio calx vitiorum.

Adulatio aucupii illud genus, quod similitudine vocis aves fallit.

Adulationis deformitas comica nocumentum tragicum.

Auribus mederi, difficillimum.

XXXIX. Vindicta.

Pro.

Vindicta privata justitia agrestis.

Qui vim rependit, legem tantum violat, non hominem.

Utilis metus ultionis privatae; nam leges nimium saepe dormiunt.

Contra.

Qui injuriam fecit, principium malo dedit; qui reddidit, modum abstulit.

Vindicta, quo magis naturalis, eo magis coërcenda.

Qui facili injuriam reddit, is fortasse tempore, non voluntate posterior erat.

XL. Innovatio.

Pro.

Omnis medicina innovatio.

Qui nova remedia fugit, nova mala opperitur.

Novator maximus tempus; quidni igitur tempus imitemur?

Exempla remota inepta sunt; recentia corrupta et ambitiosa.

Imperitis et contentiosis permitte, ut ad exempla res agant.

Sicut, qui nobilitatem in familiam introducunt, digniores fere sunt posteris: ita novationes rerum plerumque praestant iis, quae ad exempla fiunt.

Morosa morum retentio, res turbulenta est aeque, ac novitas.

Cum per se res mutentur in deterius, si consilio in melius non mutentur, quis finis erit mali?

Moris servi, temporis ludibria.

Contra.

Novi partus deformes sunt.

Nullus auctor placet praeter tempus.

Nulla novitas absque injuria; nam praesentia convellit.

Quae usu obtinuere, si non bona, at saltem apta inter se sunt.

Quis novator tempus imitatur, quod novationes ita insinuat, ut sensus fallant?

Quod praeter spem evenit, cui prodest, minus acceptum; cum obest, magis molestum.

XLI. Mora.

Pro.

Fortuna multa festinanti vendidit, quibus morantem donat.

Dum initia rerum amplecti properamus, umbras prensamus.

Fluctuantibus rebus advertendum, inclinantibus agendum.

Prima actionum Argo committenda sunt, extremo Briareo.

Contra.

Occasio primum ansam vasis porrigit, deinde ventrem.

Occasio instar Sibyllae minuit oblatum, pretium auget.

Celeritas orci galea.

Quae mature fiunt, judicio fiunt; quae sero, per ambitum.

XLII. Praeparatio.

Pro.

Qui parvis copiis rem magnam aggreditur, fingit opportunitatem, ut speret.

Parvis apparatibus non fortuna, sed prudentia emitur.

Contra.

Optimus terminus parandi prima occasio agendi.

Nemo speret, se fortunam apparatu ligare posse.

Alteratio apparatus, et actionis politica sunt; distinctio tumida et felix.

Magnus apparatus prodigus et temporis et rerum.

XLIII. Principiis obstare.

Pro.

Plura pericula fallunt, quam vincunt.

Minus operis est, periculo remedium adhibere, quam progressus ejus observare et custodire.

Non jam leve est periculum, si leve videatur.

Contra.

Docet periculum progredi, qui accingitur et periculum figit remedio.

Etiam in remediis periculorum levia pericula subsistunt.

Praestat, cum paucis remediis, quae invaluerunt, rem habere, quam cum minis singulorum.

XLIV. Consilia violenta.

Pro.

Qui lenem istam prudentiam amplectuntur, iis augmenta mali salubria sunt.

Necessitas, quae violenta consulit, eadem exsequitur.

Contra.

Omne remedium violentum praegnans novi mali.

Violenta consilia nemo dat praeter iram et metum.

XLV. Suspicio.

Pro.

Diffidentia nervi prudentiae; at suspicio medicamentum arthriticum.

Merito ejus fides suspecta est, quam suspicio labefacit. Suspicio fragilem fidem solvit, fortem intendit.

Contra.

Suspicio fidem absolvit.

Suspicionum intemperies est mania quaedam civilis.

XLVI. Verba legis.

Pro.

Non est interpretatio, sed divinatio, quae recedit a littera.

Cum receditur a littera, judex transit in legislatorem.

Contra.

Ex omnibus verbis eliciendus est sensus, qui interpretetur singula.

Pessima tyrannis lex in equuleo.

XLVII. Pro testibus contra argumenta.

Pro.

Secundum oratorem, non secundum caussam pronuntiat, qui argumentis nititur.

Qui argumentis potius credit, quam testibus, etiam ingenio magis debet fidere, quam sensui.

Tutum foret, argumentis credere, si homines nihil absurdi facerent.

Argumenta cum sint contra testimonia, hoc praestant, ut res mira videatur, non autem, ut vera.

Contra.

Si testibus credendum sit contra argumenta, sufficit, tantum judicem esse, non surdum.

Argumenta antidotum contra venena testimoniorum.

Iis probationibus tutissime creditur, quae rarissime mentiuntur.

Atque haec antitheta, quae nunc proposuimus, fortasse tanti non fuerint. Sed cum jam olim parata et collecta a nobis essent, noluimus, diligentiae nostrae juvenilis fructum perire; praesertim cum, si quis acutius introspiciat, semina sunt, non flores. In illo

autem adolescentiam plane spirat, quod sint in morali sive demonstrativo genere uberiora, in deliberativo et judiciali perpauca.

Tertia collectio, quae pertinet ad *promptuariam*, atque etiam desideratur, est ea, quam vocare placet, *formularum minorum*. Illae autem sunt veluti vestibula, posticae, antecamerae, recamerae, transitus etc. orationis, quae indiscriminatim omnibus subjectis competere possint; quales sunt praefationes, conclusiones, digressiones, transitiones, promissiones, declinationes et plurima ejusmodi. Quemadmodum enim in aedificiis plurimum facit et ad voluptatem, et ad usum, ut frontispicia, gradus, ostia, fenestrae, aditus, transitus et hujusmodi commode distribuantur: eodem modo etiam in oratione fit, ut additamenta et interpositiones istae, si decore et perite formentur et collocentur, plurimum tum gratiae, tum commoditatis universae orationis structurae adjiciant. Harum formularum exemplum unum aut alterum proponemus, neque diutius iisdem immorabimur. Etsi enim sint res haud exigui usus, tamen, cum nihil in his addamus de nostro, sed tantum formulas nudas ex Demosthene, aut Cicerone, aut alio quopiam selecto auctore describamus, inferius quiddam videntur, quam ut in eo tempus teramus.

Exempla formularum minorum.

Conclusio deliberativae.

Sic et culpam praeteritam fas erit redimere, et futuris incommodis eadem opera prospicere.

Partitionis accuratae corollarium.

Ut omnes intelligant, nihil me et subterfugere voluisse reticendo, aut obscurare dicendo.

Transitio cum monito.

Verum haec ita praetereamus, ut tamen intuentes et respectantes relinquamus.

Praeoccupatio contra opinionem inveteratam.

Faciam, ut intelligatis in tota caussa, quid res ipsa tulerit, quid error affinxerit, quid invidia conflaverit.

Haec pauca enumerasse ad exempla, satis fuerit; cum quibus appendices rhetoricae, quae ad promptuariam spectant, concludimus.

Cap. IV.

Appendices generales duae traditivae: *Critica* et *Paedagogica.*

Supersunt duae appendices traditiva in genere: altera *critica*, altera *paedagogica*. Sicut enim pars traditivae praecipua in scriptione librorum consistit, ita pars ejus relativa in librorum versatur lectione. Lectio autem vel magistrorum ope regitur, vel industria cujusque propria perficitur; atque huic rei inserviunt doctrinae illae, quas diximus, duae.

Ad *criticam* spectant primo auctorum probatorum limata correctio et emendata editio; quibus ipsorum auctorum honor vindicatur, et studiosis lumen prae-

fertur. Qua tamen in re studiis haud parum detrimenti intulit quorundam hominum diligentia temeraria. Criticis enim haud paucis mos est, ubi incidunt in quidpiam, quod non intelligunt, vitium statim in exemplari subponere, veluti in illo loco Taciti. Cum quaedam colonia jus asyli apud senatum assereret, narrat Tacitus, non aequis admodum auribus, quae ab iis proferebantur, fuisse ab imperatore et senatu audita; itaque legati, caussa diffisi, bonam pecuniae summam Tito Vinio dederunt, ut eis patrocinaretur. Hoc itaque pacto res obtinuit. *Tum*, inquit Tacitus, *dignitas et antiquitas coloniae valuit;* quasi argumenta, quae antea levia videbantur, accedente pretio, novum tum pondus accepissent. At criticus quidam, non ex infimis, verbum *tum* expunxit, et *tantum* reposuit. Atque hoc prava criticorum consuetudine factum est, ut, quod non nemo prudenter notavit, *exemplaria maxime castigata sint saepenumero minime omnium casta.* Quinimmo, ut verum dicamus, nisi critici fuerint eruditi in scientiis illis, de quibus libri ab ipsis editi tractant, periculo diligentia eorum non vacat.

Secundo ad criticam spectant auctorum interpretatio et explicatio, commentarii, scholia, notae, spicilegia et similia. In istiusmodi autem laboribus pessimus ille criticorum nonnullos quasi morbus invasit, ut multa ex obscurioribus transiliant, in satis vero perspicuis ad fastidium usque immorentur et expatientur. Scilicet non tam illud agitur, ut auctor ipse illustretur, quam ut criticus ille multiplicem suam eruditionem et variam lectionem, ubique arrepta occa-

sione, ostentet. Optandum inprimis foret, licet haec res ad traditivam principalem, non ad appendices pertineat, ut, qui argumenta obscuriora et nobiliora pertractet scriptor, suas ipse explicationes subjungat; ut et textus ipse digressionibus non abrumpatur, et notae a scriptoris mente non recedant. Cujusmodi quidpiam suspicamur de *Theone Euclidis*.

Tertio ad criticam spectat, quod etiam nomen eidem indidit, de auctoribus, quos edunt, breve aliquod judicium interponere, et illos cum caeteris scriptoribus, qui eadem tractant, comparare; ut per hujusmodi censuram studiosi et de librorum delectu moneantur, et ad ipsam lectionem eorum instructiores accedant. Atque hoc ultimum est criticorum tanquam cathedra, quam certe nostra aetate obliteraverunt viri nonnulli magni, majores certe nostro judicio, quam pro modulo criticorum.

Ad *paedagogicam* quod attinet: brevissimum foret dictu: *consule scholas Jesuitarum*; nihil enim, quod in usum venit, his melius. Nos tamen pauca more nostro monebimus, tanquam spicas legentes. Omnino institutionem pueritiae et juventutis colligatam probamus; non in aedibus privatis, non sub ludimagistris tantum. Adest adolescentulis in collegiis aemulatio major erga aequales; adest quoque ipse vultus et adspectus virorum gravium; quod facit ad verecundiam et teneros animos etiam a principio conformat ad exemplar: denique sunt quidem plurima educationis collegiatae commoda. In ordine autem et modo disciplinae illud inprimis consuluerim, ut

caveatur a compendiis et a praecocitate quadam doctrinae, quae ingenia reddat audacula, et magnos profectus potius ostentet, quam faciat. Quin et favendum nonnihil ingeniorum libertati, ut, si quis, quae ex more disciplinae sunt, faciat, et simul tempus ad alia, in quae propensus est, suffuretur, ne utique cohibeatur. Porro operae pretium fuerit, diligenter animadvertere, quod fortasse adhuc non fuerit notatum, esse duos, assuefaciendi et exercendi et praeparandi ingenia, modos eosque tanquam antistrophos. Alter incipit a facilioribus et ad magis ardua paullatim deducit; alter ab initio duriora imperat et urget, ut, iis obtentis, facilioribus quis etiam suaviter perfundi possit. Alia enim est methodus, incipere natare cum utribus, qui sublevent; alia incipere saltare cum calceis ponderosis, qui aggravent. Neque facile est dictu, quantum methodorum prudens intermixtio conferat ad promovendas tam animi, quam corporis facultates. Item applicatio et delectus studiorum pro natura ingeniorum, quae erudiuntur, res est singularis et usus, et judicii, quam etiam bene et vere notatam et perspectam magistri parentibus adolescentiam debent, ut de genere vitae, cui filios suos destinent, consulere possint. Verum et illud attentius paullo observandum, non tantum in iis, ad quae natura quisque sua fertur, longe maximos fieri profectus, sed etiam ad ea, ad quae vitio naturae quis maxime fuerit inhabilis, reperiri in studiis ad hoc proprie delectis remedia et curationes. Exempli gratia: si cuipiam ingenium tale sit, quale est avium, ut facile abripiatur, nec per mo-

ram, qualem oportet, intentum esse sustineat, remedium huic rei praebebunt mathematica; in quibus si evagatur paullo mens, de integro renovanda est demonstratio. Etiam exercitiorum in erudiendo partes liquet esse vel maximas. At illud a paucis notatum est, quod exercitiorum debeat esse non solum prudens institutio, sed etiam prudens intermissio. Optime siquidem Cicero notavit, *quod in exercitiis plerumque exercere contingat non minus vitia, quam facultates*; adeo ut malus habitus, quandoque simul acquiratur, et se insinuet cum bono. Itaque tutius est, intermittere exercitia et subinde repetere, quam assidue continuare et urgere. Verum de his satis. Sunt certe hae res primo adspectu minus grandes et solemnes, sed fructuosae tamen et efficaces. Quemadmodum enim in plantis ad felicitatem vel infelicitatem ipsarum plurimum faciunt injuriae, aut auxilia, quae iisdem, cum tenerae fuissent, intervenerint; quemadmodum etiam incrementa illa immensa imperii Romani merito a quibusdam attribuuntur virtuti et prudentiae sex illorum regum, qui eidem in pueritia sua veluti tutores fuerunt, ut nutritii: sic certe cultura et institutio annorum puerilium, aut teneriorum eas habet vires, licet latentes et minime in cujusvis observationem incurrentes; quas neque temporis diuturnitas, neque laborum assiduitas et contentio postea aetate maturiore possint ullo modo aequiparare. Non abs re fuerit etiam, notare, facultates vel mediocres, si in magnos viros aut res magnas inciderint, graves et insignes interdum producere effectus. Ejus

rei ponemus exemplum memorabile, quod eo magi adducimus, quia Jesuitae eandem disciplinam non videntur aspernari, sano, ut nobis videtur, judicio. Atque est res, quae, si sit professoria, infamis est, verum disciplinaris facta, ex optimis est. Intelligimu autem actionem theatralem; quippe quae memoriam roborat, vocis et pronuntiationis tonum atque efficaciam temperat, vultum et gestum ad decorum componit, fiduciam non parvam conciliat, denique oculis hominum juvenes assuefacit. Erit autem exemplum a Tacito desumptum Vibuleni cujusdam, olim histrionis, tunc temporis autem militantis in legionibus Pannonicis. Ille sub excessu Augusti seditionem moverat, ita ut Blaesus praefectus aliquos ex seditiosis in carcerem conjiceret. Milites vero impressione facta illos, effractis carceribus, liberarunt. At Vibulenus, apud milites concionabundus, sic orsus est: *vos quidem*, inquit, *his innocentibus et miserrimis lucem et spiritum reddidistis: sed quis fratri meo vitam, quis fratrem mihi reddit? quem missum ad vos a germanico exercitu de communibus commodis nocte proxima jugulavit per gladiatores suos, quos in exitium militum habet atque armat. Responde, Blaese; ubi cadaver abjeceris? Ne hostes quidem sepulturam invident. Cum osculis, cum lacrymis dolorem meum implevero, me quoque trucidari jube, dum interfectos nullum ob scelus, sed quia utilitati legionum consulebamus, hi sepeliant.* Quibus verbis invidiae ac consternationis nimium quantum concivit; adeo ut, nisi brevi postea innotuisset, nihil horum fuisse, quin

etiam fratrem eum nunquam habuisse, vix a praefecto milites manus abstinuissent; ille vero rem totam, tanquam fabulam, in scenam peregit.

Nunc vero ad colophonem pervenimus tractatus nostri de doctrinis rationalibus. In quibus licet a partitionibus receptis interdum recesserimus, nemo tamen existimet, nos illas omnes improbare partitiones, quibus usi non sumus. Duplex enim nobis imponitur necessitas, partitiones mutandi: una, quia haec duo, nimirum res natura proximas in unam classem redigere, et res ad usum promendas conjicere in unum cumulum, fine ipso et intentione sunt omnino diversa. Exempli gratia secretarius aliquis regis aut reipublicae in musaeo chartas suas ita procul dubio distribuit, ut, quae similis sint naturae, simul componat, veluti foedera seorsum, seorsum mandata; litteras ab exteris, litteras domesticas, et similia seorsim omnia. Contra in scrinio aliquo particulari illas simul componit, quas, licet diversi generis sunt, simul tamen usui fore existimet. Sic nimirum in hoc universali scientiae repositorio nobis pro natura rerum partitiones erant instituendae; cum tamen, si particularis aliqua scientia fuisset pertractanda, partitiones fuissemus secuti, usui et praxi potius accommodatas. Altera necessitas, partitiones mutandi, est, quia desideratorum ad scientias adjectio et eorum cum reliquis in integrum corpus redactio etiam per consequentiam scientiarum ipsarum partitiones transtulit. Nam, demonstrationis gratia, esto, quod artes, quae habentur, rationem habent numeri XV., adjectis autem deside-

ratis numeri XX. Dico, quod partes numeri XV. non sunt eaedem partes, quae numeri XX. Nam partes numeri XV. sunt III. et V., partes vero numeri XX. sunt II. IV. V. et X. Itaque patet, quod haec aliter fieri non potuerint. Atque de scientiis logicis haec dicta sint.

Liber Septimus.

Ad Regem suum.

Cap. I.

Partitio Ethicae in doctrinam de *exemplari* et *Georgica* animi. Partitio exemplaris, scilicet boni, in bonum *simplex* et bonum *comparatum*. Partitio boni simplicis in bonum *individuale* et bonum *communionis*.

Perventum est, Rex optime, ad *ethicam*, quae voluntatem humanam intuetur et tractat. Voluntatem gubernat recta ratio, seducit bonum apparens; voluntatis stimuli affectus, ministri organa et motus voluntarii. De hac Salomon, *ante omnia*, inquit, *custodi, fili, cor tuum; nam inde procedunt actiones vitae.* In hujus scientiae pertractatione, qui de ea scripserunt, perinde mihi fecisse videntur, ac si quis scribendi artem tradere pollicitus, pulchra tantum exhibeat exemplaria, litterarum tam simplicium, quam copulatarum; de calamo vero ducendo, aut modis, characteres efformandi, nihil praecipiat. Ita et isti pro-

posuerunt nobis exemplaria bella et luculenta, atque descriptiones sive imagines accuratas *boni*, *virtutis*, *officiorum*, *felicitatis*, tanquam vera objecta et scopos voluntatis et appetitus humani; verum quomodo quis possit optime ad hos scopos, excellentes sane et bene ab illis positos, collimare: hoc est, quibus institutis animus ad illa assequenda subigi et componi possit, aut nihil praecipiunt, aut perfunctorie et minus utiliter. Disseramus, quantum libuerit, virtutes morales in animo humano esse habitualiter, non naturaliter; distinguamus solemniter inter spiritus generosos et vulgus ignobile: quod illi rationum momentis, hi praemio aut poena ducantur; praecipiamus ingeniose, animum humanum, ut rectificetur, instar bacilli in contrariam partem inclinationis suae flecti oportere; aliaque insuper hujusmodi hinc inde spargamus: longe tamen abest, ut haec et alia id genus absentiam rei excusent, quam modo requirimus.

Hujusce neglectus caussam haud aliam esse, reor, quam latentem illum scopulum, ad quem tot scientiae naviculae impingentes naufragia passae sunt: nimirum, quod fastidiant scriptores, versari in rebus vulgatis et plebejis, quae nec satis subtiles sint ad disputandum, nec satis illustres ad ornandum. Sane haud facile quis verbis assequatur, quantam calamitatem attulerit hoc ipsum, quod dicimus: quod homines ingenita superbia et gloria vana eas materias tractationum eosque modos tractandi sibi delegerint, quae ingenia ipsorum potius commendent, quam lectorum utilitatibus inserviant. Optime Seneca: *no-*

nocet illis eloquentia, qui non rerum fecit cupiditatem, sed sui; siquidem scripta talia esse debent, ut amores documentorum ipsorum, non doctorum, excitent. Ii igitur recta incedunt via, qui consiliis suis id praedicare possint, quod fecit Demosthenes, atque hac clausula ea concludere: *quae si feceritis, non oratorem duntaxat in praesentia laudabitis, sed vosmet ipsos etiam, non ita multo post statu rerum vestrarum meliore.* Ego certe, Rex optime, ut de me ipso, quod res est, loquar: et in iis, quae nunc edo, et in iis, quae in posterum meditor, dignitatem ingenii et nominis mei, si qua sit, saepius sciens et volens projicio, dum commodis humanis inserviam, quique architectus fortasse in philosophia et scientiis esse debeam, etiam operarius et bajulus et quidvis demum fio, cum haud pauca, quae omnino fieri necesse sit, alii autem ob innatam superbiam subterfugiant, ipse sustineam et exsequar. Verum, ut ad rem redeamus, quod coepimus dicere: delegerunt sibi philosophi in ethica massam quandam materiae splendidam et nitentem, in qua potissimum vel ingenii acumen, vel eloquentiae vigorem venditare possint. Quae vero practicam maxime instruunt, quandoquidem tam belle ornari non possint, maxima ex parte omiserunt.

Neque tamen debuerant viri tam eximii desperasse de fortuna, simili ei, quam poëta Virgilius et sibi spondere ausus, et revera consequutus est; qui non minorem eloquentiae, ingenii et eruditionis gloriam adeptus est in explicando observationes agriculturae, quam Aeneae res gestas heroicas enarrando.

Nec sum animi dubius, verbis ea vincere, magnum
Quam sit, et angustis hunc addere rebus honorem.

Certe, si serio hominibus cordi sit, non in otio scribere, quae per otium legantur, sed revera vitam activam instruere et subornare, *Georgica* ista *animi humani* non minore in pretio apud homines haberi debebant, quam heroicae illae effigies *virtutis*, *boni* et *felicitatis*, in quibus tam operose est insudatum.

Partiemur igitur Ethicam in doctrinas principales duas: alteram de *exemplari* sive *imagine boni*; alteram de *regimine* et *cultura animi*, quam etiam partem *Georgica animi* appellare consuevimus. Illa *naturam boni* describit, haec *regulas de animo ad illa conformando* praescribit.

Doctrina de *exemplari*, quae *boni naturam* intuetur et describit, *bonum* considerat, aut *simplex*, aut *comparatum*: aut *genera*, inquam, *boni*, aut *gradus*. In posteriore horum disputationes illas infinitas et speculationes circa boni supremum gradum, quem felicitatem, beatitudinem, summum bonum vocitarunt, quae ethnicis instar theologiae erant, christiana tandem fides sustulit et missas fecit. Quemadmodum enim Aristoteles ait, *adolescentes posse etiam beatos esse, sed non aliter, quam spe*: eodem modo, a christiana fide edocti, debemus non omnes minorum et adolescentum loco statuere, ut non aliam felicitatem cogitemus, quam quae in spe sita est.

Liberati igitur bonis avibus ab hac doctrina, tanquam de coelo ethnicorum; qua in parte procul

dubio elevationem naturae humanae attribuerunt majorem, quam cujus illa esset capax (videmus enim, quali cothurno Seneca: *vere magnum, habere fragilitatem hominis, securitatem Dei*); reliqua certe ab illis circa doctrinam exemplaris tradita, minore aut veritatis aut sobrietatis jactura, magna ex parte recipere possumus. Etenim, quod ad naturam boni positivi et simplicis spectat: illam certe pulcherrime et ad vivum, veluti in tabulis eximiis, depinxerunt, virtutum et officiorum figuras, posituras, genera, affinitates, partes, subjecta, provincias, actiones, dispensationes diligentissime sub oculos repraesentantes. Neque his finis; nam haec omnia animo humano magno quoque argumentorum acumine et vivacitate et suasionum dulcedine commendarunt atque insinuarunt; quin etiam, quantum verbis praestari possit, eadem contra pravos et populares errores et insultus fidelissime muniverunt. Quatenus vero ad naturam boni comparati: huic rei etiam nullo modo defuerunt, in constituendis trinis illis ordinibus bonorum; in collatione vitae contemplativae cum activa; in discriminatione virtutis cum reluctatione, et virtutis jam securitatem nactae et confirmatae; in conflictu et pugna honesti et utilis, in virtutum inter se libramine, nimirum cui quaeque praeponderet, et similibus. Adeo ut, hanc partem de exemplari insigniter excultam jam esse, et antiquos in ea re mirabiles se viros praestitisse, reperiam; ita tamen, ut philosophos longe post se intervallo reliquerit, pia et strenua Theologorum diligentia in officiis et virtutibus moralibus et casibus

conscientiae et peccati circumscriptionibus pensitandis et determinandis exercitata.

Nihilo secius, ut ad Philosophos redeamus, si illi, antequam ad populares et receptas notiones virtutis, vitii, doloris, voluptatis et caeterorum se applicassent, supersedissent paulisper, et radices ipsas boni et mali et radicum illarum fibras indagassent, ingentem, meo judicio, lucem illis omnibus, quae postea in inquisitionem ventura fuissent, affudissent: ante omnia, si naturam rerum non minus, quam axiomata moralia consuluissent, doctrinas suas minus prolixas, magis autem profundas reddidissent. Quod cum ab illis aut omnino omissum, aut confuse admodum tractatum fuerit, nos breviter retractabimus et, fontes ipsos rerum moralium aperire et purgare, conabimur, antequam ad doctrinam de cultura animi, quam ponimus ut desideratam, perveniamus. Hoc enim, ut arbitramur, doctrinam de exemplari novis quodammodo viribus donabit.

Inditus est atque impressus unicuique rei appetitus ad duplicem naturam boni: alteram, qua res totum quiddam est in se ipsa; alteram, qua est pars totius alicujus majoris. Atque posterior haec illa altera dignior est et potentior, cum tendat ad conservationem formae amplioris. Nominetur prima *bonum individuale sive suitatis;* posterior *bonum communionis*. Ferrum sympathia particulari fertur ad magnetem; at si paullo ponderosius fuerit, amores illos deserit et tanquam bonus civis et amator patriae terram petit, regionem scilicet connaturalium suorum. Ulte-

rius paullo pergamus. Corpora densa et gravia terram petunt, congregationem magnam corporum densorum; attamen potius, quam natura rerum divulsionem patiatur, et detur, ut loquuntur, vacuum, corpora hujusmodi in sursum ferentur et cessabunt ab officio suo erga terram, ut praestent officium suum, mundo ipsi debitum. Ita quasi perpetuo obtinet, ut conservatio formae magis communis minores appetitus in ordinem redigat. At praerogativa ista boni communionis signatur praecipue in homine, si non degeneraverit, juxta memorabile illud Pompeji Magni dictum; qui, quo tempore Romam fames premeret, annonae importandae praepositus, vehementissime autem ab amicis interpellatus, ne mari, atroci tempestate ingruente, se committeret, illud tantum respondit: *necesse est, ut eam, non, ut vivam;* adeo ut vitae desiderium, quod in individuo maximum est, amori et fidei in rempublicam apud eum non praeponderaret. Sed quid moramur? Nulla omnibus seculis reperta est vel philosophia, vel secta, vel religio, vel lex aut disciplina, quae in tantum communionis bonum exaltavit, bonum vero individuale pressit, quantum *sancta fides christiana;* unde liquido pateat, unum eundemque Deum fuisse, qui creaturis leges illas naturae, hominibus vero legem christianam dedisset. Propterea legimus, nonnullos ex electis et sanctis viris optasse se potius erasos ex libro vitae, quam ut salus ad fratres suos non perveniret, ecstasi quadam caritatis et impotenti desiderio boni communionis incitatos.

Hoc positum, ita ut immotum maneat et inconcussum, nonnullis ex gravissimis in morali philosophia controversiis finem imponit. Primo enim quaestionem illam determinat de vita contemplativa activae praeferenda; idque contra sententiam Aristotelis. Omnes siquidem rationes, quae ab illo pro contemplativa afferuntur, bonum privatum respiciunt, atque individui tantum ipsius voluptatem, aut dignitatem; quibus in rebus contemplativa palmam haud dubie reportat. Etenim contemplativa non absimilis est comparationi, qua usus Pythagoras, ut philosophiae et contemplationi honorem ac decus assereret. Qui ab Hierone, quisnam esset, interrogatus, respondit, *Hieronem non latere, si forte unquam olympicis certaminibus interfuisset, ut ibi loci contingere, ut veniant eo alii fortunae suae in agonibus periculum facturi; alii vero, ut mercatores, ad merces distrahendas; alii, ut amicos undique confluentes convenirent, et epulis ac hilaritati indulgerent; alii denique, ut caeterorum essent spectatores. Se autem unum esse ex illis, qui spectandi gratia venerit.* Verum homines nosse debent, in hoc humanae vitae theatro deo et angelis solum convenire, ut spectatores sint. Neque sane fieri potuit, ut hac de re dubitatio in ecclesia unquam suscitaretur; — utcunque plurimis in ore fuerit dictum illud: *pretiosa in oculis Domini mors sanctorum ejus;* ex quo loco mortem illam civilem et instituta vitae monasticae et regularis attollere solebant; — nisi illud etiam una subesset, quod vita illa monastica mere contemplativa non sit, verum plane

in officiis ecclesiasticis versetur; qualia sunt jugis oratio et votorum sacrificia, deo oblata; librorum item theologicorum multo in otio conscriptio ad legis divinae doctrinam propagandam; quemadmodum et Moses fecit, cum per tot dies in montis secessu moratus esset. Quin etiam Henoch, *ab Adamo septimus*, qui videtur fuisse princeps vitae contemplativae (etenim *cum Deo ambulasse* perhibetur), nihilominus ecclesiam Prophetiae libro, qui etiam a sancto Juda citatur, dotavit. Contemplativam vero quod attinet meram et in se ipsa terminatam quaeque radios nullos sive caloris, sive luminis in societatem humanam diffundat: nescit eam certe Theologia.

Determinat etiam quaestionem, tanta contentione agitatam, inter scholas Zenonis et Socratis ex una parte, qui felicitatem in virtute, aut sola, aut adornata, cujus semper in officiis vitae partes potissimae, collocarunt; et reliquas complures sectas et scholas ex altera parte: veluti scholas Cyrenaicorum et Epicuraeorum, qui eam in voluptate constituerunt, virtutem autem, sicut fit in comoediis aliquibus, ubi hera cum famula vestem mutat, plane ancillam statuerunt; utpote sine qua voluptati commode ministrari non posset; nec minus illam alteram Epicuri scholam quasi reformatam, quae, felicitatem nihil aliud esse, praedicabat, quam animi tranquillitatem et serenitatem a perturbationibus liberi et vacui; ac si Jovem de solio deturbare vellent et Saturnum cum aureo seculo reducere, quando neque aestas, nec bruma fuissent, nec ver, nec autumnus, sed una et aequabilis aëris

temperies; denique et illam explosam Pyrrhonis et Herilli scholam, qui sitam autumaverunt felicitatem in scrupulis quibusque animi prorsus eliminandis, nullam statuentes fixam et constantem boni, aut mali naturam, sed actiones pro bonis aut malis habentes, prout ex animo motu puro et irrefracto, aut contra cum aversatione et reluctatione prodirent; quae tamen opinio in haeresi Anabaptistarum revixit, qui cuncta metiebantur juxta motus et instinctus spiritus et constantiam vel vacillationem fidei. Liquet autem, ista, quae recensuimus, omnia ad privatam animorum tranquillitatem et complacentiam, nullo modo autem ad bonum communionis spectare.

Porro redarguit etiam Philosophiam Epicteti, qui hoc utitur praesupposito: felicitatem in iis poni debere, quae in potestate nostra sunt, ne scilicet fortunae et casibus simus obnoxii; quasi vero non multo fuerit felicius, in rectis et generosis intentionibus et finibus, qui publicum bonum amplectantur, successu destitui et frustrari, quam in omnibus, quae ad privatam tantam fortunam nostram referuntur, voti perpetuo compotes fieri; sicut Consalvus, Neapolim digitus militibus indicans, generosa voce testatus est, *multo sibi optatius fore, unum pedem promovendo ad interitum certum ruere, quam unius pedis recessu vitam in multos annos producere* Cui etiam concinit coelestis dux et imperator, qui pronuntiavit, *conscientiam bonam juge esse convivium;* quibus verbis aperte significat, mentem bonarum intentionum sibi consciam, utcunque successu careat, verius et

purius et naturae magis consentaneum praebere gaudium, quam universum illum apparatum, quo instrui possit homo, vel ut desideriis suis fruatur, vel ut animo conquiescat.

Redarguit itidem Philosophiae abusum illum, circa Epicteti tempora grassari coeptum; nempe quod Philosophia versa fuerit in genus quoddam vitae professorium, et tanquam in artem; quasi scilicet institutum Philosophiae esset, non ut perturbationes compescerentur et exstinguerentur, sed ut caussae et occasiones ipsarum evitarentur et summoverentur ideoque particularis quaedam vitae ratio ad hoc obtinendum ineunda esset; introducendo sane, tale genus sanitatis in animum, quale fuit Herodiei in corpore, cujus meminit Aristoteles, illum scilicet nihil aliud per totam vitam egisse, quam ut valetudinem curaret, et proinde ab infinitis rebus abstineret, corporis interim usu quasi multatus. Ubi si hominibus, officia societatis consectari, cordi sit, illa demum valetudo maxime est expetenda, quae quaslibet mutationes et impetus quoscunque ferre et vincere queat. Eodem modo et animus ille demum fere et proprie sanus et validus censendus est, qui per plurimas et maximas tentationes et perturbationes perrumpere potest. Ita ut optime Diogenes dixisse visus sit, qui eas vires animi laudarit, *quae non ad caute abstinendam, sed ad fortiter sustinendam valerent*; quaeque animi impetum, etiam in maximis praecipitiis, cohibere possint; quaeque, id quod in equis bene sub-

actis laudatur, praestent, ut brevissimo spatio et sistere se, et vertere possint.

Postremo redarguit idem teneritudinem quandam et ineptitudinem ad morigerandum, in nonnullis ex antiquissimis Philosophis et maxime in veneratione habitis, notatam; qui nimis facile se a rebus civilibus subduxerint, ut indignitatibus et perturbationibus se exuerent, atque magis, sua opinione, illibati et tanquam sacrosancti viverent; ubi consentaneum esset, constantiam hominis vere moralis talem fore, qualem idem Consalvus in homine militari requirebat; nimirum ut honor ejus contexeretur tanquam e tela crassiore minimeque tam tenui, ut quidvis illud vellicare et lacerare possit.

Cap. II.

Partitio boni individualis vel suitatis in bonum *activum* et bonum *passivum*. Partitio boni passivi in bonum *conservativum* et bonum *perfectivum*. Partitio boni communionis in *officia generalia* et *respectiva*.

Repetamus igitur jam et persequamur primum *bonum individuale* et *suitatis*. Illud partiemur in *bonum activum* et *bonum passivum*. Etenim haec quoque differentia *boni* — non absimilis certe illis appellationibus, quae Romanis in oeconomicis erant familiares, promi scilicet et condi — in universa rerum natura impressa reperitur; praecipue autem se prodit in duplici rerum creatarum appetitu: altero, se conservandi et muniendi; altero, se multiplicandi et propagandi; atque hic posterior, qui activus est et

veluti *promus*, potentior videtur et dignior; ille autem prior, qui *passivus* est et veluti *condus*, inferior censeri potest. Etenim in universitate rerum natura coelestis praecipue agens est, at natura terrestris patiens. Etiam in delectationibus animantium major voluptas est generandi, quam pascendi. In oraculis quoque divinis pronuntiatur, *beatiu sesse, dare, quam accipere*. Quin et in vita communi nemo invenitur ingenio tam molli et effoeminato, quin pluris faciat aliquid, quod ei in votis erat, perficere et ad exitum perducere, quam sensualitatem aliquam, aut delectamentum. Atque ista quidem boni activi praeeminentia in immensum exaltatur ex intuitu conditionis humanae, quod sit et mortalis, et fortunae ictibus exposita. Nam si in voluptatibus hominum posset obtineri perpetuitas atque certitudo, magnum pretium eis accederet, propter securitatem et moram. Quandoquidem autem rem videmus huc recidere: *magni aestimamus, mori tardius*; et: *ne glorieris de crastino; nescis partum diei:* mirum minime est, si contentione feramur ad ea, quae temporis injurias non reformident. Ea vero nulla esse possunt, praeter opera nostra; sicut dicitur, *opera eorum sequuntur eos*. Est et altera praeeminentia boni activi haud exigua, indita et sustentata ex eo affectu, qui humanae naturae, ut comes individuus, lateri adhaeret: amor scilicet novitatis, aut varietatis. Ille vero in sensuum voluptatibus, quae boni passivi pars sunt vel maxima, angustus admodum est, nec latitudinem habet aliquam insignem: *cogita, quamdiu eadem feceris; cibus*,

somnus, ludus; per hunc circulum curritur. Mori velle, non tantum fortis, aut miser, aut prudens, sed etiam fastidiosus potest. At in actis vitae nostrae et institutis et ambitionibus insignis est varietas; eaque multa cum voluptate percipitur, dum inchoamus, progredimur, interquiescimus, regredimur, ut vires augeamus, appropinquamus, denique obtinemus et hujusmodi; ut vere admodum dictum sit: *vita sine proposito languida et vaga est.* Quod simul et prudentibus et stultissimis competit, ut ait Salomon: *pro desiderio quaerit cerebrosus; omnibus immiscet se.* Quin etiam videmus, reges potentissimos, ad quorum nutum, quaecunque sensibus grata sunt, parari possent, nihilominus procurasse sibi interdum desideria humilia et inania, quemadmodum cithara fuit Neroni, gladiatoria Commodo, Antonino aurigatio et alia aliis; quae tamen ipsis fuerint omni affluentia voluptatum sensualium potiora. Tanto voluptatem majorem affert, ut aliquid agamus, quam ut fruamur.

Illud interim paullo attentius notandum est, bonum activum, individuale, a bono communionis prorsus differre; quanquam nonnunquam ambo coincidant. Quamvis enim bonum istud individuale, *activum*, saepe opera beneficentiae, quae ex virtutibus communionis est, pariat et producat, illud tamen interest, quod illa opera ab hominibus plurimi fiant, non animo, alios juvandi aut beandi, sed plane propter se atque potentiam et amplitudinem propriam. Id quod optime cernitur, quando bonum activum in aliquid impingit, quod sit bono communionis contrarium. Si-

quidem gigantea illa animi conditio, qua abripiuntur magni isti orbis terrarum perturbatores, qualis fuit L. Sylla, et plurimi alii, licet in modulo longe minore, qui videntur ad hoc anhelare, ut omnes felices et aerumnosi sint, prout sibi fuerint amici, vel inimici; atque ut mundus tanquam ipsorum praeferat imaginem (quae vera est *Theomachia*): haec, inquam, ipsa aspirat ad bonum activum, individuale, saltem apparens, etsi a bono communionis omnium maxime recedat.

At *bonum passivum* partiemur in *bonum conservativum*, et *bonum perfectivum*. Etenim inditus est unicuique rei triplex appetitus, quatenus ad bonum suitatis sive individui: primus, ut se conservet; secundus, ut se perficiat; tertius, ut se multiplicet sive diffundat. Atque hic postremus appetitus ad bonum activum refertur, de quo jam modo diximus. Supersunt igitur reliqua tantum duo, quae diximus, bona; ex quibus praecellit *perfectivum*. Minus enim quiddam est, conservare rem in suo statu; majus vero, eandem ad naturam sublimiorem evehere. Reperiuntur siquidem per res universas naturae aliquae nobiliores, sed quarum dignitatem et excellentiam naturae inferiores aspirant, veluti ad origines et fontes suos. Sic de hominibus non male cecinit ille:

Igneus est ollis vigor et coelestis origo.

Homini enim assumptio aut approximatio ad divinam aut angelicam naturam est formae suae perfectio. Cujus quidem boni perfectivi prava et praepostera imitatio pestis est ipsa vitae humanae, et turbo qui-

dam rapidus, qui omnia abripit et subvertit; nimirum, dum homines exaltationis vice formalis atque essentialis coeca ambitione advolant ad exaltationem tantummodo localem. Quemadmodum enim aegri, remedium mali sui non invenientes, de loco in locum corpus agitant et volvunt, quasi mutatione loci a se ipsis abscedere, et internum malum effugere possint: eodem modo evenit in ambitione, ut homines, simulacro quodam falso naturae suae exaltandae abrepti, nihil aliud adipiscantur, quam loci quandam celsitudinem et fastigium.

Bonum vero *conservativum* nihil aliud est, quam receptio et fruitio rerum naturae nostrae congruentium. Hoc vero bonum, licet maxime sit simplex et nativum, tamen ex bonis videtur mollissimum atque infimum. Quin et hoc ipsum bonum recipit differentiam nonnullam, circa quam partim vacillavit judicium hominum, partim omissa est inquisitio. Boni siquidem fruitionis, sive, quod vulgo dicitur, jucundi dignitas et commendatio, aut in sinceritate fruitionis sita est, aut in ejusdem vigore: quorum alterum inducit et praestat aequalitas, alterum autem varietas et vicissitudo; alterum minorem habet mixturam mali, alterum impressionem magis fortem et vividam boni. Caeterum horum utrum melius, ambigitur; dein, num natura humana utramque simul apud se retinere possit, non inquiritur.

Atque quantum ad id, de quo ambigitur, ventilari coepit illa controversia inter Socratem et Sophistam quendam. Ac Socrates quidem asserebat, *feli-*

citatem sitam esse in animi pace constante et tranquillitate; Sophista vero in hoc, *ut quis multum appetat, et multum fruatur.* Quin et ab argumentis delapsi sunt ad convicia, dicente Sophista, *felicitatem Socratis stipitis vel lapidis esse felicitatem;* e contra Socrates, *Sophistae felicitatem esse scabiosi, qui perpetuo pruriret et scalperet.* Neque tamen desunt utrique sententiae sua firmamenta. Nam Socrati assentitur vel Epicuri Schola ipsa, quae, virtutis ad felicitatem partes esse maximas, non diffitebatur. Quod si ita sit, certo certius est, virtutis majorem esse usum in perturbationibus sedandis, quam rebus cupitis adipiscendis. Sophistae autem nonnihil suffragari videtur assertio illa, cujus a nobis mentio modo facta est, quod videlicet bonum perfectivum bono conservativo sit superius; quippe quia cupitarum rerum adeptiones naturam videantur sensim perficere; quod licet vere non faciant, tamen et motus ipse in circulo speciem nonnullam prae se fert motus progressivi.

At secunda quaestio, num scilicet natura humana possit et animi tranquillitatem et fruendi vigorem simul retinere, rite diffinita, priorem illam reddit otiosam et supervacaneam. Annon enim videmus haud raro animos nonnullorum ita factos et compositos, ut voluptatibus afficiantur vel maxime, cum adsint, et tamen earum jacturam non gravate ferant, ita ut series illa philosophica: *non uti, ut non appetas; non appetere, ut non metuas,* videatur esse pusilli cujusdam animi et diffidentis? Sane doctrinae pleraeque philisophorum videntur paullo timidiores, et cavere homi-

nibus plus, quam natura rerum postulat; veluti cum mortis formidinem medendo augent. Etenim cum nihil aliud fere vitam humanam faciant, quam mortis quandam praeparationem et disciplinam, quomodo fieri possit, ut ille hostis mirum in modum non videatur terribilis, contra quem muniendi nullus sit finis? Melius poëta, ut inter ethnicos,

Qui finem vitae extremum inter munera ponit
Naturae. —

Similiter et in omnibus annisi sunt philosophi, animum humanum reddere nimis uniformem et harmonicum, eum motibus contrariis et extremis minime assuefaciendo. Cujus caussam arbitror fuisse, quod ipsi vitae se privatae dedicarunt, a negotiis et aliorum obsequiis immuni et liberae. Quin potius imitentur homines prudentiam gemmariorum; qui, si forte in gemma inveniatur nubecula aliqua aut glaciecula, quae ita posset eximi, ut magnitudini lapidis non nimium detrahatur, eam tollunt; aliter vero intactam eam relinquunt. Pari ratione serenitati animorum ita consulendum est, ut non destruatur magnanimitas. Atque de bono individuali hactenus.

Postquam igitur de bono suitatis, quod etiam particulare, privatum, individuale, appellare solemus, jam diximus, repetamus bonum communionis, quod societatem intuetur. Istud nomine officii vocari consuevit; siquidem vocabulum officii magis proprie attribuitur animo bene disposito erga alios: vocabulum virtutis animo intra se recte formato et composito.

Verum ista pars primo intuitu scientiae civili deberi videtur; attamen, si diligentius attendas, non ita; siquidem tractat regimen et imperium uniuscujusque in se ipsum, neutiquam vero in alios. Atque sicut in architectura alia res est, postes, trabes, et caeteras aedificii partes efformare, et ad aedificandi usum praeparare; alia autem, easdem ad invicem aptare et compaginare: sicut etiam in mechanicis, instrumentum aut machinam fabricare et conficere, non idem est, quod fabricatum erigere, movere, et in opere ponere: Sic doctrina de conjungatione ipsa hominum in civitate sive societate differt ab ea, quae eos reddit ad hujusmodi societatis commoda conformes et bene affectos.

Ista pars de officiis etiam in duas portiones distribuitur; quarum altera tractat de *officio hominis in communi*; altera de *officiis specialibus et respectivis*, pro singulorum professione, vocatione, statu, persona et gradu. Harum primam satis excultam diligenterque a veteribus et aliis explicatam jam antea retulimus; alteram quoque, sparsim quidem tractam, licet non in corpus aliquod integrum scientiae digestam, reperimus. Neque tamen hoc ipsum, quod sparsim tractetur, reprehendimus; quinimmo de hoc argumento per partes scribi, longe consultius existimamus. Quis enim tanta fuerit vel perspicacia, vel confidentia, ut de officiis peculiaribus et relativis singulorum ordinum et conditionum perite et ad vivum disceptare et diffinire possit, aut sustineat? Tractatus autem, qui experientiam non sapiunt, sed ex notitia rerum generali et

scholastica tantummodo deprompti sunt de rebus hujusmodi, inanes plerumque evadunt et inutiles. Quamvis enim aliquando contingat, spectatorem ea animadvertere, quae lusorem fugiant, atque jactetur proverbium quoddam magis audaculum, quam sanum de censura vulgi circa actiones principum: *stantem in valle optime perlustrare montem;* optandum tamen inprimis esset, ut non nisi expertissimus et versatissimus quisque se hujusmodi argumentis immisceret. Hominum enim speculativorum in materiis activis lucubrationes, iis, qui in agendo fuerint exercitati, nihilo meliores videntur, quam dissertationes Phormionis de bellis aestimatae sunt ab Hannibale, qui eas habuit pro somniis et deliriis. Unum duntaxat vitium illos occupat, qui de rebus, ad suum munus aut artem pertinentibus, libros conscribunt; quod scilicet, in illis ipsis *Spartis* suis ornandis atque attollendis modum tenere, nesciant.

In hoc genere librorum piaculum foret, non meminisse, honoris caussa, excellentissimi illius operis, a Majestate tua elucubrati, *de officio regis.* Scriptum enim hoc plurimos intra se cumulavit ac recondidit thesauros, tam conspicuos, quam occultos, *Theologiae, Ethicae* et *Politicae,* insigni cum aspersione aliarum artium estque, meo judicio, inter scripta, quae mihi perlegere contigerit, praecipue sanum et solidum. Non illud ullo loco aut inventionis fervore aestuat, aut indulgentiae frigore torpet aut dormitat; non vertigine aliquando corripitur, unde in ordine suo servando confundatur aut excidat, non digressionibus di-

strahitur, ut illa, quae nihil ad rhombum sunt, exspatiatione aliqua flexuosa complectatur; non adoramentorum aut pigmentorum fucis adulteratur, qualibus illi utuntur, qui lectorum potius delectationi, quam argumenti naturae inserviunt; ante omnia vero spiritu valet istud opus non minus, quam corpore; utpote quod et cum veritate optime consentiat, et ad usum sit accommodatissimum. Quin etiam vitio illo, de quo paullo ante diximus, quod, si in alio quopiam, in rege certe et scripto de majestate regia tolerandum fuerit, omnino caret: nempe, quod culmen et fastigium regum non immodice aut invidiose extollat; siquidem Majestas tua regem non depinxit aliquem Assyriae aut Persiae, gloria et externo fastu nitentem et corruscantem, sed vere Mosem, aut Davidem, pastores scilicet populi sui. Neque vero mihi unquam memoria excidet dictum quoddam vere regium, quod in lite gravissime terminanda Majestas tua pro sacro illo, quo praeditus es, spiritu ad populos regendos pronuntiavit; nimirum: *reges regnorum suorum gubernacula tractare, quemadmodum et Deus, juxta leges naturae: et aeque raro praerogativam illam suam, quae leges transcendit, ab illis usurpandam, ac a Deo videmus usurpari potestatem, miracula patrandi.* Nihilo tamen secius ex libro illo altero a Majestate tua conscripto de libera Manarchia satis omnibus innotescit, non minus Majestati tuae cognitam esse et perspectam plenitudinem potestatis regiae, atque ultimitates, ut Scholastici loquuntur, jurium regalium, quam officii et muneris regii limites et cancellos. Non du-

bitavi igitur, in medium adducere librum illum, a Majestatis tuae calamo exaratum, tanquam exemplum primarium et maxime illustre tractatuum de peculiaribus et respectivis officiis. Quo de libro, quae a me jam dicta sunt, dixissem profecto, si ante annos mille a rege quopiam conscriptus fuisset. Neque vero movet decorum illud, quod vulgo praescribitur, ne quis coram laudetur; modo laudes illae nec modum excedant, nec intempestive, aut nulla data occasione, tribuantur. Cicero certe in luculentissima illa oratione sua pro M. Marcello nihil aliud agit, quam ut exhibeat tabulam quandam, singulari artificio depictam, de laudibus Caesaris, licet coram ipso oratio illa haberetur. Quod et Plinius Secundus erga Trajanum. Itaque jam ad propositum revertamur.

Pertinet porro ad hanc partem de officiis respectivis vocationum et professionum singularum doctrina alia, tanquam priori relativa, sive opposita: nimirum de fraudibus, cautelis, imposturis et vitiis ipsarum; siquidem depravationes et vitia officiis et virtutibus opponuntur. Neque omnino de his in plurimis scriptis et tractatibus siletur, sed saepe ad illa notanda saltem obiter excurritur. At quo tandem modo? Per satyram scilicet et cynice, more Luciani, potius, quam serio et graviter. Etenim plus operae impenditur, ut pleraque in artibus, etiam utilia et sana, maligno dente vellicentur, et ad ludibrium hominibus exponantur, quam ut, quae in iisdem corrupta sunt et vitiosa, secernantur a salubribus et incorruptis. At optime Salomon: *Quaerenti derisori scientiam ipsa se ab-*

scondit, sed studioso fit obviam. Quicunque enim ad scientiam accedit animo irridendi et aspernandi, inveniet procul dubio, quae cavilletur, plurima; ex quibus vero doctior fiat, perpauca. Verum tractatio hujus, de quo loquimur, argumenti gravis et prudens, atque cum integritate quadam et sinceritate conjuncta, inter munitissima virtutis ac probitatis propugnacula videtur numeranda. Nam sicut fabulose perhibetur de basilisco, si primus quempiam conspexerit, illico hominem perimit; si quis illum prior, basiliscus perit: pari ratione fraudes, imposturae et malae artes, si quis eas prior detexerit, nocendi facultate privantur; quod si illae praevenerint, tum vero, non alias, periculum creant. Est itaque, quod gratias agamus Machiavello et hujusmodi scriptoribus, qui aperte et indissimulanter proferunt, quid homines facere soleant, non quid debeant. Fieri enim nullo modo potest, ut conjungatur serpentina illa prudentia cum innocentia columbina, nisi quis mali ipsius naturam penitus pernoscat. Absque hoc enim deerunt virtuti sua praesidia et munimenta. Immo neque ullo modo possit vir bonus et probus malos et improbos corrigere et emendare, nisi ipse primus omnia malitiae latibula et profunda exploraverit. Etenim qui judicio plane corrupto sunt et depravato, hoc habent, ut praesupponant, honestatem in hominibus ab inscitia et simplicitate quadam morum oriri, atque ab eo tantum, quod fides habeatur concionatoribus et paedagogis; item libris, praeceptis moralibus et iis, qui vulgo praedicantur et decantantur, sermonibus: adeo ut, nisi plane perspi-

ciant, opiniones suas pravas ac corrupta et detorta principia non minus illis, qui hortantur et admonent, quam sibi ipsis, esse explorata et cognita, probitatem omnem morum et consiliorum aspernentur, juxta oraculum illud Salomonis mirabile: *non recipit stultus verba prudentiae, nisi ea dixeris, quae versantur in corde ejus.* Hanc autem partem de cautelis et vitiis respectivis inter desiderata numeramus eamque nomine Satyrae seriae, sive tractatus de interioribus rerum appellabimus.

Etiam ad doctrinam de officiis respectivis pertinent *officia mutua* inter maritum et uxorem, parentes et liberos, dominum et servum; similiter leges amicitiae et gratitudinis; nec non civiles obligationes fraternitatum, collegiorum, etiam vicinitatis ac similium. Verum intelligatur hoc semper, illa istic tractari, non quatenus sunt partes societatis civilis (id enim ad *politicam* refertur), sed quatenus animi singulorum ad illa societatis vincula tuenda instrui et praedisponi debeant.

At doctrina de bono communionis, quemadmodum et illa de individuali, bonum tractat, non tantum simpliciter, sed et comparate; quo spectat, officia perpendere inter hominem et hominem, inter casum et casum, inter privata et publica, inter tempus praesens et futurum. Sicut videre est in animadversione illa severa et atroci L. Bruti contra filios suos, illam a plerisque in coelum laudibus efferri; at alius quispiam dixit:

Infelix, utcunque ferent ea fata minores.

Id ipsum licet intueri in coena illa, ad quam invitati sunt M. Brutus, C. Cassius et alii. Illic enim, cum ad animos explorandos circa conspirationem, in caput Caesaris intentatam, quaestio astute mota esset: *num licitum foret, tyrannum occidere;* ibant convivae in opiniones diversas; dum alii dicerent, plané licere, *quod servitus ultimum esset malorum;* alii minime, *quod tyrrannis minus exitialis esset, quam bellum civile;* tertium autem genus, veluti ex schola Epicuri, asserebat, *indignum esse, prudentes periclitari pro stultis.* Verum plurimi sunt casus de officiis comparatis, inter quos frequenter ille intervenit: *utrum a justitia deflectendum sit propter salutem patriae aut hujusmodi aliquod insigne bonum in futuro.* Circa quam Jason Thessalus dicere solebat: *aliqua sunt injuste facienda, ut multa juste fieri possint.* Verum replicatio in promptu est: *auctorem praesentis justitiae habes, sponsorem futurae non habes.* Sequantur homines, quae in praesentia bona et justa sunt, futura divinae providentiae remittentes. Atque circa *doctrinam de exemplari* sive de *bono* haec dicta sint.

Cap. III.

Partitio doctrinae de cultura animi in doctrinam de *characteribus* animorum, de *affectibus* et de *remediis* sive *curationibus.* Appendix doctrinae ejusdem de congruitate inter bonum animi et bonum corporis.

Nunc igitur, postquam de *fructu vitae,* sensu intelligimus philosophico, verba fecerimus, superest,

ut de *cultura animi*, quae ei debetur, dicamus; sine qua pars prior nihil aliud videtur, quam imago quaedam, aut statua, pulchra quidem aspectu, sed motu et vitâ destituta. Cui sententiae Aristoteles ipse disertis verbis suffragatur: *necesse est igitur de virtute dicere, et quid sit, et ex quibus gignatur. Inutile enim fere fuerit, virtutem quidem nosse, acquirendae autem ejus modos et vias ignorare. Non enim de virtute tantum, qua specie sit, quaerendum est, sed et quomodo sui copiam faciat; utrumque enim volumus, et rem ipsam nosse, et ejus compotes fieri; hoc autem ex voto non succedet, nisi sciamus, et ex quibus, et quo modo.* Verbis adeo expressis, atque etiam iterato hanc partem inculcat, quam tamen ipse non persequitur. Hoc similiter illud est, quod Cicero Catoni juniori veluti laudem non vulgarem attribuit, quod scilicet philosophiam amplexus esset *non disputandi caussa, ut magna pars, sed ita vivendi.* Quamvis autem pro temporum, in quibus vivimus, socordia, paucis curae sit, ut animum sedulo colant et componant, et vitae rationem ad normam aliquam instituant, secundum illud Senecae: *de partibus vitae quisque deliberat; de summa nemo;* adeo ut haec pars censeri possit supervacua; illud tamen minime nos movet, ut eam intactam relinquamus, quin potius cum illo Hippocratis aphorismo concludimus: *qui, gravi morbo correpti, dolores non sentiant, iis mens aegrotat.* Medicina illis hominibus opus est, non solum ad curandum morbum, sed ad sensum expergefaciendum. Quod si quis objiciat, animorum curatio-

[illegible] esse, verissimum est, quod [illegible] philosophum moralem in famulitium [illegible] instar ancillae prudentis et pedissequae [illegible] quae ad omnes ejus nutus praesto sit et ministret, quid prohibeat? Etenim quemadmodum in psalmo habetur, quod *oculi ancillae perpetuo ad manus dominae perspiciunt*, cum tamen minime dubium sit, quia haud pauca ancillae judicio et curae relinquantur: eodem modo et ethica obsequium theologiae omnino praestare debet, ejusque praeceptis morigera esse, ita tamen ut et ipsa intra suos limites haud pauca sana et utilia documenta continere possit.

Hanc igitur partem, quando praestantiam ejus in animo recolo, in corpus doctrinae nondum redactam, non possum, non vehementer mirari. Eam igitur ex more nostro cum inter desiderata collocemus, aliqua ex parte adumbrabimus.

Ante omnia igitur in hac re, sicut et in universis, quae spectant ad practicam, ratio nobis est subducenda, quid in nostra sit potestate, quid non. In altero enim datur alteratio, in altero vero applicatio tantum. Agricolae nullum est imperium, ant in naturam soli, aut in aëris temperies; itidem nec medico aut in crasin et constitutionem naturalem aegri, aut in accidentium varietatem. At in cultura animi et morbis ejus persanandis tria in considerationem veniunt: *characteres diversi dispositionum, affectus et remedia*; quemadmodum et in corporibus medicandis proponuntur illa tria: *complexio* sive *constitutio agri*, *morbus* et *curatio*. Ex illis autem tribus postremum tan-

tum in nostra potestate situm est; priora duo non item. Verum et in illis ipsis, quae in potestate nostra non sunt, non minus diligens facienda est inquisitio, quam in illis, quae potestati nostrae subjiciuntur. Etenim illorum perspicax et accurata cognitio substernenda est *doctrinae de remediis*, ut eadem commodius et felicius applicentur. Neque enim vestis corpori aptari possit, nisi mensura corporis ante excipiatur.

Primus igitur articulus doctrinae de *cultura animi* versabitur circa *diversos characteres ingeniorum sive dispositionum*. Neque tamen loquimur de vulgatis illis propensionibus in virtutes et vitia, aut etiam in perturbationes et affectus, sed de magis intrinsecis et radicalibus. Sane subiit animum etiam in hac parte nonnunquam admiratio, quod a scriptoribus, tam ethicis, quam politicis ut plurimum neglecta aut praetermissa sit, cum utrique scientiae clarissimum luminis jubar affundere possit. In traditionibus astrologiae non inscite omnino distincta sunt ingenia et dispositiones hominum ex praedominantiis planetarum: quod alii a natura facti sint ad contemplationem; alii ad res civiles; alii ad militiam; alii ad ambitum; alii ad amores; alii ad artes; alii ad genus vitae varium. Item apud poëtas, heroicos, satyricos, tragicos, comicos, sparguntur ubique simulacra ingeniorum, licet fere cum excessu et praeter modum veritatis. Quin et hoc ipsum argumentum de diversis characteribus ingeniorum est ex iis rebus, in quibus sermones hominum communes, quod valde raro interdum tamen contigit, libris ipsis sunt prudentiores. At longe optima hujus

nem Theologiae sacrae munus esse, verissimum est, quod asserit; attamen philosophum moralem in famulitium theologiae recipi, instar ancillae prudentis et pedissequae fidelis, quae ad omnes ejus nutus praesto sit et ministret, quid prohibeat? Etenim quemadmodum in psalmo habetur, quod *oculi ancillae perpetuo ad manus dominae perspiciunt*, cum tamen minime dubium sit, quin haud pauca ancillae judicio et curae relinquantur: eodem modo et ethica obsequium theologiae omnino praestare debet, ejusque praeceptis morigera esse, ita tamen ut et ipsa intra suos limites haud pauca sana et utilia documenta continere possit.

Hanc igitur partem, quando praestantiam ejus in animo recolo, in corpus doctrinae nondum redactam, non possum, non vehementer mirari. Eam igitur ex more nostro cum inter desiderata collocemus, aliqua ex parte adumbrabimus.

Ante omnia igitur in hac re, sicut et in universis, quae spectant ad practicam, ratio nobis est subducenda, quid in nostra sit potestate, quid non. In altero enim datur alteratio, in altero vero applicatio tantum. Agricolae nullum est imperium, ant in naturam soli, aut in aëris temperies; itidem nec medico aut in crasin et constitutionem naturalem aegri, aut in accidentium varietatem. At in cultura animi et morbis ejus persanandis tria in considerationem veniunt: *characteres diversi dispositionum, affectus et remedia*; quemadmodum et in corporibus medicandis proponuntur illa tria: *complexio* sive *constitutio agri, morbus* et *curatio*. Ex illis autem tribus postremum tan-

tum in nostra potestate situm est; priora duo non item. Verum et in illis ipsis, quae in potestate nostra non sunt, non minus diligens facienda est inquisitio, quam in illis, quae potestati nostrae subjiciuntur. Etenim illorum perspicax et accurata cognitio substernenda est *doctrinae de remediis*, ut eadem commodius et felicius applicentur. Neque enim vestis corpori aptari possit, nisi mensura corporis ante excipiatur.

Primus igitur articulus doctrinae de *cultura animi* versabitur circa *diversos characteres ingeniorum sive dispositionum*. Neque tamen loquimur de vulgatis illis propensionibus in virtutes et vitia, aut etiam in perturbationes et affectus, sed de magis intrinsecis et radicalibus. Sane subiit animum etiam in hac parte nonnunquam admiratio, quod a scriptoribus, tam ethicis, quam politicis ut plurimum neglecta aut praetermissa sit, cum utrique scientiae clarissimum luminis jubar affundere possit. In traditionibus astrologiae non inscite omnino distincta sunt ingenia et dispositiones hominum ex praedominantiis planetarum: quod alii a natura facti sint ad contemplationem; alii ad res civiles; alii ad militiam; alii ad ambitum; alii ad amores; alii ad artes; alii ad genus vitae varium. Item apud poëtas, heroicos, satyricos, tragicos, comicos, sparguntur ubique simulacra ingeniorum, licet fere cum excessu et praeter modum veritatis. Quin et hoc ipsum argumentum de diversis characteribus ingeniorum est ex iis rebus, in quibus sermones hominum communes, quod valde raro interdum tamen contigit, libris ipsis sunt prudentiores. At longe optima hujus

tractatus suppellex et silva peti debet ab historicis prudentioribus; neque tamen ab elogiis tantum, quae sub obitum personae alicujus illustris subnectere solent, sed multo magis ex corpore integro historiae, quoties hujusmodi persona veluti scenam conscendit. Illa enim intertexta imago potior videtur descriptio, quam elogii censura, qualis habetur apud T. Livium Africani et Catonis majoris; apud Tacitum Tiberii, Claudii et Neronis; apud Herodianum Septimii Severi; apud Philippum Comineum Ludovici undecimi, Gallorum regis; apud Franciscum Guicciardinum Ferdinandi Hispani, Maximiliani Caesaris et Leonis et Clementis pontificum. Isti enim scriptores harum personarum, quas sibi depingendas delegerunt, effigies quasi perpetuo intuentes, nunquam fere rerum gestarum ab ipsis mentionem faciunt, quin et aliquid insuper de natura ipsorum inspergant. Etiam nonnullae, in quas incidimus, relationes de conclavibus pontificum characteres de moribus cardinalium bonos exhibuerunt, sicut et litterae legatorum de consiliariis principum. Fiat itaque ex ea, quam diximus, materia, quae certe fertilis est et copiosa, tractatus diligens et plenus. Neque vero volumus, ut characteres isti in ethicis, ut fit apud historicos et poëtas, et in sermonibus communibus excipiantur, tanquam imagines civiles integrae, sed potius imaginum ipsarum lineae et ductus magis simplices, quae inter se compositae et commixtae quascunque effigies constituunt, quot et quales eae sint, et quomodo inter se connexae et subordinatae; ut fiat tanquam artificiosa et accurata ingenio-

rum et animorum dissectio, atque ut dispositionum in hominibus individuis secreta prodantur, atque ex eorum notitia curationum animi praecepta rectius instituantur.

Neque vero characteres ingeniorum, ex natura impressi, recipi tantum in hunc tractatum debent, sed et illi, qui alias animo imponuntur ex sexu, aetate, patria, valetudine, forma et similibus; atque insuper illi, qui ex fortuna: veluti principum, nobilium, divitum, pauperum, magistratuum, idiotarum, felicium, aerumnosorum et hujusmodi. Videmus enim, Plautum miraculi loco habere, quod senex quis sit beneficus: *benignitas hujus ut adolescentuli est.* D. autem Paulus, severitatem disciplinae erga Cretenses praecipiens — *increpa eos dure* — ingenium gentis ex poëta accusat: *Cretenses semper mendaces, malae bestiae, ventres pigri.* Salustius id in regum ingeniis notat, quod apud eos frequens sit, contradictoria appetere: *plerumque regiae voluntates, ut vehementes sunt, sic mobiles saepeque ipsae sibi adversae.* Tacitus observat, honores et dignitates ingenia hominum in deterius saepius flectere, quam in melius: *solus Vespasianus mutatus est in melius.* Pindarus illud animadvertit, fortunam subitam et indulgentem animos plerumque enervare et solvere: *sunt, qui magnam felicitatem concoquere non possunt.* Psalmus innuit, facilius esse, modum adhibere et temperamentum in fortunae statu, quam in incremento: *divitiae si affluant, nolite cor apponere.* De similibus quibusdam observationibus in Aristotele in Rhetoricis men-

tionem obiter factam, non inficior, nec non in aliorum scriptis nonnullis sparsim; verum nunquam adhuc incorporatae fuerunt in moralem Philosophiam; ad quam principaliter pertinent non minus certe, quam ad agriculturam tractatus de diversitate soli et glebae, aut ad medicinam, tractatus de complexionibus aut habitibus corporum diversis. Id autem nunc tandem fieri oportet; nisi forte imitari velimus temeritatem Empiricorum, qui iisdem utuntur medicamentis ad aegrotos omnes, cujuscunque sint constitutionis.

Sequitur doctrinam de characteribus doctrina *de affectibus et perturbationibus*, qui loco morborum animi sunt, ut jam dictum est. Quemadmodum enim politici prisci de democratiis dicere solebant, quod *populus esset mari ipsi similis, oratores autem ventis*; quia, sicut mare per se placidum foret et tranquillum, nisi a ventis agitaretur et turbaretur, sic et populus esset natura sua pacatus et tractabilis, nisi a seditiosis oratoribus impelleretur et incitaretur: similiter fere affirmari possit, naturam mentis humanae sedatam fore et sibi constantem, si affectus, tanquam venti, non tumultuarentur ac omnia miscerent. Et hic rursus subiit nova admiratio, Aristotelem, qui tot libros de Ethicis conscripsit, affectus, ut membrum ethicae principale, in illis non tractasse, in Rhetoricis autem, ubi tractandi interveniunt secundario, quatenus scilicet oratione cieri aut commoveri possint, locum illis reperisse; in quo tamen loco de iis, quantum tam paucis fieri potuit, acute et bene disseruit; nam disceptationes ejus de voluptate et dolore huic

tractatui nullo modo satisfaciunt; non magis, quam, qui de luce et lumine tantum scriberet, de particularium colorum natura scripsisse diceretur; siquidem voluptas et dolor erga affectus particulares ita se habent, ut lux erga colores. Meliorem certe in hoc argumento, quatenus ex his, quae nunc exstant, conjicere liceat, diligentiam adhibuerunt Stoici; attamen talem, quae potius in diffinitionum subtilitate, quam in tractatu aliquo pleno et fuso consisteret. Equidem reperio etiam libellos quosdam elegantes de nonnullis ex affectibus, veluti de ira, de inutili verecundia et aliis perpaucis. Sed si verum omnino dicendum sit: doctores hujus scientiae praecipui sunt poëtae et historici, in quibus ad vivum depingi et dissecari solet, quomodo affectus excitandi sint et accendendi; quomodo leniendi; quomodo rursus continendi ac refraenandi, ne in actus erumpant; quomodo itidem se, licet compressi et occultati, prodant; quas operationes edant; quas vices subeant; qualiter sibi mutuo implicentur; qualiter inter se digladientur et opponantur: et innumera hujus generis. Inter quae hoc ultimum plurimi est usus in moralibus et civilibus. *Qualiter*, inquam, *affectus affectum in ordinem cogat, et alterius auxilio ad alterum subjugandum uti liceat?* Venatorum et aucupum more, qui bestiae opera ad bestias, volucris alicujus ad volucres capiendas utuntur; quod fortasse aliter ex sese absque brutorum auxilio homo tam facile praestare non possit. Quin et hoc fundamento nititur excellens ille et per omnia patens usus in civilibus praemii et poenae;

quae rerumpublicarum columen sunt; cum affectus illi praedominantes, formidinis et spei, alios omnes affectus noxios coërceant et supprimant. Etiam, sicut in regimine status non raro fit, ut factio factione in officio contineatur, similiter fit et in regimine mentis interno.

Pervenimus nunc ad illa, quae in nostra sunt potestate, quaeque operantur in animum, voluntatemque et appetitum afficiunt et circumagunt, ideoque ad immutandos mores plurimum valent. Qua in parte debuerant, philosophi strenue et gnaviter inquirere de viribus et energia consuetudinis, exercitationis, habitus, educationis, imitationis, aemulationis, convictus, amicitiae, laudis, reprehensionis, exhortationis, famae, legum, librorum, studiorum et si quae sunt alia. Haec enim sunt illa, quae regnant in moralibus; ab istis agentibus animus patitur et disponitur; ab istis veluti ingredientibus conficiuntur pharmaca, quae ad conservandam et recuperandam animi sanitatem conducant, quatenus remediis humanis id praestari possit. Ex quorum numero unum aut alterum seligemus, in quibus paululum immorabimur, ut reliquis sint exemplo. *De consuetudine* igitur et *habitu* pauca delibabimus.

Opinio illa Aristotelis plane mihi videtur angustias quasdam contemplationis et negligentiam sapere, cum asserit, in illas actiones, quae naturales sunt, consuetudinem nihil posse, exemplo usus, quod, *si lapis millies projiciatur in altum, ne inclinationem quidem sponte ascendendi acquirit*; quinetiam, quod

saepius videndo aut audiendo nihilo melius aut videmus, aut audimus. Quamvis enim hoc teneat in aliquibus, ubi natura est peremptoria; cujus rei caussas reddere, in praesentia non vacat; aliter tamen in illis fit; in quibus natura secundum latitudinem quandam patitur intensionem et remissionem. Sane videre potuit, chirothecam paullo arctiorem manui saepius inducendo laxiorem reddi; baculum usu et mora in contrarium flexus sui naturalis incurvari, et in eodem statu paullo post durare; vocem exercitando magis fieri robustam et sonoram; frigora aestumque consuetudine tolerari et ejusdem generis complura. Quae quidem posteriora duo exempla propius accedunt ad rem, quam quae ab ipso adducta sunt. Attamen, utcunque hoc se habeat, quo magis verum fuerit, tam virtutes, quam vitia, in habitu consistere, eo magis ei contendendum fuerat, ut normas praescriberet, quomodo hujusmodi habitus fuerint acquirendi, aut amovendi; plurima siquidem confici possint praecepta de prudenti institutione exercitationum, animi non minus, quam corporis. Illorum paucula recensebimus.

Primum erit, ut jam a principio caveamus a pensis, vel magis arduis, vel magis pusillis, quam res postulat; nam si oneris nimium imponatur, apud ingenium mediocre bene sperandi alacritatem obtundes, apud ingenium fiduciae plenum opinionem concitabis, qua plus sibi pollicetur, quam praestare possit; quod secum trahit socordiam. In utroque autem ingenii temperamento fiet, ut experimentum exspectationi non satisfaciat; id quod animum semper dejicit et confun-

dit. Quod si pensa leviora fuerint, magna inducitur in progressionis summa jactura.

Secundum erit, ut ad exercendam facultatem aliquam, quo habitus comparetur, duo inprimis tempora observentur: alterum, quando animus optime fuerit ad rem dispositus; alterum, quando pessime; ut ex priore plurimum in via promoveamus, ex posteriore nodos obicesque animi contentione strenua deteramus, unde tempora media facile et placide labentur.

Tertium erit illud praeceptum, cujus Aristoteles obiter meminit: *ut totis viribus*, citra tamen vitium, *nitamur in contrarium illius, ad quod natura maxime impellimur;* sicut cum in adversum gurgitis remigamus, aut baculum incurvum, ut rectum fiat, in contrarium flectimus.

Quartum praeceptum ex illo axiomate pendet, quod verissimum est, *animum ad quaecunque felicius trahi et suavius, si illud, quo tendimus, in intentione operantis non sit principale, sed tanquam aliud agendo superetur;* quoniam ita fert natura, ut necessitatem et imperium durum ferme oderit. Sunt et alia multa, quae utiliter praecipi possint de regimine consuetudinis; consuetudo enim, si prudenter et perite inducatur, fit revera, ut vulgo dicitur, *altera natura;* quod, si imperite et fortuito administretur, erit tantum simia naturae, quae nihil ad vivum imitetur, sed inscite tantum et deformiter.

Similiter, si de libris et studiis eorumque ad mores virtute et influentia verba facere vellemus: num-

nam desunt plurima praecepta et consilia fructuosa eo spectantia? Annon unus ex patribus magna cum indignatione *poësim* appellavit *vinum daemonum*; cum revira progignat plurimas tentationes, cupiditates et opiniones vanas? Annon prudens admodum et digna, quae bene perpendatur, est sententia Aristotelis, *juvenes non esse idoneos moralis philosophiae auditores;* quia in illis perturbationum aestuatio nondum sedata est, nec tempore et rerum experientia consopita? Atque ut verum dicamus, annon ideo fit, ut scriptorum priscorum praestantissimi libri et sermones, quibus ad virtutem homines efficacissime invitati sunt, tam augustam ejus majestatem omnium oculis repraesentando, quam opiniones populares in virtutis ignominiam, tanquam habitu parasitorum indutas, derisui propinando, tam parum prosint ad vitae honestatem et mores pravos corrigendos, quia perlegi et revolvi non consueverunt a viris aetate et judicio maturis, sed pueris tantum et tironibus relinquuntur? Annon et hoc verum est, juvenes multo minus politicae, quam ethicae auditores idoneos esse, antequam religione et doctrina de moribus et officiis plane imbuantur; ne forte, judicio depravati et corrupti, in eam opinionem veniant, non esse rerum differentias morales veras et solidas, sed omnia ex utilitate aut successu metienda? Sicut Poëta canit:

Prosperum et felix scelus virtus vocatur;

et rursus:

Ille crucem pretium sceleris tulit, hic diadema.

Ac poëtae quidem haec satyrice et per indignationem

loqui videntur. At libri nonnulli politici idem serio et positive supponunt. Sic enim Macchiavello dicere placet: *quod si contigisset, Caesarem bello superatum fuisse, Catilina ipso fuisset odiosior*: quasi vero nihil interfuisset praeter fortunam solam inter furiam quandam, ex libidini et sanguine conflatam, atque animum excelsum et inter homines naturales maxime omnium, si ambitio abfuisset, suspiciendum. Videmus etiam ex hoc ipso, quam necessarium sit, homines doctrinas pias et ethicas, antequam politicam degustent, plenis faucibus haurire; nimirum quod, qui in aulis principum et negotiis civilibus a teneris, ut ajunt, unguiculis innutriti sunt, nunquam fere sinceram et internam morum probitatem assequantur; quanto minus, si accesserit etiam librorum disciplina. Porro et in documentis ipsis moralibus, vel saltem aliquibus eorum, annon cautio pariter est adhibenda, ne inde fiant homines pertinaces, arrogantes et insociabiles, juxta illud Ciceronis de M. Catone: *haec bona, quae videmus, divina et egregia, ipsius scitote esse propria; quae nonnunquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, sed a magistris*? Sunt et axiomata alia complura de iis, quae a studiis et libris hominum animis ingenerantur. Verum est enim, quod dicit ille: *abeunt studia in mores*. Quod pariter affirmantur de caeteris illis rebus, convictu, fama, legibus patriis et reliquis, quas paullo ante recensuimus.

Caeterum animi quaedam est cultura, quae adhuc magis accurata et elaborata videtur, quam reliquae.

Nititur autem hoc fundamento: *quod omnium mortalium animi certis temporibus reperiantur in statu perfectiore, aliis in statu magis depravato.* Hujus igitur culturae intentio fuerit et institutum, ut bona illa tempora foveantur, prava vero tanquam ex Kalendario deleantur et expungantur. Ac bonorum quidem temporum fixatio duobus modis procuratur: votis aut saltem constantissimis animi decretis, et observantiis atque exercitationibus; quae non tantum in se valent, quantum in hoc, quod animum in officio et obedienddientia jugiter contineant. Malorum temporum obliteratio duplici itidem ratione perfici potest: redemptione aliqua, vel expiatione praeteritorum, et novo vitae instituto, veluti de integro. Verum haec pars ad religionem plane spectare videtur; nec mirum, cum moralis philosophia vera et genuina, sicut ante dictum est, ancillae tantum vices erga theologiam suppleat.

Quamobrem concludemus hanc partem de cultura animi cum eo remedio, quod omnium ex maxime compendiosum et summarium, et rursus maxime nobile et efficax, quo animus ad virtutem efformetur, et in statu collocetur perfectioni proximo. Hoc autem est, ut fines vitae actionumque deligamus, et nobis ipsis proponamus rectos et virtuti congruos, qui tamen tales sint, ut eos assequendi nobis aliquatenus suppetat facultas. Si enim hoc duo supponantur: ut et fines actionum sint honesti et boni, et decretum animi de iis assequendis et obtinendis fixum sit et constans, sequetur, ut continuo vertat et efformet se animus una opera in virtutes omnes. Atque haec certe illa

est operatio, quae naturae ipsius opus referat, cum reliquae, quae diximus, videantur esse solummodo sicut opera manus. Quemadmodum enim statuarius, quando simulacrum aliquod sculpit aut incidit, illius solummodo partis figuram effingit, circa quam manus occupata est, non autem caeterarum; veluti si faciem efformet, corpus reliquum rude permanet et informe saxum, donec ad illud quoque pervenerit; e contra vero natura, quando florem molitur aut animal, rudimenta partium omnium simul parit et producit: eodem modo, quando virtutes habitu acquiruntur, dum temperantiae incumbimus, ad fortitudinem aut reliquas parum proficimus, quando autem rectis et honestis finibus nos dedicaverimus penitus et devoverimus, quaecunque fuerit virtus, quam animo nostro commendaverint et imperaverint fines illi, reperiemus nos jamdudum imbutos et praedispositos habilitate et propensione nonnulla ad eam assequendam et exprimendam. Atque hic possit esse status illius animi, qui egregie ab Aristotele describitur et ab eo non virtutis, sed divinitatis cujusdam charactere insignitur. Ipsa ejus verba haec sunt: *Immanitati autem consentaneum est, opponere eam, quae supra humanitatem est, heroicam sive divinam virtutem.* Et paullo post: *nam ut ferae neque vitium, neque virtus est, sic neque Dei. Sed hic quidem status altius quiddam virtute est, ille aliud quiddam a vitio.* Plinius certe Secundus ex licentia magniloquentiae ethnicae Trajani virtutem divinae, non tanquam imitamentum, sed tanquam exemplar, proponit, cum ait: *opus non esse hominibus,*

alias ad Deos preces fundere, quam ut benignos aeque et propitios se dominos mortalibus praestarent, ac Trajanus praestitisset. Verum haec profanam ethnicorum jactantiam sapiunt, qui umbras quasdam corpore majores prensabant. At religio vera et sancta fides christiana rem ipsam petit, imprimendo animis hominum caritatem, quae appositissime vinculum perfectionis appellatur, quia virtutes omnes simul colligat et revincit. Sane elegantissime dictum est a Menandro de *amore sensuali*, qui *divinum* illum perperam imitatur: *amor melior sophista laevo ad humanam vitam.* Quibus innuit, morum decus melius ab amore efformari, quam a sophista et praeceptore inepto, quem *laevum* appellat; siquidem universis suis operosis regulis et praeceptionibus hominem tam dextre et expedite effingere nequeat, ut se ipsum et in pretio habeat, et se belle in omnibus componat, quam amor facit. Sic procul dubio, si animus cujuspiam fervore caritatis verae incendatur, ad majorem perfectionem evehetur, quam per universam ethicam doctrinam; quae sophistae profecto habet rationem, si cum altera illa conferatur. Quinetiam, sicut Xenophon recte observavit, *caeteros affectus, licet animum attollant, eum tamen distorquere et discomponere per ecstases et excessus suos, amorem vero solum eum simul et dilatare et componere;* sic omnes aliae humanae, quas admiramur, dotes, dum naturam in majus exaltant, excessui interim sunt obnoxiae: sola autem caritas non admittit excessum. Angli, dum ad potentiam divinae parem adspirarent, praevaricati sunt et

occiderunt: *ascendam, et ero similis altissimo.* Homo, dum ad scientiam divinae parem aspiraret, praevaricatus est et lapsus: *eritis sicut dii, scientes bonum et malum.* Verum ad similitudinem divinae bonitatis aut caritatis aspirando nec angelus, nec homo unquam in periculum venit aut veniet. Immo ad hanc ipsam imitationem etiam invitamur: *diligite inimicos vestros; benefacite his, qui oderunt vos et orate pro persequentibus et calumniantibus vos, ut sitis filii patris vestri, qui in coelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos.* Quin et in ipso archetypo naturae verba sic collocat religio ethnica — *Optimus Maximus;* — Scriptura autem Sacra pronunciat: *misericordia ejus super omnia opera ejus.*

Hanc itaque moralis doctrinae partem de *georgicis animi* jam absolvimus. In qua si ex intuitu portionum ejus, quas perstrinximus, qui existimet, operam nostram in hoc tantummodo sitam esse, ut ea in artem seu doctrinam redigeremus, quae ab aliis scriptoribus praetermissa sint tanquam vulgata et obvia, et per se satis clara et perspicua, suo judicio libere utatur. Interim illud meminerit, quod ab initio monimus, propositum nobis esse, non rerum pulchritudinem, sed usum et veritatem sectari. Recordetur etiam paulisper commentum illud parabolae antiquae, de *geminis somni portis:*

Sunt geminae somni portae, quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus umbris;

Altera candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad coelum mittunt insomnia Manes.

Insignis sane magnificentia *portae eburneae*; tamen *somnia vera* per *corneam* commeant.

Additamenti vice poni possit circa doctrinam ethicam observatio illa, inveniri nimirum relationem et congruitatem quandam inter bonum animi et bonum corporis. Nam sicut bonum corporis constare diximus et sanitate, pulchritudine, robore ac voluptate, sic animi bonum, si juxta moralis doctrinae scita illud contemplemur, huc tendere perspiciemus, ut animum reddat sanum et a perturbationibus immunem, pulchrum verique decoris ornamentis excultum, fortem ac agilem ad omnia vitae munia obeunda, denique non stupidum, sed voluptatis et solatii honesti sensum vivide retinentem. Haec autem, sicut in corpore, ita et in animo raro simul omnia conjunguntur. Facile enim videre est multos ingenii viribus et fortitudine animi pollentes, quos infestant tamen perturbationes quorumque etiam moribus vix aliquid elegantiae aut venustatis aspergitur; alios, quibus abunde est in moribus elegantiae et venustatis; illis tamen non suppetit aut probitas animi, ut velint, aut vires, ut possint recte agere; alios animo praeditos honesto atque a vitiorum labe repurgato, qui tamen nec sibi ipsi ornamento sunt, nec reipublicae utiles; alios, qui istorum fortasse trium compotes sunt, sed tamen stoica quadam tristitia et stupiditate praediti, virtutis quidem actiones exercent, gaudiis non perfruuntur. Quod si contingat, ex quatuor istis duo

dit. Quod si pensa leviora fuerint, magna inducitur in progressionis summa jactura.

Secundum erit, ut ad exercendam facultatem aliquam, quo habitus comparetur, duo inprimis tempora observentur: alterum, quando animus optime fuerit ad rem dispositus; alterum, quando pessime; ut ex priore plurimum in via promoveamus, ex posteriore nodos obicesque animi contentione strenua deteramus, unde temppra media facile et placide labentur.

Tertium erit illud praeceptum, cujus Aristoteles obiter meminit: *ut totis viribus*, citra tamen vitium, *nitamur in contrarium illius, ad quod natura maxime impellimur;* sicut cum in adversum gurgitis remigamus, aut baculum incurvum, ut rectum fiat, in contrarium flectimus.

Quartum praeceptum ex illo axiomate pendet, quod verissimum est, *animum ad quaecunque felicius trahi et suavius, si illud, quo tendimus, in intentione operantis non sit principale, sed tanquam aliud agendo superetur;* quoniam ita fert natura, ut necessitatem et imperium durum ferme oderit. Sunt et alia multa, quae utiliter praecipi possint de regimine consuetudinis; consuetudo enim, si prudenter et perite inducatur, fit revera, ut vulgo dicitur, *altera natura;* quod, si imperite et fortuito administretur, erit tantum simia naturae, quae nihil ad vivum imitetur, sed inscite tantum et deformiter.

Similiter, si de libris et studiis eorumque ad mores virtute et influentia verba facere vellemus: num-

nam desunt plurima praecepta et consilia fructuosa eo spectantia? Annon unus ex patribus magna cum indignatione *poësim* appellavit *vinum daemonum*; cum revira progignat plurimas tentationes, cupiditates et opiniones vanas? Annon prudens admodum et digna, quae bene perpendatur, est sententia Aristotelis, *juvenes non esse idoneos moralis philosophiae auditores;* quia in illis perturbationum aestuatio nondum sedata est, nec tempore et rerum experientia consopita? Atque ut verum dicamus, annon ideo fit, ut scriptorum priscorum praestantissimi libri et sermones, quibus ad virtutem homines efficacissime invitati sunt, tam augustam ejus majestatem omnium oculis repraesentando, quam opiniones populares in virtutis ignominiam, tanquam habitu parasitorum indutas, derisui propinando, tam parum prosint ad vitae honestatem et mores pravos corrigendos, quia perlegi et revolvi non consueverunt a viris aetate et judicio maturis, sed pueris tantum et tironibus relinquuntur? Annon et hoc verum est, juvenes multo minus politicae, quam ethicae auditores idoneos esse, antequam religione et doctrina de moribus et officiis plane imbuantur; ne forte, judicio depravati et corrupti, in eam opinionem veniant, non esse rerum differentias morales veras et solidas, sed omnia ex utilitate aut successu metienda? Sicut Poëta canit:

Prosperum et felix scelus virtus vocatur;

et rursus:

Ille crucem pretium sceleris tulit, hic diadema.

Ac poëtae quidem haec satyrice et per indignationem

loqui videntur. At libri nonnulli politici idem serio et positive supponunt. Sic enim Macchiavello dicere placet: *quod si contigisset, Caesarem bello superatum fuisse, Catilina ipso fuisset odiosior;* quasi vero nihil interfuisset praeter fortunam solam inter furiam quandam, ex libidini et sanguine conflatam, atque animum excelsum et inter homines naturales maxime omnium, si ambitio abfuisset, suspiciendum. Videmus etiam ex hoc ipso, quam necessarium sit, homines doctrinas pias et ethicas, antequam politicam degustent, plenis faucibus haurire; nimirum quod, qui in aulis principum et negotiis civilibus a teneris, ut ajunt, unguiculis innutriti sunt, nunquam fere sinceram et internam morum probitatem assequantur; quanto minus, si accesserit etiam librorum disciplina. Porro et in documentis ipsis moralibus, vel saltem aliquibus eorum, annon cautio pariter est adhibenda, ne inde fiant homines pertinaces, arrogantes et insociabiles, juxta illud Ciceronis de M. Catone: *haec bona, quae videmus, divina et egregia, ipsius scitote esse propria; quae nonnunquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, sed a magistris?* Sunt et axiomata alia complura de iis, quae a studiis et libris hominum animis ingenerantur. Verum est enim, quod dicit ille: *abeunt studia in mores.* Quod pariter affirmantur de caeteris illis rebus, convictu, fama, legibus patriis et reliquis, quas paullo ante recensuimus.

Caeterum animi quaedam est cultura, quae adhuc magis accurata et elaborata videtur, quam reliquae.

Nititur autem hoc fundamento: *quod omnium mortalium animi certis temporibus reperiantur in statu perfectiore, aliis in statu magis depravato.* Hujus igitur culturae intentio fuerit et institutum, ut bona illa tempora foveantur, prava vero tanquam ex Kalendario deleantur et expungantur. Ac bonorum quidem temporum fixatio duobus modis procuratur: votis aut saltem constantissimis animi decretis, et observantiis atque exercitationibus; quae non tantum in se valent, quantum in hoc, quod animum in officio et obediendientia jugiter contineant. Malorum temporum obliteratio duplici itidem ratione perfici potest: redemptione aliqua, vel expiatione praeteritorum, et novo vitae instituto, veluti de integro. Verum haec pars ad religionem plane spectare videtur; nec mirum, cum moralis philosophia vera et genuina, sicut ante dictum est, ancillae tantum vices erga theologiam suppleat.

Quamobrem concludemus hanc partem de cultura animi cum eo remedio, quod omnium ex maxime compendiosum et summarium, et rursus maxime nobile et efficax, quo animus ad virtutem efformetur, et in statu collocetur perfectioni proximo. Hoc autem est, ut fines vitae actionumque deligamus, et nobis ipsis proponamus rectos et virtuti congruos, qui tamen tales sint, ut eos assequendi nobis aliquatenus suppetat facultas. Si enim hoc duo supponantur: ut et fines actionum sint honesti et boni, et decretum animi de iis assequendis et obtinendis fixum sit et constans, sequetur, ut continuo vertat et efformet se animus una opera in virtutes omnes. Atque haec certe illa

est operatio, quae naturae ipsius opus referat, cum reliquae, quae diximus, videantur esse solummodo sicut opera manus. Quemadmodum enim statuarius, quando simulacrum aliquod sculpit aut incidit, illius solummodo partis figuram effingit, circa quam manus occupata est, non autem caeterarum; veluti si faciem efformet, corpus reliquum rude permanet et informe saxum, donec ad illud quoque pervenerit; e contra vero natura, quando florem molitur aut animal, rudimenta partium omnium simul parit et producit: eodem modo, quando virtutes habitu acquiruntur, dum temperantiae incumbimus, ad fortitudinem aut reliquas parum proficimus, quando autem rectis et honestis finibus nos dedicaverimus penitus et devoverimus, quaecunque fuerit virtus, quam animo nostro commendaverint et imperaverint fines illi, reperiemus nos jamdudum imbutos et praedispositos habilitate et propensione nonnulla ad eam assequendam et exprimendam. Atque hic possit esse status illius animi, qui egregie ab Aristotele describitur et ab eo non virtutis, sed divinitatis cujusdam charactere insignitur. Ipsa ejus verba haec sunt: *Immanitati autem consentaneum est, opponere eam, quae supra humanitatem est, heroicam sive divinam virtutem.* Et paullo post: *nam ut ferae neque vitium, neque virtus est, sic neque Dei. Sed hic quidem status altius quiddam virtute est, ille aliud quiddam a vitio.* Plinius certe Secundus ex licentia magniloquentiae ethnicae Trajani virtutem divinae, non tanquam imitamentum, sed tanquam exemplar, proponit, cum ait: *opus non esse hominibus,*

alias ad Deos preces fundere, quam ut benignos aeque et propitios se dominos mortalibus praestarent, ac Trajanus praestitisset. Verum haec profanam ethnicorum jactantiam sapiunt, qui umbras quasdam corpore majores prensabant. At religio vera et sancta fides christiana rem ipsam petit, imprimendo animis hominum caritatem, quae appositissime vinculum perfectionis appellatur, quia virtutes omnes simul colligat et revincit. Sane elegantissime dictum est a Menandro de *amore sensuali,* qui *divinum* illum perperam imitatur: *amor melior sophista laevo ad humanam vitam.* Quibus innuit, morum decus melius ab amore efformari, quam a sophista et praeceptore inepto, quem *laevum* appellat; siquidem universis suis operosis regulis et praeceptionibus hominem tam dextre et expedite effingere nequeat, ut se ipsum et in pretio habeat, et se belle in omnibus componat, quam amor facit. Sic procul dubio, si animus cujuspiam fervore caritatis verae incendatur, ad majorem perfectionem evehetur, quam per universam ethicam doctrinam; quae sophistae profecto habet rationem, si cum altera illa conferatur. Quinetiam, sicut Xenophon recte observavit, *caeteros affectus, licet animum attollant, eum tamen distorquere et discomponere per ecstases et excessus suos, amorem vero solum eum simul et dilatare et componere;* sic omnes aliae humanae, quas admiramur, dotes, dum naturam in majus exaltant, excessui interim sunt obnoxiae: sola autem caritas non admittit excessum. Angli, dum ad potentiam divinae parem adspirarent, praevaricati sunt et

ceciderunt: *ascendam, et ero similis altissimo.* Homo, dum ad scientiam divinae parem aspiraret, praevaricatus est et lapsus: *eritis sicut dii, scientes bonum et malum.* Verum ad similitudinem divinae bonitatis aut caritatis aspirando nec angelus, nec homo unquam in periculum venit aut veniet. Immo ad hanc ipsam imitationem etiam invitamur: *diligite inimicos vestros; benefacite his, qui oderunt vos et orate pro persequentibus et calumniantibus vos, ut sitis filii patris vestri, qui in coelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos.* Quin et in ipso archetypo naturae verba sic collocat religio ethnica — *Optimus Maximus;* — Scriptura autem Sacra pronunciat: *misericordia ejus super omnia opera ejus.*

Hanc itaque moralis doctrinae partem de *georgicis animi* jam absolvimus. In qua si ex intuitu portionum ejus, quas perstrinximus, qui existimet, operam nostram in hoc tantummodo sitam esse, ut ea in artem seu doctrinam redigeremus, quae ab aliis scriptoribus praetermissa sint tanquam vulgata et obvia, et per se satis clara et perspicua, suo judicio libere utatur. Interim illud meminerit, quod ab initio monimus, propositum nobis esse, non rerum pulchritudinem, sed usum et veritatem sectari. Recordetur etiam paulisper commentum illud parabolae antiquae, de *geminis somni portis:*

Sunt geminae somni portae, quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus umbris;

Altera candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad coelum mittunt insomnia Manes.

Insignis sane magnificentia *portae eburneae*; tamen *somnia vera* per *corneam* commeant.

Additamenti vice poni possit circa doctrinam ethicam observatio illa, inveniri nimirum relationem et congruitatem quandam inter bonum animi et bonum corporis. Nam sicut bonum corporis constare diximus et sanitate, pulchritudine, robore ac voluptate, sic animi bonum, si juxta moralis doctrinae scita illud contemplemur, huc tendere perspiciemus, ut animum reddat sanum et a perturbationibus immunem, pulchrum verique decoris ornamentis excultum, fortem ac agilem ad omnia vitae munia obeunda, denique non stupidum, sed voluptatis et solatii honesti sensum vivide retinentem. Haec autem, sicut in corpore, ita et in animo raro simul omnia conjunguntur. Facile enim videre est multos ingenii viribus et fortitudine animi pollentes, quos infestant tamen perturbationes quorumque etiam moribus vix aliquid elegantiae aut venustatis aspergitur; alios, quibus abunde est in moribus elegantiae et venustatis; illis tamen non suppetit aut probitas animi, ut velint, aut vires, ut possint recte agere; alios animo praeditos honesto atque a vitiorum labe repurgato, qui tamen nec sibi ipsi ornamento sunt, nec reipublicae utiles; alios, qui istorum fortasse trium compotes sunt, sed tamen stoica quadam tristitia et stupiditate praediti, virtutis quidem actionbs exercent, gaudiis non perfruuntur. Quod si contingat, ex quatuor istis duo

aut tria aliquando concurrere, rarissime tamen fit, quemadmodum diximus, ut omnia. Jam vero principale istud membrum philosophiae humanae, quae hominem contemplatur, quatenus ex corpore consistit atque anima, sed tamen segregatum et citra societatem a nobis pertractatum est.

Liber Octavus.

Ad Regem suum.

Cap. I.

Partitio doctrinae civilis in doctrinam de *conversatione*, doctrinam de *negotiis* et doctrinam de *imperio sive republica*.

Vetus est narratio, Rex optime, convenisse complures philosophos solenniter coram legato regis exteri, atque singulos pro virili parte sapientiam suam ostentasse, ut haberet legatus, quae referret de mirabili sapientia Graecorum. Unus tamen ex eorum numero silebat, et nihil adducebat in medium; adeo ut legatus ad eum conversus diceret: *tu vero quid habes, quod referam?* cui ille: *refer*, inquit, *regi tuo, te invenisse apud Graecos aliquem, qui tacere sciret.* Et quidem oblitus eram, in hac artium synopsi artem tacendi interserere; quam tamen, quoniam plerumque

desideretur, exemplo jam proprio docebo. Etenim cum me tandem ordo rerum ad illud deduxerit, ut paullo post de arte imperii tractandum sit, cumque ad tantum regem scribam, qui perfectus adeo in arte sit magister ipsamque ab incunabilis suis hauserit; nec omnino immemor esse possim, qualem apud Majestatem tuam locum sustinuerim: consentaneum magis existimavi, me ipsum tacendo de hac re apud Majestatem tuam, quam scribendo, probare. Cicero vero non solum artis, verum etiam eloquentiae cujusdam, quae in tacendo reperiatur, meminit. Cum enim sermones nonnullos suos, cum alio quodam ultro citroque habitos, in epistola quadam ad Atticum commemorasset, sic scribit: *hoc loco sumpsi aliquid de tua eloquentia; nam tacui.* Pindarus vero, cui illud peculiare est, animos hominum inopinato sententiola aliqua mirabili, veluti virgula divina, percutere, hujusmodi quidpiam ejaculatur: *interdum magis afficiunt non dicta, quam dicta.* In hac parte igitur, tacere, aut quod silentio proximum est, brevis admodum esse, decrevi. Verum, antequam ad artes imperii perveniam, haud pauca de aliis doctrinae civilis portionibus sunt praemittenda.

Scientia civilis versatur circa subjectum, quod caeterorum omnium maxime est materiae immersum ideoque difficillime ad axiomata reducitur. Sunt tamen nonnulla, quae hanc difficultatem levant. Primo enim, quemadmodum Cato ille Censorius de Romanis suis dicere solitus est: *Ovibus eos similes esse, quarum gregem integrum minore quis molestia ageret, quam*

unam aliquam: quoniam, si paucas ex grege, ut rectam ineant viam, propellere possis, caeterae ultro sequentur: similiter, hoc quidem respectu, ethicae munus est quodammodo illo politicae difficilius. Secundo proponit sibi ethica, ut animus bonitate interna imbuatur et cumuletur: at civilis scientia nihil amplius postulat praeter bonitatem externam: haec enim ad societatem sufficit. Itaque non raro accidit, ut regimen sit bonum, tempora mala; siquidem in sacra historia illud non semel occurrit, cum de regibus bonis et piis narratur: *sed adhuc populus non direxerat cor suum ad Dominum, Deum patrum suorum.* Itaque et hoc quoque respectu duriores partes sunt ethicae. Tertio, hoc habent respublicae, ut tanquam machinae grandiores tardius moveantur, nec sine magno molimine, unde haud tam cito labefactantur. Sicut enim in Aegypto septem anni fertiles steriles septem sustentarunt, ita in rebuspublicis priorum temporum bona institutio efficit, ut sequentium errores non statim perniciem inferant; at singulorum hominum decreta et mores magis subito subverti solent. Hoc denique ethicam gravat, politicae succurrit.

Scientia civilis tres habet partes juxta tres societatis actiones summarias: *doctrinam de conversatione, doctrinam de negotiis et doctrinam de imperio sive republica.* Tria siquidem sunt bona, quae ex societate civili homines sibi parare expetunt: *solamen contra solitudinem, adjumentum in negotiis et protectio contra injurias*, suntque istae tres prudentiae plane inter se diversae et saepenumero disjunctae: *prudentia*

in conversando, prudentia in negotiando et prudentia in gubernando.

Enimvero quod ad conversationem attinet, illa certe affectata esse non debet, at multo minus neglecta; cum prudentia in ejus moderamine et decus quoddam morum in se ipsa prae se ferat, et ad negotia tam publica, quam privata commode administranda plurimum juvet. Etenim sicut actio oratori tanti habetur, licet sit externum quiddam, ut etiam illis alteris partibus, quae graviores et interiores videntur, anteponatur: eodem fere modo in viro civili conversatio ejusque regimen, utcunque in exterioribus occupetur, si non summum, at certe eximium locum invenit. Quale enim pondus habet vultus ipse ejusque compositio! Recte poëta:

— *Nec vultu destrue verba tua.*

Poterit enim quis vim orationis vultu labefactare et plane prodere. Quin et facta non minus, quam verba, vultu pariter destrui possunt, si Ciceroni credamus. Qui cum fratri affabilitatem commendaret erga provinciales, non in hoc eam potissimum sitam dixit, ut aditus praeberet ad se faciles, nisi etiam vultu ipso comiter accedentes exciperet. *Nil interest habere ostium apertum, vultum clausum.* Videmus quoque, Atticum sub primum Ciceronis cum Caesare congressum, bello adhuc fervente, diligenter et serio Ciceronem per epistolam monuisse de vultu et gestu ad dignitatem et gravitatem componendis. Quod si tantum possit oris et vultus solius moderatio, quanto magis sermo familiaris et alia, quae ad conversatio-

nem pertinent! Atque sane summa et compendium decori et elegantiae morum in hoc fere sita sunt, ut quasi aequa lance et propriam dignitatem et aliorum metiamur et tueamur; quod etiam non male expressit T. Livius, licet alii rei intentus, eo personae charactere: *ne*, inquit, *aut arrogans videar, aut obnoxius; quorum alterum est alienae libertatis obliti, alterum suae.* Ex contraria vero parte, si urbanitati et elegantiae morum externae impensius studeamus, transeunt illae in affectionem quandam deformem et adulterinam. *Quid enim deformius, quam scenam in vitam transferre?* Quinetiam, licet in excessum illum vitiosum minime prolabantur, temporis tamen nimium in hujusmodi leviculis absumitur animusque ad curam ipsarum magis, quam oportet, deprimitur. Ideoque sicut in academiis adolescentes litterarum studiosi, at sodalium congressibus plus satis indulgentes, moveri solent a praeceptoribus, *amicos esse fures temporis:* sic certe assidua ista in conversationis decorum animi intentio magnum gravioribus meditationibus furtum facit. Deinde, qui primas adeo in urbanitate obtinent et ad hanc rem unam quasi nati videntur, hoc fere habent, ut sibi ipsis in illa sola complaceant, et virtutes solidiores et celsiores vix unquam aspirent; quando e contra, qui sibi in hac parte defectus sunt conscii, decus ex bona existimatione quaerunt; ubi enim adest bona existimatio, omnia fere decent, ubi vero illa deficit, tum demum a commoditate morum atque urbanitate subsidium petendum est. Porro ad res gerendas vix gravius aut

frequentius reperias impedimentum, quam hujusce decori externi curiosam nimis observationem atque illud alterum, quod huic ipsi inservit, nimirum anxiam temporis atque opportunitatum electionem. Egregie enim Salomon: *qui respicit ad ventos, non seminat; qui respicit ad nubes, non metit.* Creanda siquidem nobis est opportunitas saepius, quam opperienda. Ut verbo dicamus, urbana ista morum compositio veluti vestis animi est, et proinde vestis commoditates referre debet. Primum enim talis esse debet, ut sit in usu communi; rursus, ut non sit nimis delicata aut sumptuosa; deinde ita conficienda, ut, si qua sit in animo virtus, eam exhibeat maxime conspicuam; si qua deformitas, eandem suppleat et occultet; postremo et super omnia, ne sit nimis arcta atque ita animum angustet, ut ejusdem motus in rebus gerendis cohibeat et impediat. Verum haec pars scientiae civilis de conversatione eleganter profecto a nonnullis tractata est, neque ullo modo tanquam desiderate reponi debet.

Cap. II.

Partitio doctrinae de negotiis in doctrinam de *occasionibus sparsis* et doctrinam de *ambitu vitae.* Exemplum doctrinae de occasionibus sparsis ex parabo is aliquibus Salomonis. Praecepta de ambitu vitae.

Doctrinam de negotiis partiemur in *doctrinam de occasionibus sparsis*, et *doctrinam de ambitu vitae*; quarum altera universa negotiorum varietatem complectitur, et vitae communis tanquam amanuensis

est; altera ea tantum, quae ad propriam cujusque fortunam amplificandam spectant, excerpit et suggerit, quae singulis pro intimis quibusdam rerum suarum tabellis aut codicillis esse possint. Verum antequam ad species descendamus, aliquid circa doctrinam de negotiis in genere praefabimur. Doctrinam de negotiis pro rei momento tractavit adhuc nemo cum magna tam litterarum, quam litteratorum, existimationis jactura. Ab hac enim radice pullulat illud malum, quod notam eruditis inussit, nimirum, *eruditionem et prudentiam civilem raro admodum conjungi.* Etenim si quis recte advertat, ex prudentiis illis tribus, quas modo diximus ad vitam civilem spectare, illa conversationis ab eruditis fere contemnitur, tanquam servile quiddam atque insuper meditationibus inimicum. Quod vero ad illam de republica administranda: sane, si quando rerum gubernaculis admoveantur, eruditi munus suum incommode sustinent; verum ea promotio contingit paucis. De prudentia autem negotiandi, qua de nunc loquimur, in qua vita humana plurimum versantur, nulli omnino libri conscripti habentur, praeter pauca quaedam monita civilia in fasciculum unum aut alterum collecta, quae amplitudini hujus subjecti nullo modo respondent. Etenim si libri aliqui exstarent de hoc argumento, sicut de caeteris, minime dubitaverim, quin viri eruditi aliquo experientiae manipulo instructi, ineruditos, licet diutina experientia edoctos, longe superarent, et *proprio illorum*, quod dicitur, *arcu usi*, magis e longinquo ferirent.

Neque vero est, cur vereamur, ne scientiae hujus tam varia sit materia, ut sub praeceptionibus non cadat; multo siquidem angustior est, quam illa reipublicae administrandae scientia; quam tamen apprime videmus excultam. Hujus generis prudentiae apud Romanos optimis temporibus exstitisse videntur nonnulli professores. Testatur enim Cicero, moris fuisse paullo ante sua secula, ut senatores, prudentia et rerum usu maxime celebres, *Coruncanii*, *Curii*, *Laelii* et alii, statis horis in foro deambularent, ubi civibus copiam sui facerent et consulerentur, non de jure, sed de negotiis omnigenis, veluti de filia elocanda, sive de filio educando, sive de praedio coëmendo, de contractu, accusatione, defensione, aut aliqua quacunque re, quae in vita communi interveniat. Ex quo liquet, prudentiam quandam esse, consilium dandi, etiam in negotiis privatis, ex universali rerum civilium cognitione et experientia promanantem, quae exerceatur quidem in casibus particularibus, extrahatur autem ex generali casuum consimilium observatione. Sic enim videmus, in eo libro, quem ad fratrem conscripsit Q. Cicero *de petitione consulatus*, quem unicum a veteribus habemus, quantum memini, tractatum de negotio aliquo particulari, quanquam ad consilium tantum de re tum praesenti potissimum spectaret, plurima tamen contineri axiomata politica, quae non usum solum temporarium, sed normam quandam perpetuam circa electiones populares praescribant. In hoc genere autem nihil invenitur, quod ullo modo comparandum sit cum aphorismis illis, quos edidit

rex Salomon, de quo testatur scriptura, *cor illi fuisse instar arenae maris.* Sicut enim arenae maris universas orbis oras circumdant, ita et sapientia ejus omnia humana non minus, quam divina complexa est. In aphorismis vero illis praeter alia magis theologica reperies liquido haud pauca praecepta et monita civilia praestantissima, ex profundis quidem sapientiae penetralibus scaturientia, atque in amplissimum varietatis campum excurrentia. Quoniam vero doctrinam *de occasionibus sparsis*, quae doctrinae de negotiis portio est prior, inter desiderata reponimus, ex more nostro paullisper in illa immorabimur, atque exemplum ejusdem, ex aphorismis sive parabolis illis Salomonis desumptum, proponemus. Neque vero quis, ut arbitramur, nos merito sugillare possit, quod ex scriptoribus sacrae scripturae aliquem ad sensum politicum trahamus. Equidem existimo, si exstarent commentarii illi Salomonis ejusdem *de natura rerum*, in quibus de *omni vegetabili a musco super murum ad cedrum libani* itidemque de *animalibus* conscripsit, non illicitum esse, eos secundum sensum naturalem interpretari; quod idem nobis liceat in politicis.

Exemplum portionis

Doctrinae de occasionibus sparsis ex parabolis aliquibus Salomonis.

Parabola 1.

Mollis responsio frangit iram.

Explicatio.

Si incendatur ira principis vel superioris adversus te, et tuae jam sint loquendi partes, duo praecipit Salomon: alterum, ut *fiat responsio;* alterum, ut *eadem sit mollis.* Prius continet tria praecepta. Primo, ut *caveas a silentio tristi et contumaci.* Illud enim aut culpam totam in te recipit, ac si nihil habeas, quod respondere possis; aut dominum occulte iniquitatis insimulat, ac si aures ejus defensioni, licet justae, non paterent. Secundo, ut *caveas a re comperendinanda,* neque tempus aliud ad defensionem postules; hoc enim aut eandem notam inurit, quam prius, nimirum dominum tuum nimia mentis perturbatione efferri, aut plane significat, te artificiosam quandam defensionem meditari, cum in promptu nihil habeas; adeo ut optimum semper fuerit, aliquid in praesentia et e re nata in excusationem tui adducere. Tertio, ut *fiat prorsus responsio; responsio,* inquam, non mera *confessio,* aut mera *submissio,* sed aliquid apologiae et excusationis inspergatur. Neque enim aliter tutum est facere, nisi apud ingenia valde generosa et magnanima; quae rara admodum sunt. Sequitur posteriore loco, ut responsio sit mollis, minime perfracta aut aspera.

Parabola 2.

Servus prudens dominabitur in filium stultum et partietur haereditatem inter fratres.

Explicatio.

In omni familia turbata et discordi semper exsurgit aliquis servus, aut humilis amicus praepotens, qui pro arbitio se geret ad lites familiae componendas, cuique eo nomine et familia tota, et dominus ipse sunt obnoxii. Ille, si suam rem agat, familiae mala fovet et aggravat; sin fidelis revera fuerit et integer, plurimum certe meretur; adeo ut etiam tanquam inter fratres haberi debeat, aut saltem procurationem haereditatis accipere fiduciariam.

Parabola 3.

Vir sapiens, si cum stulto contenderit, sive irascatur, sive rideat, non inveniet requiem.

Explicatio.

Monemur saepius, ut congressum imparem fugiamus, eo sensu, ne cum potioribus decertemus. At haud minus utile est monitum, quod hic exhibet Salomon, *ne cum indigno contendamus.* Iniqua enim prorsus sorte haec res transigitur. Siquidem, si superiores simus, nulla sequitur victoria; si superemur, magna indignitas. Neque juvat etiam in hujusmodi contentione exercenda, si interdum veluti per jocum agamus, interdum cum fastu et contemptu. Nam quocunque nos vertamus, leviores inde efficiemur, neque commode nos explicabimus. Pessime autem fit, si hujusmodi persona, quacum contendimus, ut Salomon loquitur, aliquid affine habeat cum stulto, hoc est, si sit audacula et temeraria.

Parabola 4.

Sed et cunctis sermonibus, qui dicuntur, ne accomodes aurem tuam, ne forte audias servum tuum maledicentem tibi.

Explicatio.

Vix credi possit, vitam quantum perturbet inutilis curiositas circa illas res, quae nostra intersunt: nimirum quando secreta illa rimari satagimus, quae detecta et inventa aegritudinem quidem animo inferant, ad consilia autem expedienda nihil juvent. Primo enim sequitur animi vexatio et inquietudo, cum humana omnia perfidiae et ingratitudinis plena sint; adeo ut, si comparari posset speculum aliquod magicum, in quo odia, et quaecunque contra nos ullibi commoventur, intueri possemus, melius nobis foret, si protinus projiceretur et collideretur. Hujusmodi enim res veluti foliorum murmura sunt et brevi evanescunt. Secundo curiositas illa animum suspicionibus nimiis onerat, quod consiliis inimicissimum est, eaque reddit inconstantia et complicata. Tertio eadem mala ipsa saepissime figit, alias praetervolatura; grave enim est, conscientias hominum irritare; qui, si, latere se, putent, facile mutantur in melius, sin deprehensos se sentiant, malum malo pellunt. Merito igitur summae prudentiae tribuebatur Pompejo magno, quod Sertorii chartas universas, nec a se perlectas, nec aliis permissas, igni protinus dedisset.

Parabola 5.

Advenit veluti viator pauperies et egestas quasi vir armatus.

Explicatio.

Eleganter describitur in parabola, quomodo prodigis et circa rem familiarem incuriosis superveniant naufragia fortunarum. A principio enim pedetentim et passibus lentis, instar *viatoris*, advenit obaeratio et sortis diminutio, neque fere sentitur; at non multo post invadit *egestas* tanquam *vir armatus*, manu scilicet tam forti et potenti, ut ei amplius resisti non possit, cum apud antiquos recte dictum sit, *necessitatem ex omnibus rebus esse fortissimam*. Itaque *viatori* occurrendum, contra *armatum* muniendum.

Parabola 6.

Qui erudit derisorem, ipse sibi injuriam facit; et qui arguit impium, sibi maculam generat.

Explicatio.

Congruit cum praecepto salvatoris: *ut non mittamus margaritas nostras ante porcos*. Distinguuntur autem in hac parabola actiones *praeceptionis* et *reprehensionis*; distinguuntur itidem personae *derisoris* et *impii*; distinguitur postremo, *id, quod rependitur*. In priore enim rependitur opera lusa; in posteriore, etiam et macula. Cum enim quis erudit et instituit *derisorem*, jactura primum sit temporis; deinde et alii conatum irrident, tanquam rem vanam

et operam male collocatam; postremo *derisor* ipse scientiam, quam didicit, fastidio habet. At majore cum periculo transigitur res in *reprehensione impii;* qui non solum *impius* non auscultat, sed et cornua obvertit et reprehensorem, odiosum sibi jam factum, aut confestim conviitiis proscindit, aut saltem postea apud alios criminatur.

Parabola 7.

Filius sapiens laetificat patrem; filius vero stultus moestitiae est matri suae.

Explicatio.

Distinguuntur solatia atque aegritudines oeconomicae, *patris* videlicet et *matris* circa *liberos* suos. Etenim *filius prudens* et *frugi* praecipuo *solatio* est *patri,* qui virtutis pretium melius novit, quam *mater,* ac propterea *filii* sui indoli, ad virtutem propensae, magis gratulatur; quin etiam gaudium illi fortasse affert institutum suum, quod filium tam probe educarit illique honestatem morum praeceptis et exemplo impresserit: e contra *mater calamitati filii plus compatitur* et indolet, tum ob affectum maternum magis mollem et tenerum, tum fortasse indulgentiae suae conscia, qua eum corruperit et depravaverit.

Parabola 8.

Memoria justi cum laudibus; at nomen impiorum putrescet.

Explicatio.

Distinguitur inter *famam virorum bonorum* et *malorum*, qualis esse soleat post *obitum*. *Viris* enim *bonis*, exstincta invidia, quae famam eorum, dum vixerant, carpebat, *nomen* continuo effloresscit, et *laudes* magis indies invalescunt; at *viris malis*, licet fama eorum per gratiam amicorum et factionis suae hominum ad breve tempus manserit, paullo post fastidium *nominis* oboritur et postremo *laudes* illae evanidae in infamiam et veluti in odorem gravem et tetrum desinunt.

Parabola 9.

Qui conturbat domum, suam possidebit ventos.

Explicatio.

Utile admodum monitum de *discordiis* et *turbis domesticis*. Plurimi enim ex dissidiis uxorum, aut exhaeredationibus filiorum, aut mutationibus frequentibus familiae magna sibi spondent, ac si inde vel animi tranquillitas, vel rerum suarum administratio felicior sibi obventura foret. Sed plerumque abeunt spes suae in *ventos*. Etenim tum mutationes illae, ut plurimum, non cedunt in melius; tum etiam perturbatores isti familiae suae molestias varias et ingratitudinem eorum, quos, aliis praeteritis, adoptant et deligunt, saepe numero experiuntur. Quin et hoc pacto rumores sibi progignunt non optimos et famas ambiguas. Neque enim male a Cicerone notatum est, *omnem famam a domesticis manare*. Utrumque autem

malum per *ventorum possessionem* eleganter a Salomone exprimitur; nam et exspectationis frustratio, et rumorum suscitatio *ventis* recte comparantur.

Parabola 10.

Melior est finis orationis, quam principium.

Explicatio.

Corrigit parabola errorem frequentissimum, non solum apud eos, qui verbis praecipue student, verum etiam apud prudentiores. Is est, quod homines de *sermonum* suorum *adita* atque *ingressu* magis sint solliciti, quam de *exitu*, et accuratius exordia et praefatiunculas meditentur, quam extrema orationum. Debuerant autem nec illa negligere, et ista, ut longe potiora, praeparata et digesta apud se habere, revolventes secum, et, quantum fieri potest, animo prospicientes, quis tandem *exitus sermonis* fit futurus, et quomodo negotia inde promoveri et maturari possint. Neque hic finis. Quinimmo non epilogos tantum et sermonum, qui ad ipsa negotia spectant, egressus, meditari oportet, verum etiam et illorum sermonum cura suscipienda, quos sub ipsum discessum commode et urbane injicere possint, licet a negotio prorsus alienos. Equidem novi consiliarios duos, viros certe magnos, et quibus onus rerum tunc praecipue incumbebat, quibus illud fuit perpetuum et proprium, ut, quoties cum principibus suis de negotiis ipsorum communicarent, colloquia in rebus ad ipsa negotia spectantibus nunquam terminarent, verum semper,

aut ad jocum, aut aliud aliquid, quod audire erat volupe, diverticula quaererent, atque, ut adagio dicitur, *sermones marinos aqua fluviatili sub extremum abluerent.* Neque hoc illis inter artes postremum erat.

Parabola 11.

Sicut muscae mortuae foetere faciunt unguentum optimum, sic hominem pretiosum sapientia et gloria parva stultitia.

Explicatio.

Iniqua admodum et misera est conditio hominum virtute praecellentium, ut optime notat parabola, quia erroribus eorum, quantumvis levissimis, nullo modo ignoscitur. Verum quemadmodum in gemma valde nitida minimum quodque granulum aut nubescula oculos ferit et molestia quadam afficit; quod tamen, si in gemma vitiosiore repertum foret, vix notam subiret: similiter *viris singulari virtute praeditis* minima quaeque vitia statim in oculos et sermones hominum incurrunt, et censura perstringuntur graviore, quae in hominibus mediocribus aut omnino laterent, aut veniam facile reperirent. Itaque viro valde prudenti parva stultitia, valde probo parvum peccatum, urbano et moribus eleganti paullum indecori de fama et existimatione multum detrahit. Adeo ut non pessimum foret viris egregiis, si nonnulla absurda, quod citra vitium fieri possit, actionibus suis immiscerent, ut libertatem sibi retineant, et parvorum defectuum notas confundant.

Parabola 12.

Homines derisores civitatem perdunt; sapientes vero avertunt calamitatem.

Explicatio.

Mirum videri possit, quod in descriptione hominum, qui ad respublicas labefactandas et perdendas veluti natura comparati et facti sunt, delegerit Salomon characterem, non hominis superbi et insolentis, non tyrannici et crudelis, non temerarii et violenti, non impii et scelerati, non injusti et oppressoris, non seditiosi et turbulenti, non libidinosi et voluptuarii, non denique insipientis et inhabilis, sed *derisoris*. Verum hoc sapientia ejus regis, qui rerumpublicarum conservationes et eversiones optime norat, dignissimum est. Neque enim similis fere est pestis regnis et rebuspublicis, quam si consiliarii regum, aut senatores quique gubernaculis rerum admoventur, sint ingenio *derisores*. Hujusmodi enim homines periculorum magnitudinem, ut fortes videantur senatores, semper extenuant iisque, qui pericula, prout par est, ponderant, veluti timidis insultant; consultandi et deliberandi maturas moras et meditatas disceptationes, veluti rem oratoriam et taedii plenam, et ad summas rerum nihil facientem, subsannant; famam, ad quam principum consilia praecipue sunt componenda, ut *salivam vulgi* et rem cito praetervolaturam contemnunt; legum vim et auctoritatem ut reticula quaedam, quibus res majores minime cohiberi debeant, nil morantur; consilia et praecautiones, in

longum prospicientes, ut somnia quaedam et apprehensiones melancholicas rejiciunt; viris revera prudentibus et rerum peritis, atque magni animi et consilii dicteriis et facetiis illudunt; denique fundamenta omnia regiminis politici simul labefactant. Quod magis attendenduum est, quia cuniculis, et non impetu aperto haec res agitur, neque coepit esse inter homines, prout meretur, suspecta.

Parabola 13.

Princeps, qui lubenter praebet aures verbis mendacii, omnes servos habet improbos.

Explicatio.

Cum princeps talis fuerit, ut susurronibus et sycophantis absque judicio faciles et credulas aures praebeat, spirat omnino, tanquam a parte regis, aura pestilens, quae omnes *servos* ejus corrumpit et inficit. Alii metus principis rimantur eosque narrationibus fictitiis exaggerant; alii invidiae furias concitant, praesertim in optimos quosque; alii criminationibus aliorum, propias sordes et conscientias malas eluunt; alii amicorum suorum honoribus et desideriis velificant, competitores eorum calumniando et mordendo; alii fabularum argumenta contra inimicos suos tanquam in scena componunt et innumera hujusmodi. Atque haec illi, qui ex *servis principis* ingenio sunt magis improbo. At illi etiam, qui natura probiores sunt et melius morati, postquam in innocentia sua parum praesidii esse senserint, quoniam princeps vera

a falsis distinguere non novit, morum suorum probitatem exuunt, et ventos aulicos captant, iisque servilem in modum circumferuntur. *Nihil enim*, ut ait Tacitus de Claudio, *tutum est apud principem, cujus animo omnia sunt tanquam indita et jussa.* Atque bene Cominaeus: *praestat, servum esse principis, cujus suspicionum non est finis, quam ejus, cujus credulitatis non est modus.*

Parabola 14.

Justus miseretur animae jumenti sui; sed misericordiae impiorum crudeles.

Explicatio.

Inditus est ab ipsa natura homini *misericordiae* affectus nobilis et excellens; qui etiam ad animalia bruta extenditur, quae ex ordinatione divina ejus imperio subjiciuntur. Itaque habet ista misericordia analogiam quandam cum illa principis erga subditos. Quinetiam illud certissimum est, quod, quo dignior est anima, eo pluribus compatiatur. Etenim animae angustae et degeneres hujusmodi res ad se nihil pertinere putant; at illa, quae nobilior est portio universi, ex communione afficitur. Quare videmus, sub veteri lege haud pauca fuisse praecepta, non tam mere caeremonialia, quam misericordiae institutiva: quale fuit illud de *non comedendo carnem eum sanguine ejus* et similia. Etiam in sectis Essaeorum et Pythagoraeorum ab esu animalium omnino abstinebant. Quod etiam hodie obtinet, superstitione inviolata,

apud incolas nonnullos imperii Mogolensis. Quin et Turcae, gens licet et stirpe et disciplina crudelis et sanguinaria, brutis tamen eleemosynas largiri solent, neque, animalium vexationes et torturas fieri, sustinent. Verum, ne forte haec, quae diximus, omnis generis misericordiae patrocinari videantur, salubriter subjungit Salomon, *impiorum misericordias esse crudeles.* Eae sunt, quando hominibus sceleratis et facinorosis parcitur, justitiae gladio feriendis; crudelior enim hujusmodi misericordia, quam crudelitas ipsa. Nam crudelitas exercetur in singulos; at misericordia illa universum facinorosum exercitum, concessa impunitate, in homines innocentes armat et immittit.

Parabola 15.

Totum spiritum suum profert stultus; et sapiens reservat aliquid in posterum.

Explicatio.

Corrigit parabola praecipue, ut videtur, non hominum vanorum futilitatem, qui dicenda, tacenda facile proferunt; non καῤῥησίαν illam, qua absque discrimine et judicio in omnes et omnia involant; non garrulitatem, qua ad nauseam usque aliis obstrepunt: sed vitium aliud magis occultum, nempe sermonis regimen minime omnium prudens et politicum: hoc est, cum quis ita sermonem, in colloquis privatis, instituit, ut, quaecunque in animo habet, quae ad rem pertinere putet, simul et tanquam uno spiritu et oratione continuata proferat. Hoc enim plurimum ne-

gotiis officit. Siquidem primo oratio intercisa et per partes infusa longe magis penetrat, quam continuata; quoniam in continuata pondus rerum non distincte et sigillatim excipitur, nec per moram nonnullam insidet, sed ratio rationem, antequam penitus insederit, expellit. Secundo nemo tam potenti et felici eloquentia valet, ut primo sermonis impetu eum, quem alloquitur, mutum et elinguem plane reddat; quin et alter aliquid vicissim respondebit et fortasse objiciet. Tum vero accidit, ut, quae in refutationem aut replicationem reservanda fuissent, praemissa jam et antea delibata vires suas et gratiam amiserint. Tertio, si quis ea, quae dicenda sunt, non simul effundat, sed per partes eloquatur, aliud primo, aliud subinde injiciens, sentiet ex ejus, quem alloquitur, vultu et responso, quomodo singula illum affecerint, quam in partem accepta fuerint; ut, quae adhuc restant dicenda, cautius aut supprimat, aut excerpat.

Parabola 16.

Si spiritus potestatem habentis adscenderit super te, locum tuum ne dimiseris, quia curatio faciet cessare magna peccata.

Explicatio.

Praecipit parabola, quomodo se quis gerere debeat, cum iram atque indignationem principis incurrit. Praeceptum duplex: primo, *ut non dimittat locum suum:* secundo, ut *curationi,* tanquam in morbo

aliquo gravi, diligenter et caute attendat. Consueverunt enim homines, postquam commotos contra se *principes* suos senserint, partim ex dedecoris impatientia, partim, ne vulnus observando refricent, partim, ut tristitiam et humilitatem eorum principes sui perspiciant, se a muneribus et functionibus suis subducere, quinetiam interdum ipsos magistratus et dignitates, quas gerunt, in principum manus restituere. At Salomon hanc medendi viam veluti noxiam improbat, idque summa profecto ratione. Primo enim *dedecus ipsum nimis illa publicat;* unde tum inimici atque invidi audaciores fiunt ad laedendum, tum amici tardiores ad subveniendum. Secundo hoc pacto fit, ut principis ira, quae fortasse, si non evulgaretur, sponte concideret, magis figatur, et, veluti principio jam facto, hominis deturbandi, in praecipitium illius feratur. Postremo secessus iste *aliquid sapit ex malevolo* et temporibus infenso, id quod malum indignationis malo suspicionis cumulat. Ad curationem autem pertinent ista. Primo caveat ante omnia, ne stupiditate quadam aut animi elatione principis minime sentire, aut inde, prout debeat, affici videatur: hoc est, ut et vultum non ad moestitiam gravem atque modestam componat et in rebus quibuscunque agendis se minus solito hilarem et laetum ostendat. Quin et in rem suam erit, amici alicujus opera et sermone apud principem uti, qui, quanto doloris sensu in intimis excrutietur, tempestive insinuet. Secundo occasiones omnes, vel minimas, sedulo evitet, per quas aut res ipsa, quae indignationi caussam

praebuit, refricetur, aut princeps denuo excandescendi et ipsum, quacunque de caussa, coram aliis objurgandi, ansam arripiat. Tertio perquirat etiam diligenter occasiones omnes, in quibus opera ejus principi grata esse possit, ut et voluntatem promptam, redimendi culpam praeteritam, ostendat, et princeps suus sentiat, quali tandem servo, si eum dimittat, privari se contigerit. Quarto culpam ipsam aut sagaciter in alios transferat, aut animo illam non malo commissam esse, insinuet, aut etiam malitiam illorum, qui ipsum regi detulerunt, vel rem supra modum aggravarunt, incidet. Denique in omnibus evigilet et curationi sit intentus.

Parabola :.

Primus in caussa sua justus; tum venit altera pars et inquirit in eum.

Explicatio.

Prima in unaquaque caussa informatio, si paulisper animo judicis insederit, altas radices agit eumque imbuit et occupat; adeo ut aegre elui possit, nisi aut manifesta aliqua falsitas in materia informationis, aut artificium aliquod in eadem exhibenda deprehendatur. Etenim nuda et simplex defensio, licet justa sit et praeponderans, vix praejudicium informationis primae compensare, aut libram justitiae semel propendentem ad aequilibrium reducere per se valet. Itaque et judici tutissimum, ut nihil, quod ad merita caussae spectat, praelibetur, priusquam utraque pars

simul audiatur, et defensori optimum, si judicem senserit praeoccupatum, in hoc potissimum, quantum dat caussa, incumbere; ut versutiam aliquam et dolum malum, ab adversa parte in judicis abusum adhibitum, detegat.

Parabola 18.

Qui delicate a pueritia nutrit servum suum, postea sentiet eum contumacem.

Explicatio.

Servandus est principibus et dominis, ex consilio Salomonis, in gratia et favore suo erga *servos modus.* Is triplex est. Primo, ut promoveantur per gradus, non per saltus; secundo, ut interdum assuefiant repulsa; tertio, quod bene praecipit Machiavellus, ut habeant prae oculis suis semper aliquid, quo ulterius aspirare possint. Nisi enim haec fiant, reportabunt procul dubio principes in fine a servis suis loco animi grati et officiosi fastidium et contumaciam. Etenim ex promotione subita oritur insolentia; ex perpetua desideratorum adeptione impatientia repulsae; denique, si vota desint, deerit itidem alacritas et industria.

Parabola 19.

Vidisti virum velocem in opere suo; coram regibus stabit, nec erit inter ignobiles.

Explicatio.

Inter virtutes, quas reges in delectu servorum potissimum spectant et requirunt, gratissima est prae

cunctis *celeritas* et in *negotiis expediendis strenuitas.* Viri profunda prudentia regibus suspecti, utpote qui nimium sint inspectores, et dominos suos, inscios et invitos, ingenii sui viribus, tanquam machina, circumagere possint. Populares invisi, utpote qui regum luminibus officiunt, et oculos populi in se convertunt. Animosi pro turbulentis saepe habentur, et ultra, quam par est, ausuris. Probi et vitae integrae tanquam difficiles existimantur, nec ad omnes nutus heriles apti. Denique non est virtus alia, quae non habeat aliquam quasi umbram, qua regum animi offendantur; sola *velocitas ad mandata* nihil habet, quod non placeat. Insuper motus animorum regiorum celeres sunt et morae minus patientes. Putant enim, se quidvis efficere posse; illud tantum deesse, ut cito fiat. Itaque ante omnia iis grata est *celeritas.*

Parabola 20.

Vidi cunctos viventes, qui ambulant sub sole, cum adolescente secundo, qui consurgit pro eo.

Explicatio.

Notat parabola vanitatem hominum, qui se agglomerare solent ad *successores designatos principum.* Radix autem hujus rei est, insania illa, hominum animis penitus a natura insita; nimirum ut spes suas nimium adament. Vix enim reperitur, qui non delectetur magis iis, quae sperat, quam iis, quae fruitur. Quinetiam humanae naturae grata est, et avide expetitur. In *successore* autem *principis* ista duo concur-

runt: *spes* et *novitas*. Innuit autem parabola idem, quod olim dictum erat; primo a Pompejo ad Syllam, postea a Tiberio de Macrone: *plures odorare solem orientem, quam occidentem*. Neque tamen imperantes multum hac re commoventur, aut eam magni faciunt, sicut nec Sylla, nec Tiberius fecit, sed rident potius hominum levitatem, nec pugnant cum somniis. *Est autem*, ut ajebat ille, *spes vigilantis insomnium*.

Parabola 21.

Erat civitas parva, et pauci in ea viri; venit contra eam rex magnus, et vadavit eam instruxitque munitiones per gyrum, et perfecta est obsidio: inventusque est in ea vir pauper et sapiens, et liberavit eam per sapientiam suam; et nullus deinceps recordatus est hominis illius pauperis.

Explicatio.

Describit parabola *ingenium hominum pravum* et *malevolum*. Ii in rebus duris et angustis confugiunt fere ad viros prudentes et strenuos, licet antea contemptui habitos. Quamprimum autem tempestas transierit, ingrati demum erga conservatores suos reperiuntur. Machiavellus vero, non sine caussa, instituit quaestionem, *uter ingratior esset erga bene meritos, princeps aut populus*. Sed interim utrumque ingratitudinis arguit. Attamen hoc non solum ex ingratitudine principis aut populi oritur, sed accedit plerumque his *invidia procerum*, qui secreto indolent eventui, licet felici et prospero, quia ab ipsis profectus

non sit. Itaque et meritum hominis extenuant, et ipsum deprimunt.

Parabola 22.

Iter pigrorum quasi sepes spinarum.

Explicatio.

Elegantissime ostendit parabola, *pigritiam* in fine *laboriosam* esse. Diligentia enim et sedula praeparatio id praestant, ut pes in aliquod offendiculum non impingat, sed ut complanetur via, antequam ineatur; at, qui piger est, et omnia in extremum momentum executionis differt, necesse es, ut perpetuo in singulis passibus, quasi per rubos et sentes incedat, qui eum subinde detineant et impediant. Idem observari possit etiam in familia regenda, in qua, si adhibeatur cura et providentia, omnia placide et veluti sponte procedunt, absque strepitu et tumultu; sin haec desint, ubi major aliquis motus intervenerit, omnia simul agenda turmatim occurrunt: tumultuantur servi, aedes personant.

Parabola 23.

Qui cognoscit in judicio faciem, non bene facit. Iste et pro buccella panis deseret veritatem.

Explicatio.

Prudentissime notat parabola, in *judice* magis perniciosam esse *facilitatem morum*, quam *corruptelam munerum*. *Munera* enim haudquaquam ab om-

nibus deferuntur; at vix ulla est caussa, in qua non inveniatur aliquid, quod flectat judicis animum, si *personas respiciat*. Alius enim respicietur ut popularis; alius ut dives; alius ut gratus; alius ut ab amico commendatus. Denique omnia plena sunt iniquitatis, ubi dominatur *respectus personarum*, et levi omnino de caussa, veluti pro *buccella panis*, *judicium* pervertetur.

Parabola 24.

Vir pauper, calumnians pauperes, similis est imbri vehementi, in quo paratur fames.

Explicatio.

Parabola ista antiquitus expressa et depicta fuit sub fabula *hirudinis*, *utriusque* nimirum, plenae et vacuae. *Pauperis* enim et *famelici oppressio* longe gravior est, quam *oppressio* per *divitem* et *repletum*; quippe quae omnes exactionum technas et omnes nummorum angulos perquirit. Solebat hoc ipsum etiam spongiis assimilari, quae aridae fortiter sugunt, madidae non item. Monitum autem utile continet, tum erga principes, ne praefecturas provinciarum, aut magistratus viris indigentibus et obaeratis committant, tum erga populos, ne reges suos cum nimia egestate conflictari permittant.

Parabola 25.

Fons turbatus pede et vena corrupta est justus cadens coram impio.

Explicatio.

Praecipit parabola, rebuspublicis ante omnia cavendum esse de *iniquo* et *infami judicio* in *caussa aliqua celebri et gravi;* praesertim ubi non absolvitur innoxius, sed condemnatur insons. Etenim injuriae inter privatos grassantes turbant quidem et polluunt latices justitiae, sed tanquam in rivulis. Verum judicia iniqua, qualia diximus, a quibus exempla petuntur, *fontes* ipsos *justitiae* inficiunt et inquinant. Postquam enim tribunal cesserit in partes injustitiae, status rerum vertitur tanquam in latrocinium publicum, fitque plane, ut *homo homini sit lupus.*

Parabola 26.

Noli esse amicus homini iracundo; nec ambulato cum homine furioso.

Explicatio.

Quanto religiosius amicitiae jura inter bonos servanda et colenda sunt, tanto magis cavendum est jam usque a principio de *prudente amicorum delectu.* Atque amicorum natura et mores, quantum ad nos ipsos spectant, omnino ferendi sunt. Cum vero necessitatem nobis imponunt, qualem erga alios personam induamus et geramus, dura admodum et iniqua amicitiae conditio est. Itaque interest inprimis, ut praecipit Salomon, ad vitae pacem et praesidia, ne res nostras cum *hominibus iracundis*, et qui facile lites et jurgia provocant aut suscipiunt, commisceamus. Istud

enim genus amicorum perpetuo nos contentionibus et factionibus implicabit, ut, aut amicitiam abrumpere, aut incolumitati propriae deesse, cogamur.

Parabola 27.

Qui celat delictum, quaerit amicitiam; sed qui altero sermone repetit, separat foederatos.

Explicatio.

Duplex, concordiam tractandi, et animos reconciliandi, via: altera, quae incipit ab *amnestia;* altera, quae a *repetitione injuriarum*, subjungendo apologias et excusationes. Equidem memini sententiam viri admodum prudentis et politici: *qui pacem tractat, non repetitis conditionibus dissidii, is magis animos dulcedine concordiae fallit, quam aequitate componit.* Verum Salomon, illo scilicet prudentior, in contraria opinione est, et *amnestiam* probat, *repetitionem* prohibet. Etenim in *repetitione* haec insunt mala: tum, quod ea sit veluti *unguis in ulcere;* tum quod *periculum impendeat a nova altercatione* — siquidem de injuriarum rationibus inter partes nunquam conveniet; — tum denique, quod *deducat rem ad apologias;* at utraque pars malit videri potius, offensam remisisse, quam admisisse excusationem.

Parabola 28.

In omni opere bono erit abundantia; ubi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.

Explicatio.

Separat Salomon hac parabola fructum *laboris linguae et laboris manuum;* quasi ex altero proveniat *egestas*, ex altero *abundantia.* Etenim fit fere perpetuo, ut, qui multa effutiunt, jactant multa, multa promittunt, egeni sint, nec emolumentum capiant ex illis rebus, de quibus loquuntur. Quin etiam ut plurimum industrii minime sunt, aut impigri ad opera, sed tantummodo sermonibus se, tanquam vento, pascunt et satiant. Sane, ut poëta loquitur, *qui silet, est firmus.* Is qui conscius est, se in opere proficere, sibi plaudit et tacet; qui vero e contra conscius est, auras se inanes captare, multa et mira apud alios praedicat.

Parabola 29.

Melior est correptio manifesta, quam amor occultus.

Explicatio.

Reprehendit parabola *mollitiem amicorum*, qui amicitiae privilegio non utuntur in admonendo libere et audacter amicos, tam de erroribus, quam de periculis suis. *Quid enim faciam*, solet hujusmodi *mollis amicus* dicere, *aut quo me vertam? Amo illum, quantum quis maxime, meque, si quid illi adversi contigerit, ipsius loco libenter substituerim; sed novi ingenium ejus: si libere cum eo egero, animum illius offendam; saltem contristabo; neque tamen proficiam; atque citius eum ab amicitia mea alienabo,*

quam ab iis, quae in animo fixa habet, abducam. Hujusmodi amicum, tanquam enervem et inutilem, redarguit Salomon, atque plus utilitatis ab inimico *manifesto*, quam ab ejus generis amico, sumi posse, pronunciat. Siquidem ea fortasse audire ei contigerit ab inimico per contumeliam, quae amicus mussat prae nimia indulgentia.

Parabola 30.

Prudens advertit ad gressus suos: stultus divertit ad dolos.

Explicatio.

Duae sunt *prudentiae* species: altera vera et sana; altera degener et falsa, quam Salomon *stultitiae* nomine appellare non dubitat. Qui priori se dederit, viis et vestigiis propriis cavet, periculis prospiciens, meditans remedia, proborum opera utens, contra improbos se ipsum muniens, cautus inceptu, receptu non imparatus, in occasiones attentus, contra impedimenta strenuus, cum innumeris aliis, quae ad sui ipsius *actiones* et *gressus regendos* spectant. At altera species tota est consuta ex *fallaciis* et *astutiis*, spemque ponit omnino in aliis circumveniendis iisdemque ad libitum effingendis. Hanc merito rejicit parabola, non tantum ut improbam, sed etiam ut *stultam*. Primo enim minime est ex iis rebus, quae in nostra sunt potestate, nec etiam alia constanti regula nititur, sed nova quotidie comminiscenda sunt stratagemata, prioribus fatiscentibus et obsoletis. Secun-

do, qui vafri et subdoli hominis famam et opinionem semel incurrerit, praecipuo se ad res gerendas instrumento prorsus privavit, hoc est, fide; itaque omnia parum votis suis consentientia experietur. Postremo artes istae, utcunque pulchrae videantur et complaceant, attamen saepius frustrantur, quod bene notavit Tacitus: *consilia callida et audacia, exspectatione laeta, tractatu dura, eventu tristia.*

Parabola 31.

Noli esse justus nimium, nec sapientior, quam oportet; cur abripiare subito?

Explicatio.

Sunt tempora, ut inquit Tacitus, *in quibus magnis virtutibus certissimum est exitium.* Atque hoc viris virtute et justitia egregiis, aliquando subito, aliquando diu ante praevisum, contingit. Quod si adjungatur etiam prudentia, hoc est, ut cauti sint, et ad propriam incolumitatem evigilent, tum hoc lucrantur, ut ruina eorum subito obveniat ex occultis omnino et obscuris consiliis, quibus et evitetur invidia, et pernicies ipsos imparatos adoriatur. Quod vero ad illud *nimium*, quod in parabola ponitur; quandoquidem non Periandri alicujus, sed Salomonis verba sunt ista, qui mala in hominum vita saepius notat, nunquam praecipit: intelligendum est non de virtute ipsa, in qua *nimium* non est, sed de vana ejus atque invidiosa affectatione et ostentatione. Simile quiddam innuit Tacitus de Lepido, miraculi loco ponens, quod nunquam

servilis alicujus sententiae auctor fuisset, et tamen tam saevis temporibus incolumis mansisset: *subit*, inquit, *cogitatio, utrum haec fato regantur, an etiam sit in nostra potestate, cursum quendam tenere inter deforme obsequium et abruptam contumaciam, medium, periculo simul et indignitate vacuum.*

Parabola 32.

Da sapienti occasionem, et addetur ei sapientia.

Explicatio.

Distinguit parabola inter *sapientiam* illam, quae in verum habitum increverit et maturuerit, et illam, quae natat tantum in cerebro et conceptu, aut sermone jactatur, sed radices altas non egerit. Siquidem prior, oblata occasione, in qua exerceatur, illico excitatur, accingitur, dilatatur, adeo ut se ipsa major videatur; posterior vero, quae ante occasionem alacris erat, occasione data, fit attonita et confusa, ut etiam ipsi, qui ea se praeditum arbitrabatur, in dubium vocetur; annon praeceptiones de ea fuerint insomnia mera et speculationes inanes?

Parabola 33.

Qui laudat amicum voce alta surgendo mane, erit illi loco maledictionis.

Explicatio.

Laudes moderatae et tempestivae, et per occasionem prolatae, famae hominum atque etiam fortunae

plurimum conferunt; at immoderatae et streperae et importune effusae, nihil prosunt; immo potius, ex sententia parabolae, impense nocent. Primo enim manifesto se produnt, aut ex nimia benevolentia oriundas, aut ex composito affectatas; quo collaudatum potius falsis praeconiis demereantur, quam veris attributis ornent. Secundo laudes parcae et modestae invitant fere praesentes, ut ipsis etiam aliquid adjiciant; profusae contra et immodicae, ut aliquid demant et detrahant. Tertio, quod caput rei est, conflatur illi invidia, qui *nimium laudatur; cum laudes* omnes *nimiae* videantur spectare ad contumeliam aliorum, qui non minus merentur.

Parabola 34.

Quomodo in aquis resplendent facies, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus.

Explicatio.

Distinguit parabola inter *mentes prudentium* et *caeterorum hominum*, illas *aquis* aut *speculis* comparans, quae species et imagines rerum recipiunt, cum alterae similes sint *terrae*, aut *lapidi impolito*, in quibus nihil reflectitur. Atque eo magis apte comparatur animus hominis prudentis ad speculum, quia in speculo imago propria spectari possit, una cum imaginibus aliorum, id quod oculis ipsis sive speculo non conceditur. Quod si animus prudentis adeo capax sit, ut innumera ingenia et mores observare et internoscere

possit, superest, ut detur opera, quo reddatur non minus varius applicatione, quam repraesentatione;

Qui sapit, innumeris moribus aptus erit.

Atque his Salomonis parabolis diutius fortasse immorati sumus, quam pro modo exempli; dignitate et rei ipsius, et auctoris longius provecti.

Neque tantum in usu erat apud Hebraeos, sed alibi etiam priscorum sapientibus frequentissimum, ut, si cujuspiam observatio in aliquid incidisset, quod vitae communi conducibile fuisset, id redigeret et contraheret in brevem aliquam sententiam, vel parabolam, vel etiam fabulam. Verum, quod ad *fabulas:* sicut alias dictum est, illae exemplorum vicarii et supplementa olim exstiterunt; nunc, quando tempora historiarum copia abundent, ad animatum scopum rectius et alacrius collimatur. At motus scribendi, qui optime convenit argumento tam vario et multiplici, quale est tractatus de *negotiis* et *occasionibus sparsis*, aptissimus ille esset, quem delegit Macciavellus, ad tractandas res politicas, nimirum per observationes, sive discursus, ut loquuntur, super historiam et exempla. Nam scientia, quae recenter et quasi in conspectu nostro ex particularibus elicitur, viam optime novit, particularia denuo repetendi, atque certe ad practicam longe conducit magis, cum discursus sive disceptatio sub exemplo militat, quam cum exemplum disceptationi subjungitur. Neque enim hic ordo tantum spectatur, sed res ipsa. Cum enim exemplum statuitur tanquam disceptationis basis, universo cum circum-

stantiarum apparatu proponi solet, quae discursum interdum corrigant, interdum suppleant, unde fit loco exemplaris ad imitationem et practicam; ubi e contra exempla, in gratiam disceptationis adducta, succincte et nude citantur et tanquam mancipia, nutus tantum disceptationis observant.

Hoc vero discriminis operae pretium fuerit observasse, quod, sicut historiae temporum optimam praebent materiam ad discursus super politica, quales sunt illi Macciavelli, ita historiae vitarum optime adhibentur ad documenta de negotiis, quoniam omnem occasiorum et negotiorum, tam grandium, quam leviorum, varietatem complectuntur. Immo reperire est basin ad praeceptiones de negotiis utraque illa historia adhuc commodiorem: ea est, ut discursus fiant super epistolas, sed prudentiores et magis serias; quales sunt illae Ciceronis ad Atticum et aliae. Siquidem epistolae magis in proximo et ad vivum negotia solent repraesentare, quam vel annales, vel vitae. Quare jam et de materia, et de forma portionis primae doctrinae de negotiis, quae tractat occasiones sparsas, diximus eamque inter *desiderata* numeramus.

Est et alia portio ejusdem doctrinae, quae tantum differt ab illa altera, de qua diximus, quantum supere et sibi sapere. Altera enim movere videtur tanquam a centro ad circumferentiam; altera tanquam a circumferentia ad centrum. Est enim prudentia quaedam consilii impertiendi, est vero et alia suis rebus prospiciendi; atque hae nonnunquam conjunguntur, saepius separantur. Multi siquidem in suis ipso-

possit, superest, ut detur opera, quo reddatur non minus varius applicatione, quam repraesentatione;

Qui sapit, innumeris moribus aptus erit.

Atque his Salomonis parabolis diutius fortasse immorati sumus, quam pro modo exempli; dignitate et rei ipsius, et auctoris longius provecti.

Neque tantum in usu erat apud Hebraeos, sed alibi etiam priscorum sapientibus frequentissimum, ut, si cujuspiam observatio in aliquid incidisset, quod vitae communi conducibile fuisset, id redigeret et contraheret in brevem aliquam sententiam, vel parabolam; vel etiam fabulam. Verum, quod ad *fabulas:* sicut alias dictum est, illae exemplorum vicarii et supplementa olim exstiterunt; nunc, quando tempora historiarum copia abundent, ad animatum scopum rectius et alacrius collimatur. At motus scribendi, qui optime convenit argumento tam vario et multiplici, quale est tractatus de *negotiis* et *occasionibus sparsis*, aptissimus ille esset, quem delegit Macciavellus, ad tractandas res politicas, nimirum per observationes, sive discursus, ut loquuntur, super historiam et exempla. Nam scientia, quae recenter et quasi in conspectu nostro ex particularibus elicitur, viam optime novit, particularia denuo repetendi, atque certe ad practicam longe conducit magis, cum discursus sive disceptatio sub exemplo militat, quam cum exemplum disceptationi subjungitur. Neque enim hic ordo tantum spectatur, sed res ipsa. Cum enim exemplum statuitur tanquam disceptationis basis, universo cum circum-

stantiarum apparatu proponi solet, quae discursum interdum corrigant, interdum suppleant, unde fit loco exemplaris ad imitationem et practicam; ubi e contra exempla, in gratiam disceptationis adducta, succincte et nude citantur et tanquam mancipia, nutus tantum disceptationis observant.

Hoc vero discriminis operae pretium fuerit observasse, quod, sicut historiae temporum optimam praebent materiam ad discursus super politica, quales sunt illi Macciavelli, ita historiae vitarum optime adhibentur ad documenta de negotiis, quoniam omnem occasiorum et negotiorum, tam grandium, quam leviorum, varietatem complectuntur. Immo reperire est basin ad praeceptiones de negotiis utraque illa historia adhuc commodiorem: ea est, ut discursus fiant super epistolas, sed prudentiores et magis serias; quales sunt illae Ciceronis ad Atticum et aliae. Siquidem epistolae magis in proximo et ad vivum negotia solent repraesentare, quam vel annales, vel vitae. Quare jam et de materia, et de forma portionis primae doctrinae de negotiis, quae tractat occasiones sparsas, diximus eamque inter *desiderata* numeramus.

Est et alia portio ejusdem doctrinae, quae tantum differt ab illa altera, de qua diximus, quantum sapere et sibi sapere. Altera enim movere videtur tanquam a centro ad circumferentiam; altera tanquam a circumferentia ad centrum. Est enim prudentia quaedam consilii impertiendi, est vero et alia suis rebus prospiciendi; atque hae nonnunquam conjunguntur, saepius separantur. Multi siquidem in suis ipso-

rum rationibus instituendis prudentissimi sunt, qui tamen in rebuspublicis administrandis, aut etiam consiliis dandis nihil valent, formicae similes, quae creatura sapiens est ad sese tuendum, sed horto plane noxia. Haec virtus sibi sapiendi Romanis ipsis, licet patriae optimis curatoribus, non ignota fuit; unde comicus: *nam pol sapiens fingit fortunam sibi.* Quin et in adagium apud ipsos versum est: *faber quisque fortunae propriae.* Et levius hanc ipsam Catoni majori tribuit: *in hoc viro tanta vis animi et ingenii inerat, ut, quocunque loco natus esset, sibi ipsi fortunam facturus videretur.*

Hoc genus prudentiae, si quis ipsum profiteatur et palam venditet, semper habitum est non modo non politicum, verum etiam infaustum quiddam et inauspicatum; sicut in Timotheo Atheniensi observatum est, qui, postquam praeclara multa facinora in decus et commodum civitatis suae edidisset, atque administrationis suae, sicut tum moris erat, populo rationem redderet, singula conclusit hac clausula: *atque in hac re fortunae partes fuerunt nullae.* Contigit vero, ut post id temporis nunquam ei quicquam feliciter cesserit. Sane nimis elatum hoc et altum sapiens, eodem spectans, quo Ezechielis illud de Pharaone: *dicis: fluvius est meus, et ego feci memet ipsum;* aut illud Habacuc, prophetae: *exsultant et sacrificant reti suo;* aut illud etiam poëtae de contemptore Deûm Mezentio:

Dextra mihi Deus et telum, quod missile libro,
Nunc adsint! —

Denique Julius Caesar nunquam, quod memini, impotentiam cogitationem suarum arcanarum prodidit, nisi simili dicto. Cum enim Aruspex ei referret, exta reperta fuisse non bona, admurmuravit submisse: *erunt laetiora, cum volo.* Quod etiam dictum mortis suae infortunium non diu praecessit. Verum excessus iste fiduciae, ut diximus, res, ut profana, ita semper infelix. Quapropter viris magnis et fere sapientibus visum, successus quoslibet felicitati suae, non virtuti, aut industriae, tribuere; nam et Sylla *felicem* se, non *magnum* cognominat, et Caesar, melius quam supra, ad navis gubernatorem: *Caesarem vehis et fortunam ejus.*

Attamen istae sententiae: *faber quisque fortunae suae; sapiens dominabitur astris; invia virtuti nulla est via,* ac similes, si intelligantur et adhibeantur potius pro calcaribus ad industriam, quam pro stapedibus ad insolentiam, magisque, ut progignant in hominibus decretorum constantiam et robur, quam arrogantiam et jactantiam, tanquam sanae et salutares merito habitae sunt, ac procul dubio in pectoribus hominum magnanimorum sedem nonnullam occuparunt, eo usque, ut cogitationes tales quandoque aegre dissimulent. Videmus enim, Augustum Caesarem, qui, cum avunculo suo comparatus, potius ab illo diversus, quam inferior fuit, sed vir certe paullo moderatior, sub finem vitae petiisse ab amicis, qui lectum ejus circumstabant, ut, postquam exspirasset, sibi *plauderent,* quasi conscius sibi fuisset, *mimam vitae a se commode transactum.* Haec quoque doctrinae portio

inter desiderata numeranda est, non quin in praxi, etiam nimio plus, quam oportet, usurpata sit et frequentata, verum, quod libri de illa silent. Quamobrem ex more nostro, sicut in priore, nonnulla ejus capita recensebimus, eamque *fabrum fortunae*, sive, ut diximus, *doctrinam de ambitu vitae* nominabimus.

Ac primo quidem intuitu novum quoddam et insolitum argumentum tractare videbor, docendo homines, quomodo *fortunae suae fabri* fieri possint: doctrinam certe, cui quivis libenter se discipulum addixerit, donec difficultatem ejusdem habuerit perspectam. Non enim leviora sunt, aut pauciora, aut minus ardua, quae ad fortunam comparandam requiruntur, quam quae ad virtutem, resque est aeque difficilis ac severa, fieri vere politicum, ac vere moralem. At hujus doctrinae pertractatio plurimum ad litterarum, tum decus, tum pondus pertinet. Interest enim inprimis honoris litterarum, ut homines isti pragmatici sciant, eruditionem haudquaquam aviculae, qualis est alauda, similem esse, quae in sublime ferri, et cantillando se oblectare soleat, at nihil aliud; quinimmo ex accipitris potius genere esse, ut qui in alto volare, ac subinde, cum visum fuerit, descendere, et praedam rapere novit. Deinde et ad profectionem litterarum hoc ipsum spectat, qui legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil inveniatur in globo materiae, quod non habeat parallelum in globo crystallino, sive intellectu. Hoc est, ut nihil veniat in practicam, cujus non sit etiam doctrina aliqua et theoria. Neque tamen litterae hanc ipsam fortunae architecturam aliter admirantur, aut

aestimant, quam ut opus quoddam inferioris generis. Nemini enim fortuna propria, pro dono esse sui, a Deo concesso, ullo modo digna retributio esse possit. Quin et non raro fit, ut viri virtutibus egregii fortunae suae sponte renuncient, ut rebus sublimioribus vacent. Digna tamen est fortuna, quatenus virtutis ac bene merendi organum est, sua quoque speculatione et doctrina.

Ad hanc doctrinam pertinent praecepta nonnulla summaria, nonnulla sparsa et varia. Praecepta summaria versantur circa veram notitiam et aliorum, et sui. Primum igitur praeceptum, in quo cardo notitiae aliorum vertitur, illud constituatur, ut procuremus nobis, quantum fieri possit, fenestram illam, quam olim requisivit Momus. Ille, cum in humani cordis fabrica tot angulos et recessus conspicatus esset, id reprehendit, quod defuisset fenestra, per quam in obscuros illos et tortuosos anfractus inspicere quis possit. Hanc autem fenestram obtinebimus, si omni sedulitate nobis informationem comparemus, et procuremus de personis, quibuscum intercedunt negotia, particularibus, earumque ingeniis, cupiditatibus, finibus, moribus, auxiliis et adminiculis, quibus praecipue suffulciuntur et valent, et rursus, defectibus et imbecillitatibus, quaque ex parte maxime pateant et obnoxii sint, amicis, factionibus, patronis, clientelis; rursusque inimicis, invidis, competitoribus; etiam temporibus et aditibus;

Sola viri molles aditus et tempora noris;

denique institutis et normis, quas sibi praescripserunt et similibus. Quin etiam non solum informatio capienda est de personis, sed insuper de actionibus particularibus: quae de tempore in tempus in motu sunt, et tanquam sub incude; quomodo regantur et succedant; quorum studiis foveantur; a quibus oppugnentur; cujusque sint ponderis et momenti, et quid secum trahant et hujusmodi. Etenim actiones praesentes nosse, et in se plurimum prodest, et illud insuper habet, quod absque hoc etiam personarum notitia valde futura sit fallax et erronea. Mutantur enim homines simul cum actionibus et alii sunt, dum actionibus ipsis implicantur et obsidentur, alii, postquam redierit ad ingenium. Atque hae de rebus particularibus informationes, quae tam ad personas, quam ad actiones spectant, sunt tanquam propositiones minores in omni activo syllogismo. Nulla enim observationum aut axiomatum, unde conficiuntur majores propositiones politicae, veritas aut excellentia ad conclusionis firmamentum sufficere possit, si in minore propositione fuerit erratum. Quod vero hujusmodi notitia comparari possit, fidejussor nobis est Salomon, qui ait: *consilium in corde viri tanquam aqua profunda; sed vir prudens exhauriet illud.* Quamvis autem ipsa notitia non cadat sub praeceptum, quoniam individuorum est; attamen mandata, de eadem elicienda, utiliter dari possunt.

Notitia hominum sex modis elici et hauriri potest: per *vultus* et ora ipsorum; per *verba*; per *facta*; per *ingenia* sua; per *fines* suos; denique per

relationes aliorum. Quantum ad vultus attinet: minime nos moveat vetus adagium: *fronti nulla fides;* licet enim hoc ipsum non perperam dictum sit de vultus et gestus compositione externa et generali, attamen subsunt subtiliores quidam motus et labores oculorum, oris, vultus et gestus, ex quibus reseratur et patet, ut eleganter ait Q. Cicero, veluti *janua quaedam animi.* Quis Tiberio Caesare occultior? At Tacitus, notans characterem et modum loquendi diversum, quo usus est Tiberius in laudando apud senatum res a Germanico et a Druso gestas, de laudibus Germanici sic: *magis in speciem adornatis verbis, quam ut penitus sentire videretur;* de laudibus Drusi sic: *paucioribus, sed intentior, et fida oratione.* Iterum Tacitus, eundem Tiberium, alias etiam ut nonnihil pellucidum notans, *in aliis,* inquit, *erat veluti eluctantium verborum; solutius vero loquebatur, quando subveniret.* Sane difficile reperiatur simulationis artifex aliquis tam peritus et egregius, aut vultus aliquis ita coactus, et, ut ille loquitur, *jussus,* qui a sermone artificioso et simulatorio possit istas notas sejungere, quin aut sermo sit solito *solutior,* aut magis *vagus* et *oberrans,* aut magis *aridus* et quasi *eluctans.*

Ad verba hominum quod attinet: sunt quidem illa, ut de urinis loquuntur medici, *meretricia.* Sed isti *meretricii fuci* optime deprehenduntur duobus modis: cum scilicet proferuntur verba aut *ex improviso,* aut in *perturbatione.* Sic Tiberius, cum ex Agrippinae verbis aculeatis subito commotus esset et

nonnihil abreptus, extra innatae simulationis terminos pedem protulit. *Audita haec*, inquit Tacitus, *raram occulti pectoris vocem elicuere, correptamque graeco versu admonuit: ideo laedi, quia non regnaret.* Quare poëta perturbationes hujusmodi non inscite appellat *torturas*, quod ab iis, secreta sua prodere, homines compellantur:

— *Vino tortus et ira.*

Ipsa sane testatur experientia, paucos admodum reperiri, qui erga arcana sua tam fidi sint, animumque gerant, adeo obfirmatum, quin interdum ex iracundia, interdum ex jactantia, interdum ex intima erga amicum benevolentia, interdum ex animi imbecillitate, qui, se mole cogitationum onerari, amplius non sustineat, interdum denique ex alio quopiam affectu intimas animi cogitationes revelent et communicent. Ac ante omnia sinus animi excutit, si simulatio simulationem impulerit; juxta adagium illud Hispanorum: *dic mendacium, et erues veritatem.*

Quin et factis ipsis, licet humani animi pignora sint certissima, non prorsus tamen fidendum, nisi diligenter ac attente pensitatis prius illorum et magnitudine, et proprietate. Illud enim verissimum: *fraus sibi in parvis fidem praestruit, ut majore emolumento fallat.* Italus vero se ipsum *in ipso stare lapide* putat, *ubi praeco praedicat*, si melius solito tractetur absque caussa manifesta. Etenim officia ista minora homines reddunt oscitantes et quasi consopitos tam ad cautionem, quam ad industriam, atque recte a De-

mosthene appellantur *alimenta socordiae.* Porro proprietatem et naturam nonnullorum factorum, etiam quae beneficiorum loco habentur, subdolam et ambiguam luculenter cernere licet ex eo, quod Antonio primo imposuit Mutianus; qui post reditum cum eo in gratiam, sed fide pessima, plurimos ex Antonii amicis ad dignitates evexit, *simul amicis ejus praefecturas et tribunatus largitur*, Hoc autem astu Antonium non munivit, sed exarmavit penitus et desolavit, amicitias ejus ad se transferendo.

Certissima autem clavis ad animos hominum reserandos vertitur in rimandis et pernoscendis vel ingeniis et naturis ipsorum, vel finibus et intentionibus. Atque imbecilliores certe et simplicores ex ingeniis, prudentiores autem et tectiores ex finibus suis optime judicantur. Certe prudenter et facete, licet meo judicio minus vere, dictum fuit a nuntio quopiam Pontificis sub reditu ejus a legatione apud nationem quandam, ubi tanquam ordinarius resederat. Interrogatus de delectu successoris sui, consilium dedit, ut nullo modo mitteretur aliquis, qui eximie prudens esset, sed potius mediocriter tantum; *quoniam*, inquit, *ex prudentioribus nemo facile conjiciet, quid verisimile foret, illius gentis homines facturos.* Sane non raro intervenit ille error, et maxime familiaris est viris prudentibus, ut ex modulo ingenii proprii aliis metiantur, ac proinde ultra scopum saepius jaculentur, supponendo, quod homines majora quaedam meditentur, et sibi destinent, et subtilioribus technis utantur, quam quae illorum animos unquam subierint. Quod

etiam eleganter innuit adagium italicum, quo notatur, *nummorum, prudentiae, fidei semper minores inveniri rationes, quam quis putaret.* Quare in levioris ingenii hominibus, quia multa absurda faciunt, capienda est conjectura potius ex propensionibus ingeniorum, quam ex destinationibus finium. Porro principes quoque, sed longe aliam ob caussam, ab ingeniis optime judicantur, privati autem ex finibus. Principes enim, fastigium adepti humanorum desideriorum, nullos fere sibi propositos fines habent, ad quos praesertim vehementer et constanter aspirent, ex quorum finium situ et distantia reliquarum suarum actionum possit excipi et confici directio et scala; id quod inter alia caussa est vel praecipua, ut *corda eorum*, quod scriptura pronunciat, *sint inscrutabilia.* Ac privatorum nullus est, quin non sit plane veluti viator, et proficiscatur intente ad aliquam itineris metam, ubi consistat; unde non male divinare quis poterit, quid facturus sit, aut non facturus. Si enim in ordine sit quidpiam ad finem suum, probabile est, facturum; sin sit in contrarium finis, minime. Neque de finium aut ingeniorum in hominibus diversitate informatio capienda est simpliciter tantum, sed et comparate: quid scilicet praedominetur, et reliqua in ordinem cogat. Sic, ut videmus, Tigellinus, cum se Petronio Turpiliano inferiorem sentiret in voluptatibus Neroni ministrandis et praegustandis, *metus*, ut ait Tacitus, *Neronis rimatus est*, et hoc pacto aemulum evertit.

Ad notitiam quod attinet de hominum animis secundariam, nimirum, quae ab aliorum relatione de-

sumitur: breviter dicere sufficiet. Defectus et vitia didiceris optime ab inimicis, virtutes et facultates ab amicis, mores et tempora a famulis, opiniones et meditationes ab intimis familiaribus, cum quibus frequentius colloquia miscent. Fama popularis levis est, et superiorum judicia minus certa. Etenim coram illis tectiores incedunt homines; *verior fama e domesticis emanat.*

Verum ad inquisitionem istam universam via maxime compendiaria in tribus consistit. Primum, ut amicitias multas comparemus cum ejusmodi hominibus, qui multiplicem et variam habent tam rerum, quam personarum notitiam; inprimis vero enitendum, ut saltem singulas habeamus praesto, qui, pro negotiorum atque hominum diversitate, nos de unaquaque re certiores facere et solide informare possint. Secundo, ut prudens temperamentum et mediocritatem quandam persequamur, et in libertate sermonis, et in taciturnitate frequentius libertatem usurpantes; at, cum res postulat, silentium. Libertas siquidem in sermone etiam alios invitat et provocat, ut pari libertate erga nos utantur, et sic multa deducit ad notitiam nostram; at taciturnitas fidem conciliat efficitque, ut ament homines, secreta sua apud nos, tanquam in sinu, deponere. Tertio is nobis paullatim acquirendus est habitus, ut vigilante et praesente animo in omnibus colloquiis et actionibus simul et rem, quae instat, geramus, et alia, quae incidunt, observemus. Nam sicut Epictetus praecipit, ut philosophus in singulis suis actionibus ita secum loquatur: *Et hoc volo, et etiam*

institutum servare: sic politicus in singulis negotiis ita secum statuat: *Et hoc volo, atque etiam aliquid, quod in futurum usui esse possit, addiscere.* Itaque qui eo sunt ingenio, ut nimirum hoc agant, et toti sint in praesente negotio, quod in manibus habent, de iis autem, quae interveniunt, nec cogitant quidem, id quod in se agnoscit Montaneus, illi certe ministri regum aut rerumpublicarum sunt vel optimi, sed ad proprias fortunas claudicant. Interim cautio ante omnia adhibenda, ut impetum animi et alacritatem nimiam cohibeamus, ne multa sciendo ad nos multis immiscendum feramur. Infelix enim quiddam est et temerarium πολυπραγμοσύνη. Itaque ista, quam comparandam praecipimus, notitiae rerum et personarum varietas, huc tantum redit, ut et rerum, quas suscipimus, et hominum, quorum opera utimur, magis cum judicio delectum faciamus, unde, cuncta et magis dextre, et magis tuto disponere et administrare, sciamus.

Notitiam aliorum sequitur notitia sui. Etenim non minor diligentia adhibenda est, sed major potius, ut nos de nobis ipsis, quam de aliis, vere et accurate informemus; quippe cum oraculum illud, *nosce te ipsum*, non tantum sit canon prudentiae universalis, sed et in politicis praecipuum locum habeat. Optime enim homines monet S. Jacobus, *eum, qui vultum in speculo consideravit, oblivisci tamen illico, qualis fuerit:* ut omnino frequenti inspectione sit opus. Idque tenet etiam in politicis. Sed specula scilicet sunt diversa; nam speculum divinum, in quo nos contueri debemus, est verbum dei, speculum autem politicum

non aliud est, quam status rerum et temporum, in quibus vivimus.

Examen igitur accuratum, nec quale esse solet sui nimium amantis, instituendum est homini de propriis facultatibus, virtutibus et adminiculis, nec non de defectibus, inhabilitatibus et obstaculis; ita rationem subducendo, ut haec perpetuo in majus, illa autem minoris potius, quam revera sunt, aestimentur. Ex hujusmodi autem examine in considerationem veniant, quae sequuntur.

Prima consideratio sit, quomodo alicui homini moribusque et naturae suae cum temporibus conveniat; quae si inventa fuerint congrua omnibus in rebus, magis libere et solute agere et suo ingenio uti liceat; sin sit aliqua antipathia, tum demum in universo vitae cursu magis caute et recte est incedendum minusque in publico versandum. Sic Tiberius fecit, qui, morum suorum sibi conscius, cum saeculo suo non optime convenientium, ludos publicos nunquam spectavit; quin etiam per duodecim continuos annos postremos nunquam in senatum venit; ubi contra Augustus perpetuo in oculis hominum vixit, quod et Tacitus observat: *alia Tiberio morum via.* Eadem et Periclis ratio fuit.

Secunda sit consideratio, quomodo alicui conveniat cum professionibus et generibus vitae, quae in usu et pretio sunt quorumque sibi delectus sit faciendus, ut, si jam decretum sit de genere vitae, maxime aptum et ingenio suo congruum sumat; sin jam pri-

dem id genus vitae, ad quod minus a natura factus est, fuerit ingressus, sub prima occasione se subducat et novam conditionem arripiat. Id quod a Valentino Borgia videmus factum, ad vitam sacerdotalem a patre innutrito, quam tamen postea ejuravit, suo obsecutus ingenio, et vitae militari se applicuit, quanquam principatu aeque, ac sacerdotio, indignus, cum utrumque homo pestilens dehonestaverit.

Tertia sit consideratio, quomodo se habeat quis, comparatus ad aequales et aemulos suos, quos verisimile sit eum habiturum in fortuna sua competitores, eumque vitae cursum teneat; in quo maxima inveniatur virorum egregiorum solitudo, atque in quo probabile sit, se ipsum inter caeteros maxime posse enitere. Id quod a C. Caesare factum est, qui ab initio orator fuit et caussas egit et in toga potissimum versabatur; cum vero vidisset, Ciceronem, Hortensium, Catulum eloquentiae gloria excellere, rebus vero bellicis clarum admodum neminem, praeter Pompejum, destitit ab incepto, et potentiae illi civili multum valedicere jubens, transtulit se ad artes militares et imperatorias, ex quibus ad summum rerum fastigium conscendit.

Quarta sit consideratio, ut naturae suae et ingenii rationem habeat quis in deligendis amicis ac necessariis; siquidem diversis diversum genus amicorum convenit, aliis solenne et taciturum, aliis audax et jactabundum, et complura id genus. Certe notatu dignum est, quales fuerint amici Julii Caesaris, An-

tonius, Hirtius, Pansa, Oppius, Balbus, Dolabella, Pollio, reliqui; illi scilicet jurare solebant, *ita vivente Caesare moriar*, infinitum studium erga Caesarem prae se ferentes, erga omnes alios arrogantes et contemptores, fueruntque homines in negotiis gerendis impigri, fama et existimatione mediocres.

Quinta sit consideratio, ut caveat quis sibi ab exemplis, neque ad imitationem aliorum se inepte componat, quasi, quod aliis fuerit pervium, etiam sibi patere necesse sit, neutiquam secum reputans, quantum fortasse interfuerit, inter suum et illorum, quos ad exemplum sibi delegit, ingenium et mores. In quem errorem manifesto incidit Pompejus, qui, ut Cicero scriptum reliquit, toties solitus erat dicere: *Sylla potuit, ego non potero?* Qua in re vehementer sibi imposuit, cum ingenium et rationes agendi Syllae a suis toto coelo, ut ajunt, distarent; cum alter ferox esset, violentus quique factum in omnibus urgeret; alter gravis, legum memor omniaque ad majestatem et famam componens; unde longe minus erat ad perficienda, quae cogitarat, efficax et validus. Sunt et aliae hujus generis praeceptiones; verum hae ad exemplum reliquarum sufficiunt.

Neque vero, *nosse se ipsum*, homini sufficit, sed ineunda etiam est ratio secum, quomodo se *ostentare*, *declarare*, denique *flectere se et effingere* commode et prudenter possit. Ad ostentandum se quod attinet: nihil videmus usu venire frequentius, quam ut, qui virtutis habitu sit inferior, specie virtutis externa

sit potior. Non parva igitur est prudentiae praerogativa, si quis arte quadam et decore specimen sui apud alios exhibere possit, virtutes suas, merita atque fortunam etiam, quoad sine arrogantia aut fastidio fieri possit, commode ostentando, contra vitia, defectus, infortunia et dedecora artificiose occultando, illis immorans easque veluti ad lumen obvertens, his subterfugia quaerens, aut apte ea interpretando eluens et similia. Itaque de Mutiano, viro sui temporis prudentissimo et ad res gerendas impigerrimo, Tacitus: *omnium, quae dixerat feceratque, arte quadam ostentator.* Indiget certe res haec arte nonnulla, ne taedium et contemptum pariat, ita tamen, ut ostentatio quaepiam, licet usque ad vanitatis primum gradum, vitium sit potius in ethicis, quam in politicis. Sicut enim dici solet de calumnia: *audacter calumniare; semper aliquid haeret:* sic dici possit de jactantia, etsi plane deformis fuerit et ridicula: *audacter te vendita; semper aliquid haeret.* Haerebit certe apud populum, licet prudentiores subrideant. Itaque existimatio parta apud plurimos paucorum fastidium abunde compensabit. Quod si ista, de qua loquimur, sui ostentatio decenter et cum judicio regatur, exempli gratia, si nativum quendam pectoris candorem et ingenuitatem prae se ferat, aut si illis temporibus adhibeatur, vel cum pericula circumstant, ut apud viros militares in bellis, vel cum alii invidia flagrant, aut si verba, quae ad laudes proprias pertinent, tanquam aliud agenti excidisse videantur, minimeque vel serio, vel prolixe nimis iis insistatur, aut si ita quis se lau-

dibus honestet, ut simul etiam censuris et jocis erga se non abstineat, aut si denique hoc facit non spontè, sed tanquam lacessitus et aliorum insolentiis et contumeliis provocatus, non parvum certe haec res existimationi hominis cumulum adjicit. Neque sane exiguus est eorum numerus, qui, cum natura sint magis solidi et minime ventosi, atque propterea hac arte, honori suo velificandi, careant, moderationis suae nonnulla cum dignitatis jactura dant poenas.

Verum hujusmodi ostentationem virtutis utcunque aliquis infirmiore judicio et nimium fortasse *ethicus* improbaverit: illud nemo negarit, dandam saltem esse operam, ut virtus per incuriam justo suo pretio non fraudetur et minoris, quam revera est, aestimetur. Haec vero in virtute aestimanda pretii diminutio tribus modis solet contingere: primo, quando quis in rebus gerendis se et operam suam offert et obtrudit, non vocatus aut accersitus; hujusmodi enim officiis remunerationis loco esse solet, si non repudientur. Secundo, quando quis in principio rei gerendae viribus suis nimium abutitur, et, quod sensim erat praestandum, uno impetu offendit: id quod rebus bene administratis praeproperam conciliat gratiam, in fine autem satietatem inducit. Tertio, quando quis virtutis suae fructum in laudibus, plausu, honore, gratia sibi praebitis, nimis cito et leviter sentit atque in iis sibi complacet, de quo prudens habetur monitum: *cave, ne insuetus rebus majoribus videaris, si haec te res parva, sicuti magna, delectat.*

Defectuum enimvero sedula occultatio minoris haudquaquam momenti est, quam virtutum prudens et artificiosa ostentatio. Defectus autem occultantur et latent maxime triplici quadam industria et quasi tribus latebris: cautione, praetextu et confidentia. Cautionem dicimus, quando iis rebus prudenter abstinemus, quibus pares non sumus; ubi contra ingenia audacula et inquieta se facile ingerunt sine judicio rebus, quibus non insueverunt, et proinde defectus suos proprios publicant et quasi proclamant. Praetextum dicimus, cum sagaciter et prudenter viam nobis sternimus, qua benigna et commoda et vitiis et defectibus nostris fiat interpretatio, quasi aliunde provenientibus, quam vulgo existimatur. Etenim de latebris vitiorum non male poëta:

Saepe latet vitium proximitate boni.

Quare, si quem defectum in nobis ipsis perceperimus, opera danda, ut personam et praetextum virtutis finitimae mutuemur, sub cujus umbra lateat. Verbi gratia tardo gravitas praetexenda, ignavo lenitas et sic de caeteris. Illud etiam utile, probabilem aliquam caussam obtendere et in vulgus spargere, qua adducti ultimas vires nostras promere refugiamus, ut, quod non possumus, nolle videamur. Quod ad confidentiam attinet, imprudens certe est remedium, sed tamen certissimum atque efficacissimum; nempe, ut quis, ea omnino contemnere et vilipendere se, profiteatur, quae revera assequi non possit, mercatorum prudentium more, quibus solenne est et proprium, ut

pretium mercium suarum attollant, aliorum deprimant. Est tamen et aliud confidentiae genus, hoc ipso impudentius, nimirum perfricta fronte defectus suos etiam opinioni obtrudere et venditare, quasi, in iis, quibus maxime destituitur, se eminere, credat. Atque ut hoc facilius caeteris imponat, se in iis rebus, quibus revera plurimum pollet, fingat diffidentem. Quemadmodum fieri videmus in poëtis. Poëta enim carmina sua recitante, si unum aliquem versiculum non admodum dixerit probandum, audias illico: *atque hic versus pluris mihi constitit, quam reliquorum plurimi.* Tum vero alium quempiam versum adducet, quasi sibi suspectum, et de eo, quid putes, sciscitabitur, quem satis norit inter plurimos esse optimum et censurae minime obnoxium. Ante omnia vero ad hoc, quod nunc agitur, ut scilicet specimen sui quis edat coram aliis illustre et jus suum in omnibus retineat, nil magis interesse, judico, quam, ne quis per nimiam suam naturae bonitatem et suavitatem se exarmet et injuriis et contumeliis exponat; quin potius in omnibus aliquos animi liberi et generosi et non aculei minus, quam mellis, intra se gestantis igniculos subinde emittat. Quae quidem munita vitae ratio una cum prompto et parato ad se a contumeliis vindicandum animo aliquibus ex accidente imponitur et necessitate quadam inevitabili propter aliquid infixum in persona aut fortuna sua; veluti fit in deformibus et spuriis et ignominia aliqua mulctatis, unde hujusmodi homines, si virtus non desit, felices plerumque evadunt.

Quod vero ad se declarandum attinet: id alia res omnino est ab ostentatione sui, de qua diximus. Neque enim ad virtutes aut defectus hominum refertur, sed actiones vitae particulares. Qua in parte nihil invenitur magis politicum, quam ut mediocritas quaedam serretur prudens et sana in sensa animi circa actiones particulares aperiendo, aut recondendo. Licet enim profunda taciturnitas, et consiliorum occultatio et is rerum gerundarum modus, qui omnia caecis et, ut modernae linguae potius loquuntur, surdis artibus et mediis operetur, res sit utilis et mirabilis, tamen non raro evenit, ut, quod dicitur, *dissimulatio errores pariat, qui dissimulatorem ipsum illaqueant.* Nam videmus, viros politicos maxime omnium insignes libere et indissimulanter fines, quos peterent, palam proferre non dubitasse. Sic L. Sylla manifesto prae se tulit, *se, omnes mortales vel felices, vel infelices fieri, cupere, prout sibi essent vel amici, vel inimici.* Sic Caesar, cum primum profectus est in Gallias, nil veritus est profiteri, *se malle primum esse in villa obscura, quam secundum Romae.* Idem Caesar, coepto jam bello, dissimulatorem minime egit, si audiamus, quid Cicero de illo praedicet: *Alter,* Caesarem innuens, *non recusat, sed quodammodo postulat, ut, ut est, sic appelletur tyrannus.* Similiter videmus, in epistola quadam Ciceronis ad Atticum, quam minime fuerit Augustus Caesar dissimulator; qui in ipso ingressu ad res gerendas, cum adhuc senatui esset in deliciis, solitus tamen erat, in concionibus apud populum jurare illa formula: *ita parentis honores con-*

sequi liceat. Illud autem non minus quiddam erat, quam ipsa tyrannis. Verum est, ad invidiam paullulum leniendam solitum eum, simul ad statuam Julii Caesaris, quae in Rostris posita erat, manum protendere. Homines autem ridebant et plaudebant et admirabantur et inter se ita loquebantur: *quid hoc est? qualis adolescens?* Sed tamen nihil malitiae in eo suspicabuntur, qui tam candide et ingenue, quod sentiret, loqueretur. Et isti quidem, quos nominavimus, prospera omnia consecuti sunt. Pompejus contra, qui ad eosdem tendebat fines, sed viis magis ambrosis et obscuris, — sicut Tacitus de eo loquitur: *occultior, non melior*; — atque Salustius similiter idem insimulat, *ore probo, animo inverecundo:* id prorsus agebat et innumeris technis moliebatur, ut, cupiditates suas et ambitionem alte recondendo, interim rempublicam in anarchiam et confusionem redigeret, quo illa se necessario in sinus ejus conjiceret, atque hoc pacto summa rerum ad eum deferretur, quasi invitum et renitentem. Cum vero hoc se putaret consequutum, factus consul solus, quod nunquam cuiquam contigisset, nihilo plus ad fines suos proficiebat eo, quod etiam illi, qui procul dubio eum fuissent adjuturi, quid vellet, non perciperent. Adeo ut tandem coactus sit, tritam et vulgarem inire viam, ut scilicet praetextu, se Caesari opponendi, arma et exercitum compararet. Adeo lenta, casibus obnoxia et plerumque infelicia solent esse ea consilia, quae profunda dissimulatione obteguntur. Qua de re idem sensisse videtur Tacitus, cum simulationis artificia, tanquam inferioris subsellii

prudentiam, constituit prae artibus politicis, illam Tiberio, has vero Augusto Caesari attribuens. Etenim, de Livia verba faciens, sic loquitur, quod fuisset illa *cum artibus mariti et simulatione filii bene composita.*

Quod ad animum flectendum et effingendum attinet: totis viribus certe incumbendum, ut animus reddatur occasionibus et opportunitatibus obsequens, neque ullo modo erga eas durus aut renitens. Neque enim majus fuerit impedimentum ad res gerendas, aut fortunas hominum constituendas, quam illud: *idem manebat, neque idem decebat*; videlicet, cum homines iidem sunt, et natura sua utuntur, postquam occasiones se mutaverint. Bene itaque Livius, cum Catonem majorem introducit tanquam fortunae suae architectum peritissimum, illud subjungit, quod ei fuerit *ingenium versatile*. Atque hinc fit, quod ingenia gravia et solennia, et mutare nescia, plus plerumque habeant dignitatis, quam felicitatis. Hoc vero vitium in aliquibus a natura penitus insitum est, qui suopte ingenio sunt viscosi et nodosi et ad versandum inepti. At in aliis consuetudine obtinuit, quae est altera natura, atque opinione quadam, quae in animos hominum facile obrepit, ut minime mutandam sibi putent rerum gerendarum rationem, quam prius bonam et prosperam sint experti. Prudenter enim observat Macciavellus in Fabio Maximo, quod *pristinum suum et inveteratum, cunctandi et belli trahendi, morem retinere mordicus voluerit, cum natura belli esset alia et acriora postularet consilia.* In

aliis porro idem vitium ex inopia judicii progignitur, cum homines periodos rerum et actionum non tempestive discernant, sed tum demum se vertant, postquam opportunitas jam elapsa sit. Tale quidpiam in Atheniensibus suis redarguit Demosthenes, eos, ajens esse *rusticis similes, qui, in ludo gladiatorio se probantes, semper post plagam acceptam in eam partem muniendam scutum transferunt, qua percussi sunt, non prius.* In aliis rursus hoc ipsum contingit, qui, operam in via ea, quam semel ingressi sunt, collocatam, perdere, gravantur, nec receptui canere sciunt, sed potius, se occasionibus superiores fore, constantia sua confidunt. Verum ista animi viscositas et retinentia, a quacunque illa tandem radice pullularit, rebus gerendis et fortunae hominum est damnosissima, nihilque magis politicum, quam animi rotas reddere cum rotis fortunae concentricas et simul volubiles. Atque de praeceptis duobus summariis circa fortunae architecturam hactenus. *Praecepta* autem *sparsa* haud pauca sunt; nos tamen per pauca deligemus, pro modo exempli.

Primum praeceptum est: *faber fortunae* amusse sua perite utatur eamque rite applicet, hoc est: animum assuefaciat, ut rerum omnium pretium et valorem aestimet, prout ad fortunam et fines suos magis aut minus conducant hocque curet sedulo, non perfunctorie. Mira enim res, sed verissima: inveniuntur plurimi, quorum mentis pars logica, si ita loqui licet, est bona, mathematica pessima; videlicet, qui de rerum consequentiis satis firmiter judicant, de pretiis

vero imperitissime. Hinc fit, ut alii privata et secreta cum principibus colloquia, alii auras populares, tanquam magna adepti, admirentur, cum sit utrumque saepenumero res et invidia et periculo plena; alii autem res metiuntur ex difficultate atque opera sua in eis impensa, fieri oportere existimantes, ut, quantum moverint, tantum etiam promoverint; sicut Caesar de Catone Uticensi veluti per ironiam dixit, narrando, quam laboriosus fuerit et assiduus et quasi indefatigabilis, neque tamen multum ad rem; *omnia*, inquit, *magno studio agebat*. Hinc etiam illud accidit, ut homines saepius se ipsos fallant, qui, si magni alicujus aut honorati viri opera utantur, sibi omnia prospera promittunt, cum illud verum sit, non grandissima quaeque instrumenta, sed aptissima citius et felicius opus quodque perficere. Atque ad mathematicam veram animi informandam operae pretium est, illud inprimis nosse et descriptum habere, quid ad cujusque fortunam constituendam et promovendam primum statui debeat, quid secundum et sic deinceps. Primo loco emendationem animi pono; animi enim impedimenta et nodos tollendo et complanando citius viam fortunae aperueris, quam fortunae auxiliis animi impedimenta sustuleris. Secundo loco opes pono et pecuniam; quam summo loco plurimi fortasse collocaverint, cum tanti sit ad omnia usus. Verum eam opinionem similem ob caussam abjudico, atque Macciavellus fecit in alia re, non multum ab ea discrepante. Cum enim vetus fuerit sententia, *pecuniam esse nervos belli*, ille contra, non alios esse nervos belli, asseruit, quam nervos vi-

rorum fortium et *militarium*. Eodem prorsus modo vere asseri possit, nervos fortunae non esse pecuniam, sed potius animi vires, ingenium, fortitudinem, audaciam, constantiam, moderationem, industriam et similia. Tertio loco colloco famam et existimationem, eo magis, quod illa aestus quosdam habeant et tempora, quibus si non opportune utaris, difficile erit in integrum restituere. Ardua enim res, famam praecipitantem retrovertere. Postremo loco pono honores, ad quod certe facilior aditus per unumquodque ex illis tribus, multo magis per omnia conjuncta, datur, quam si ab honoribus auspiceris, et deinde ad reliqua perrexeris. Verum, ut in ordine rerum servando haud parum est momenti, ita non multo minus in servando ordine temporis, cujus perturbatione frequentissime peccatur, dum ad fines tum properatur, quanto initia essent curanda, atque, dum ad maxima quaeque subito advolamus, quae in medio posita sunt, temere transilientes. At illud recte praecipitur: *quod nunc instat, agamus.*

Secundum praeceptum est, ut caveamus, ne animi quadam magnitudine et perfidentia ad magis ardua, quam par est, feramur, neve in adversum fluvii remigemus. Optimum enim consilium circa fortunas hominum:

— *Fatis accede Deisque.*

Circumspiciamus in omnes partes, et observemus, qua res pateant, qua clausae et obstructae sint, qua proclives, qua arduae, neque viribus nostris, ubi non pa-

tet aditus commodus, abutamur. Hoc si fecerimus, et a repulsa nos immunes praestabimus, et in negotiis singulis nimis diu non haerebimus, et moderationis laudem reportabimus, et pauciores offendemus, et denique felicitatis opinionem acquiremus, dum, quae sponte fortasse eventura fuissent, nostrae industriae accepta ferentur.

Tertium praeceptum cum proxime praecedente nonnihil pugnare videri possit, licet, probe intellectum, minime. Illud hujusmodi est: ut occasiones non semper exspectemus, sed eas quandoque provocemus et ducamus. Quod etiam innuit Demosthenes magniloquentia quadam: *et quemadmodum receptum est, ut exercitum ducat imperator, sic a cordatis viris res ipsae ducendae, ut, quae ipsis videntur, ea gerantur, et non ipsi, persequi eventus tantum, cogantur.* Etenim, si diligenter attendamus, duas observabimus easque discrepantes species eorum, qui rebus gerendis et negotiis tractandis pares habeantur. Alii siquidem occasionibus commode sciunt uti, sed nihil ex se moliuntur, aut excogitant; alii toti sunt in machinando, qui occasiones, quae opportune incidunt, non arripiunt. Harum facultatum altera alteri non conjuncta, manca omnino et imperfecta censenda est.

Quartum est praeceptum: ut nihil suscipiamus, in quo necesse sit temporis plurimum insumere, verum ut versiculus ille aurem semper vellicet:

Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus.

Neque alia subest caussa, cur ii, qui professionibus laboriosis aut rebus similibus se addixerunt, ve-

luti jurisconsulti, oratores, theologi doctiores, librorum scriptores et hujusmodi in fortuna sua constituenda et promovenda minus sint solertes, quam quod tempore, alias scilicet insumpto, indigent ad particularia pernoscenda, opportunitates captandas, et machinas, quae ad fortunam suam spectent, commiscendas et meditandas. Quin etiam in aulis principum et rebuspublicis eos reperias, et ad fortunam suam promovendam, et ad aliorum invadendam maxime efficaces, qui nullo publico munere funguntur, sed in hoc, de quo loquimur, ambitu vitae perpetuo occupantur.

Quintum est praeceptum, ut naturam quodammodo imitemur, quae nihil facit frustra. Id quod factu non erit admodum difficile, si negotia nostra omnium generum perite commisceamus et contexamus. In singulis enim actionibus ita animus est instituendus et praeparandus, atque intentiones nostrae aliae aliis substernendae et subordinandae, ut, si in aliqua re voti compotes in summo gradu fieri non possimus, in secundo tamen liceat consistere, immo vel in tertio: quod si nec in aliqua omnino parte rei haerere aut consistere possimus, tum vera ad alium quempiam, praeter destinatum, finem, operam impensam flectamus: sin nec in praesenti aliquem fructum demetere queamus, saltem aliquid ex ea extrahamus, quod in futurum prosit: si vero nihil solidi, nec in praesenti, nec in futuro, inde elicere detur, satagamus saltem, ut aliquid existimationi nostrae inde accrescat et alia id genus, rationes semper a nobis ipsis exigendo, quibus constet, nos fructus aliquid plus minus ex singulis

actionibus et consiliis nostris percepisse, neque ullo modo permittendo, ut tanquam confusi ac consternati animum illico despondeamus, si forte scopum principalem non licuerit attingere. Nihil enim minus convenit viro politico, quam uni rei unice esse intentum. Qui enim hoc facit, occasionum innumerarum jactura mulctabitur; quae rebus agendis ex obliquo intervenire solent, quaeque fortasse magis fuerint propitiae et commodae ad alia, quae postea usui futura sint, quam ad ea, quae in manibus habeamus. Ideoque bene calleamus illam regulam: *haec oportet facere, et illa non omittere.*

Sextum est praeceptum, ut nos rei alicui nimis peremptorie non adstringamus, quamquam casui videatur primo intuitu minus obnoxia, sed semper habeamus vel fenestram apertam ad evolandum, vel posticum aliquod secretum ad redeundum.

Septimum praeceptum est antiquum illud Biantis, modo non ad perfidiam, sed ad cautionem et moderationem adhibeatur: *et ames tanquam inimicus futurus, et oderis tanquam amaturus.* Nam utilitates quasque mirum in modum prodit et corrumpit, si quis nimium se immerserit amicitiis infelicibus, molestis et turbidis odiis, aut puerilibus et futilibus aemulationibus.

Haec exempli loco circa doctrinam de ambitu vitae sufficient. Illud enim hominibus in memoriam subinde reducendum est, longe abesse, ut adumbrationes istae, quibus utimur in desideratis, loco justorum tractatuum ponantur, sed esse solummodo tanquam

Enimvero illud utique monendum, praecepta, quae circa hanc rem delegimus et proposuimus, omnia ex genere eorum esse, quae bonae artes vocantur. Quod enim ad males artes attinet: si quis Macciavello se dederit in disciplinam, qui praecipit, *virtutem ipsam non magnopere curandam, sed tantum speciem ejus, in publicum versam; quia virtutis fama et opinio homini adjumento sit, virtus ipsa impedimento;* quique alio loco praecipit, *ut homo politicus illud tanquam fundamentum prudentiae substernat, quod praesupponat, homines non recte, nec tuto ad ea, quae volumus, flecti aut adduci posse, praeterquam solo metu ideoque det operam, ut omnes, quantum in se est, obnoxii sint, atque in periculis et angustiis constituti,* ita ut politicus suus videatur esse, quod Itali dicunt, *seminator spinarum;* aut si quis axioma illud, quod a Cicerone citatur, amplecti velit: *cadant amici, dummodo inimici intercidant;* sicut triumviri fecerunt, qui inimicorum interitum amicissimorum exitio redimebant; aut si quis L. Catilinae imitator esse velit, ut rerumpublicarum incendiarius fiat et perturbator, quo melius in aquis turbidis piscari et fortunam suam expedire possit — *ego,* inquit, *si in fortunis meis incendium sit excitatum, id non aqua, sed ruina restinguam;* — aut si quis illud Lysandri ad se transferat, qui dicere solebat: *pueros placentis, viros perjuriis alliciendos;* cum aliis ejusdem farinae pravis ac perniciosis dogmatibus, quorum, ut fit in caeteris rebus omnibus, major est numerus, quam rectorum et sanorum: si quis, inquam, hujusmodi inquinata pruden-

tia delectetur, non ierim inficias, eum, quandoquidem legibus caritatis et virtutis omnibus se ipsum solutum fortunae solummodo manciparit, posse majore compendio et celerius fortunam suam promovere. Fit vero in vita, quemadmodum et in via, ut iter brevius sit foedius et coenosius; neque sane, ut per viam meliorem quis incedat, multa circuitione opus est.

Tantum vero abest, ut homines ad hujusmodi artes pravas se applicare oporteat, ut potius sane, si modo sint apud se seque sustinere valeant, neque ambitionis turbine et procella in adversum rapiantur, ante oculos proponere debeant, non solum mundi chorographiam generalem illam, quod *omnia sunt vanitas et vexatio spiritus;* verum etiam et illam magis specialem: videlicet, quod ipsum *esse*, sejunctum a *bene esse*, maledictionis loco sit, et quo grandius sit *esse*, eo major sit maledictio, quodque amplissimum virtutis praemium sit ipsa virtus; quemadmodum et ultimum vitii supplicium est vitium ipsum; sicut egregie poëta;

Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis
Praemia posse rear solvi? Pulcherrima primum
Dii moresque dabunt vestri; —

et e contra non minus vere ille de sceleratis: *atque ejus ulciscentur mores sui.* Quin etiam mortales, dum in omnes partes cogitationes suas agitant et diffundunt, ut fortunis suis recte prospectum atque consultum sit, interim in mediis illis animi transcursibus ad divina judicia et providentiam aeternam oculos attollere debent, quae saepissime impiorum machinatio-

nes et consilia prava, licet profunda, subvertit et ad nihilum redigit, secundum illud scripturae: *concepit iniquitatem, et pariet vanitatem.* Immo etsi injuriis et malis artibus abstineant, attamen haec jugis et irrequieta, anhelatio ad ardua fortunae absque cessatione et quasi sine sabbáto tributum temporis nostri Deo debitum minime solvit: qui, ut videre est, facultatum nostrarum decimas, temporis autem septimas exigit et sibi seponit. Quorsum enim fuerit, os gerere in coeli sublimia erectum, mentem vero humi prostratam, et pulverem instar serpentis comedentem? Quod etiam ethnicos non fugit:

Atque affigit humo divinae particulam aurae.

Quod si in hoc sibi quisquam adblandiatur, quod fortuna sua, uteunque eam malis artibus obtinuerit, recte uti decreverit, sicut de Augusto Caesare et Septimio Severo solitum érat dici, *debuisse illos aut nunquam nasci, aut nunquam mori*; tanta in ambitu fortunae suae patrarunt mala; tanta rursus, summa adepti, contulerunt bona: intelligat nihilominus, hanc malorum per bona compensationem post factum probari, consilium autem hujusmodi merito damnari. Abs re postremo nobis non fuerit, in cursu isto incitato et fervido versus fortunam nostram frigidam paulisper aspergere, haustam e dicterio illo non inelegante Caroli Quinti, imperatoris, in institutionibus suis ad filium: *imitari fortunam mores mulierum, quae procos plus nimio ambientes plerumque superbe aversantur.* Verum hoc ultimum remedium pertinet ad eos, quibus gustus ex morbo animi corruptus est.

Innitantur potius hominis lapidi illi, qui theologiae et philosophiae est tanquam angularis, quae idem fere asserunt de eo, quod primum quaeri debeat. Etenim *theologia* edicit: *primum quaerite regnum Dei, et ista omnia adjicientur vobis*. Philosophia autem simile quiddam jubet: *primum quaerite bona animi; caetera aut aderunt, aut non oberunt;* quamvis autem hoc fundamentum, humanitus jactum, interdum locetur super arenas; quemadmodum videre est in M. Bruto, qui in eam vocem sub exitum suum proruppit:

Te colui, virtus, ut rem; ast tu nomen inane es.

At idem fundamentum, divinitus locatum, firmatur semper in petra. Hic autem doctrinam de ambitu vitae et simul doctrinam generalem de negotiis concludimus.

Cap. III.

Partitiones doctrinae de imperio sive republica omittuntur; tantum aditus fit ad desiderata duo: doctrinam de proferendis finibus imperii, et doctrinam de justitia universali sive de fontibus juris.

Venio jam ad *artem imperii* sive *doctrinam de republica administranda*, sub qua etiam *oeconomica* continetur, ut familia sub civitate. In hac parte, sicut jam antea dixi, silentium mihi imperavi. Neque tamen prorsus diffidere debui, quin possim de illa fortasse non imperite aut inutiliter disserere; utpote qui longa experientia edoctus, et per tot munerum et honorum gradus ad amplissimum regni magistratum, favore majestatis tuae indulgentissimo, nullo merito meo, eve-

ctus fuerim eundemque magistratum per annos quatuor integros gesserim et, quod pluris est, majestatis tuae mandatis et colloquiis per annos octodecim continuos assueverim, quod etiam e stipite aliquo politicum exsculpere potuisset; quique etiam inter omnes artes plurimum temporis in historiis et legibus contriverim. Quae omnia non jactantia ad posteros refero, sed quia ad litterarum dignitatem nonnihil pertinere putem, quod homo quispiam ad litteras potius, quam ad aliud quicquam natus, et ad res gerendas nescio quo fato contra genium suum abreptus, ad civilia tamen munera tam honorifica et ardua sub rege prudentissimo assumptus fuerit. Verum, si quid circa politicam posthac parturiet otium meum, erit fortasse proles aut abortiva, aut posthuma. Interim, ne scientiis omnibus, jam veluti in subselliis suis collocatis, sedes haec tam excelsa omnino vacet, decrevi duas tantum civilis scientiae portiones, quae ad arcana imperii non pertinent, sed sunt naturae magis communis, ut desiderata notare earumque, more nostro, exempla proponere.

Cum artes imperii tria officia politica complectantur, primo, ut imperium conservetur; secundo, ut beatum efficiatur et florens; tertio, ut amplificetur, finesque ejus longius proferantur: de duobus primis officiis maxima ex parte egregie a nonnullis tractatum est; de tertio siletur. Illud itaque inter desiderata reponemus, et more nostro exemplum ejus proponemus, eam *doctrinae* partem *consulem paludatum* sive *doctrinam de proferendis imperii finibus* nominantes.

Exemplum tractatus summarii de proferendis finibus imperii.

Dictum Themistoclis, sibi ipsi applicatum, incivile certe fuit et inflatum sin de aliis atque in genere prolatum fuisset, prudentem sane observationem et per gravem censuram complecti videretur. Rogatus in convivio, ut citharam pulsaret, respondit, *fidibus se nescire; caeterum posse oppidum parvum in magnam civitatem evehere.* Ista certe verba, ad sensum politicum translata, facultates duas, multum inter se discrepantes, in iis, qui rerum gubernacula tractant, optime describunt et destinguunt. Etenim si regum consiliarios, senatores, aliosque ad negotia publica admotos, qui usquam fuerunt, attente intueamur, reperientur profecto, licet rarissime, nonnulli, qui regnum aut civitatem e parvis ampla efficere possint, fidicines tamen sint valde imperiti; e contra autem alii quam plurimi in cithara aut lyra, hoc est, aulicis tricis, miri artifices, qui tantum abest, ut rempublicam amplificare possint, ut potius a natura comparari videantur ad statum reipublicae beatum et florentem labefactandum et evertendum. Sane artes illae degeneres et praestigiae, quibus saepenumero consiliarii atque rerum potentes et gratiam apud principes suos, et famam in vulgus reportant, haud aliud nomen merentur, quam peritiae cujusdam fidiculariae; utpote cum sint res magis gratae in praesens et artificibus ipsis ornamento, quam ad rerumpublicarum, quarum sunt ministri, opes et amplitudinem utiles aut accommodae. Occurrent procul dubio et alii consiliarii atque rei-

publicae gubernatores minime spernendi, qui sint negotiis pares possintque res commode administrare easque a manifestis praecipitiis et incommodis conservare, a virtute tamen illa rerumpublicarum erectrice et amplificatrice longo intervallo absunt.

Verum qualescunque demum fuerint operarii, conjiciamus oculos in opus ipsum; qualis, nimirum censeri debeat vera regnorum et rerumpublicarum magnitudo, et quibus artibus obtineri possit: dignum profecto argumentum, quod principes perpetuo in manibus habeant, et diligenter meditentur; quo nec vires suas in majus aestimantes, inceptis se vanis et nimis arduis implicent, nec rursus easdem plus aequo despicientes, ad consilia pusillanima et meticulosa se demittant.

Magnitudo imperiorum, quoad molem et territorium, mensurae subjicitur; quoad reditus, calculis. Numerus civium et capita censu, urbium et oppidorum multitudo et amplitudo tabulis excipi possunt. Attamen non reperitur inter civilia res errori magis obnoxia, quam verum et intrinsecum excipere valorem circa vires et copias imperii alicujus. Assimilatur regnum coelorum non glandi, aut nuci alicui grandiori, sed *grano sinapis*, quod inter grana est minimum, quod tamen habet interim inter se proprietatem quandam et spiritum innatum, quo se et citius attollat et latius diffundat; eodem modo invenire est regna et status ambitu quidem et regionum tractu valde ampla, quae tamen ad fines ulterius proferendos aut latius imperandum sunt minus apta; alia contra dimensione

satis exigua, quae tamen bases, in quibus maximae monarchiae inaedificentur, esse possint.

1. Urbes munitae, plena armamentaria, equorum propagines generosae, currus armati, machinae atque tormenta bellica omnigena et similia: sunt certe ista universa nihil aliud, quam ovis induta pelle leonina, nisi gens ipsa stirpe sua, et ingenio sit fortis et militaris. Immo nec numerus ipse copiarum multum juvat, ubi milites imbelles sunt et ignavi. Recte enim Virgilius:

— *Lupus numerum pecorum non curat.*

Exercitus Persarum in campis Arbelae oculis Macedonum tanquam vastum hominum pelagus subjiciebatur, adeo ut duces Alexandri, nonnihil ipso spectaculo perculsi, regem interpellarent, atque, ut noctu proelium committeret, ei auctores erant; quibus ille, *nolo*, inquit, *suffurari victoriam.* Ea autem etiam opinione fuit facilior Tigranes Armenius, castra metatus in quodam colle cum exercitu quadringentorum millium. Cum spectaret aciem Romanorum, quae quatuordecim millia non excessit, contra se tendentem, in dicterio illo suo sibi complacuit: *ecce*, inquit, *hominum pro legatione nimio plus, quam oportet; pro pugna longe minus.* Eosdem tamen, priusquam occubuisset sol, satis multos ad illum infinita strage profligandum expertus est. Innumera sunt exempla, quam sit multitudinis cum fortitudine congressus impar. Primo igitur pro re certissima et exploratissima decernatur et statuatur, quod caput omnium, quae ad

magnitudinem regni aut status spectent, sit, ut populus ipse sit stirpe et ingenio bellicosus. Atque illud magis tritum, quam verum, quod *nervi belli sint pecuniae*, si desint nervi lacertorum in gente molli et effoeminata. Recte enim Croeso ostentanti aurum respondit Solon: *at si quis, o rex, venerit, qui melius, quam tu, ferrum gestet, illi profecto totum hoc cedit aurum*. Quare, quicunque is tandem sit, princeps aut status, cujus subditi nativi et indigenae non sint animosi et militares, potentiam suam admodum sobrie aestimet; atque e contra principes, qui dominatur in gentes animosas et martias, norint illi satis vires suas, si sibi aliàs non desint. Quod attinet ad copias mercenarias, quod solet adhiberi remedium, cum copiae nativae desunt: plena sunt omnia exemplis, quibus liquido patet, quod quicunque status illis innitetur, poterit fortasse pennas ad tempus breve nido majores extendere, sed defluent illae paullo post.

2. *Benedictio Judae* et *Isascharis* in unum nunquam convenient; nimirum, ut eadem tribus aut gens sit simul et *leonis catulus*, et *asinus procumbens inter sarcinas*. Neque unquam fiet, ut populus, tributis oppressus, fortis existat et bellicosus. Verum est, collationes, publico consensu factas, minus animos subditorum dejicere et deprimere, quam quae ex imperio mero inducuntur. Id quod liquido videre est in tributis Germaniae inferioris, quas excisas vocant, atque alia ex parte in iis, quae subsidia nominantur apud Anglos. Etenim notandum est, sermonem jam institui de animis hominum, non de opibus.

Tributa autem, quae ex consensu conferuntur, et quae ex imperio imponuntur, etsi eadem res sint, quoad opes exhauriendas, varie tamen omnino animos subditorum afficiunt. Statuatur igitur et hoc, populum tributis gravatum, idoneum ad imperandum non esse.

3. Adspirantibus ad magnitudinem regnis et statibus prorsus cavendum, ne nobiles et patricii, atque, quos vocamus, generosi majorem in modum multiplicentur. Hoc enim eo rem deducit, ut plebs regni sit humilis et abjecta, et nihil aliud fere, quam nobilium mancipia et operarii. Simile quiddam fieri videmus in silvis caeduis; quibus, si major, quam par est, caudicum sive arborum majorum relinquatur numerus, non renascetur silva sincera et pura, sed major pars in vepres et dumos degenerabit. Eodem modo in nationibus, ubi numerosior justo est nobilitas, erit plebs vilis et ignava; atque eo demum res redibit, ut nec centesimum quodque caput sit ad galeam portandam idoneum, praesertim si peditatum spectes, qui exercitus plerumque est robur praecipuum, unde succedet magna populatio, vires exiguae. Nusquam gentium hoc quod dico, luculentius comprobatum est, quam exemplis Angliae et Galliae. Quarum Anglia, quamvis territorio et numero incolarum longe inferior, potiores tamen partes fere semper in bellis obtinuit hanc ipsam ob caussam, quod apud Anglos coloni et inferioris ordinis homines militiae habiles sint, rustici Galliae non item. Qua in re mirabili quadam et profunda prudentia excogitatum est ab Henrico, septimo Angliae rege, id quod in vitae ejus historia fusius tractavimus,

ut praedia minora atque domus agricolationibus instituerentur, quae habeant certum eumque mediocrem agri modum annexum, qui distrahi non possit, eo fine, ut ad victum liberaliorem sufficiat utque agricultura ab iis exerceretur, qui domini fuerint fundi, aut saltem usu fructuarii, non conductitii aut mercenarii. Nam ita demum caracterem illum, quo antiquam Italiam insignivit Virgilius, merebitur regio aliqua:

— *Terra potens armis atque ubere glebae.*

Neque praetereunda est illa pars populi, quae Angliae fere est peculiaris, nec alibi, quod scio, in usu, nisi forte apud Polonos, *famuli* scilicet *nobilium;* hujus enim generis etiam inferiores, quoad peditatum, agricolis ipsis minime cedunt. Quare certissimum est, quod magnificentia et splendor ille hospitalis atque famulitia et veluti satellitia ampla, quae in more sunt apud nobiles et generosos in Anglia, ad potentiam militarem apprime conducant; ubi contra nobilium obscura et magis privata in se reducta vitae ratio copias militares minuit.

4. Danda est omnino opera, ut *arbor* ista *monarchiae,* qualis fuit Nebucadnezaris, *truncum* habeat satis *amplum* et *robustum,* ad *ramos* suos et *frondes sustentandos,* hoc est, ut numerus indigenarum ad subditos extraneos cohibendos satis superque sufficiat. Illi igitur status ad imperii magnitudinem bene comparati sunt, qui jus civitatis facile et libenter largiuntur. Vana siquidem fuerit opinio, posse manipulum

hominum, utcunque animis et consilio excellant, regiones nimio plus amplas et spatiosas imperii jugo cohibere et fraenare. Id ad tempus fortasse possint, sed diuturnitatem haec res non assequitur. Spartani parci fuerunt et difficiles in cooptandis novis civibus; unde, donec intra parvos limites damnati sunt, res eorum firmae fuerunt et stabiles. At postquam limites suos coepissent proferre, et latius dominari, quam ut stirps Spartanorum turbam exterorum imperio commode coërcere posset, potentia eorum subito corruit. Nulla unquam respublica sinus suos ad novos cives recipiendos tam profuse laxavit, quam respublica Romana. Itaque par erat instituto tam prudenti fortuna, cum in imperium toto orbe amplissimum succreverint. Moris apud eos erat, jus civitatis prompta elargiri, idque in supremo gradu, hoc est, non solum jus commercii, jus connubii, jus haereditatis, verum etiam jus suffragii et jus petitionis sive honorum, hocque rursus non singulis tantum personis, sed totis familiis, immo civitatibus et nonnunquam integris nationibus communicarunt. Huc adde consuetudinem, deducendi colonias, quibus romanae stirpes in solum exterum transplantabantur. Quae duo instituta si simul componas, dices profecto, non Romanos se diffudisse super universum orbem, sed contra orbem universum se diffudisse super Romanos; quae securissima proferendi imperii est ratio. Subit mirari saepius imperium Hispanorum, quod tam paucis indigenis tot regna et provincias amplexari et fraenare possit. At certe Hispaniae ipsae pro arboris stemmate

satis grandi haberi debent, cum longe ampliorem contineant regionum tractum, quam Romae aut Spartae sub initiis suis contigerat. Porro, quamquam jus civitatis satis parce soleant Hispani impertire, quod proximum tamen est, faciunt; quippe qui cujuscunque nationis homines ad militiam suam ordinariam promiscue admittant. Quin etiam summum belli imperium haud raro ad duces natione non Hispanos deferunt. Attamen et illam ipsam videntur non ita pridem indigenarum paucitatem sensisse eique succurrere cupiisse, ut ex pragmatica sanctione, hoc anno promulgata, cernere est.

5. Certissimum est, artes mechanicas sedentarias, quae non sub dio, sed sub tecto exercentur, atque manufacturas delicatas, quae digitum potius, quam brachium requirunt, sua natura militaribus animis esse contrarias. In universum populi bellicosi feriari gaudent et pericula, quam labores, minus exhorrent. Atque in hoc ingenio suo non sunt anmodum reprimendi, si, animos ipsorum in vigore conservari, cordi nobis sit. Magno itaque adjumento Spartae, Athenis, Romae aliisque antiquis rebuspublicis fuit, quod habuerint non ingenuos, sed servos plerumque, quorum laboribus istiusmodi opificia expediebantur. Verum mancipiorum usus post legem Christianam receptam maxima ex parte abiit in desuetudinem. Hinc vero rei proximum est, ut artes istae alienigenis tantum permittantur; qui propterea alliciendi, aut saltem facile recipiendi sunt. Nativorum autem plebs ex tri-

bus generibus hominum constare debet; nempe ex agricolis, famulis ingenuis et artificibus, quorum opera robur et lacertos viriles postulant; cujusmodi sunt fabri ferrarii, lapidarii, lignarii et similes; non annumerando militiam descriptam.

6. Ante omnia ad imperii magnitudinem confert, ut gens aliqua armorum studium profiteatur tanquam decus suum et institutae vitae primarium et in praecipuo honore habitum. Quae enim a nobis adhuc dicta sunt, ad habilitates tantum erga arma spectant; quorsum autem habilitas, si non rei ipsi incumbitur, ut producatur in actum? Romulus, ut narrant, aut fingunt, postquam e vivis excesserat, illud civibus suis legavit, ut ante omnia rem militarem colerent, unde in caput orbis terrarum urbs eorum insurgerat. Imperii spartani fabrica universa, non nimis prudenter quidem, sed diligenter tamen, ad illum finem et scopum composita est et constructa, ut cives sui belligeratores essent Persarum et Macedonum. Idem erat institutum, sed non tam constans aut diuturnum. Britanni, Galli, Germani, Gothi, Saxones, Normanni et nonnulli alii etiam ad tempus armis se praecipue dediderunt. Turcae idem institutum, lege sua haud paullulum exstimulati, hodie retinent, sed magna cum militiae suae, ut nunc est, declinatione. In Europa christiana gens, quae illud adhuc retinet et profitetur, soli sunt Hispani. Verum res est tam liquida et manifesta, unumquemque in eo proficere maxime, in quo plurimum impendit studii, ut verbis non indigeat. Satis sit, innuisse, desperandum omnino alicui nationi

esse, quae non ex professo arma et militiam colat iisque praecipue studeat et incumbat, sibi veluti ultro obventuram insignem aliquam imperii magnitudinem; contra autem certissimum esse temporis oraculum, nationes illas, quae in armorum professione et studiis diutius permanserint, — id Romani Turcaeque potissimum fecere, — miros in imperio amplificando facere progressus. Quin et illae, quae bellica gloria per unius tantummodo saeculi spatium floruere, inde tamen unico illo saeculo eam imperii amplitudinem assecutae sunt, quam longo post tempore, etiam remissa illa armorum disciplina, retinuerunt.

7. Praecepto praecedenti affine est, ut status quis utatur ejusmodi legibus et consuetudinibus, quae justas illi caussas, aut saltem praetextus, arma capessendi, tanquam in promptu ministrent. Etenim ea est insita animis hominum justitiae apprehensio, ut bellum, quod tot sequuntur calamitates, nisi gravem ob caussam, saltem speciosam, inferre abstineant. Turcis praesto et semper et ad nutum belli caussa, propagatio scilicet legis et sectae suae. Romani, quamquam pro magno decore imperatoribus apud eos fuerit, si fines imperii ipsorum protulissent, tamen ob hanc solam caussam, ut fines proferrentur, nunquam bella susceperunt. Adspiranti igitur ad imperium nationi illud in more sit, ut sensum habeat vividum et acrem injuriae alicujus, vel subditis suis limitaneis, vel mercatoribus, vel publicis ministris illatae, neque a prima provocatione diutius torpeat, aut tardet. Item prompta sit et alacris ad auxilia mittenda sociis suis et foederatis:

id quod perpetuum erat apud Romanos, adeo, ut si forte in populum foederatum, cui etiam cum aliis foedus defensivum intercederet, hostilis impressio facta esset, atque ille a plurimis suppetias peteret, Romani omnium primi semper adessent, beneficii decus nemini praeripiendum relinquentes. Quod vero attinet ad bella, antiquis temporibus propter statuum conformitatem quandam aut correspondentiam tacitam gesta: non video, in quo jure illa fundata sint. Talia fuerunt bella, quae a Romanis suscepta erant ad Graeciam in libertatem vindicandam; talia a Lacedaemoniis et Atheniensibus ad constituendas aut evertendas democratias et oligarchias; talia quandoque illata sunt a rebuspublicis aut principibus sub praetextu, subditos alienos protegendi et a tyrannide liberandi. Ad rem praesentem sufficiat, ut illud decernatur, non esse exspectandam statui alicui imperii amplitudinem, nisi ad quamvis occasionem justam, se armandi, protinus expergiscatur.

8. Nullum omnino corpus, sive sit illud naturale, sive politicum, absque exercitatione sanitatem suam tueri queat. Regno autem aut reipublicae justum atque honorificum bellum loco salubris exercitationis est. Bellum civile profecto instar caloris febrilis est; at bellum externum instar caloris ex motu, qui valetudini inprimis conducit. Ex pace enim deside atque torpente et emolliuntur animi, et corrumpuntur mores. Sed utcunque res se habeat, quatenus ad alicujus status felicitatem, magnitudinis procul dubio interest, ut quasi semper in armis sit. Atque exer-

citus veteranus, perpetuo tanquam sub vexillis habitus, etsi res sit magni procul dubio sumptus et impensae, attamen ejusmodi est, ut statui alicui quasi arbitrium rerum inter vicinos, aut saltem plurimum existimationis ad omnia conferat. Id quod insigniter cernere est in Hispanis, qui jam per annos centum et viginti exercitum veteranum ad aliquas partes, licet non semper ad easdem, aluerunt.

9. Maris dominium monarchiae quaedam epitome est. Cicero de Pompeji contra Caesarem apparatu scribens ad Atticum, *consilium*, inquit, *Pompeji plane Themistocleum est; putat enim, qui mari potitur, eum rerum potiri.* Atque Caesarem Pompejus procul dubio delassasset et attrivisset, nisi, inani fiducia inflatus, ab illo incepto destitisset. Praelia navalia quanti fuerint momenti, ex multis exemplis patet. Pugna ad Actium orbis imperium determinavit. Pugna ad insulas Cursolares circulum in naribus Turcae posuit. Multoties certe evenit, ut victoriae navales finem summae belli attulerint. Sed hoc factum est, cum alea hujusmodi proeliorum totius belli fortuna commissa est. Illud minime dubium, quod, qui maris potitur dominio, in magna libertate agit, et tantum, quantum velit, de bello sumere potest; ubi contra, qui terrestribus copiis est superior, nihilominus plurimis angustiis conflictatur. At hodie, atque apud nos Europaeos, si unquam aut uspiam, potentia navalis, quae quidem huic regno Britanniae in dotem cessit, summi ad rerum fastigia momenti est, tum, quia pleraque Europae regna mediterranea simpliciter non sunt, sed

maxima ex parte mari cincta, tum etiam, quia utriusque Indiae thesauri et opes imperio maris veluti accessorium quiddam existunt.

10. Bella moderna veluti in tenebris gesta censeri possunt prae gloria et decore vario, quae in homines militares priscis temporibus a rebus bellicis resilire solebant. Habemus hodie fortasse ad animos faciendos ordines quosdam honorificos militiae, qui tamen jam facti sunt et armis et togae communes. Etiam in scutis gentilitiis stemmata nonnulla habemus; insuper hospitia quaedam publica, militibus emeritis et mutilatis destinata, et hujusmodi. Verum apud veteres in locis, ubi victoriae partae sunt, exstructa trophaea, laudationes funebres et monumenta magnifica occumbentium in bello. Coronae civicae, militares singulis concessae. Nomen ipsum imperatoris, quod postea reges maximi a belli ducibus mutuati sunt; redeuntium ducum, bellis prospere confectis, celebres triumphi; donativa atque largitiones ingentes in milites, sub exercituum dimissionem: haec, inquam, tot et tanta fuerunt, et tam insigni splendore coruscantia, ut pectoribus mortalium, etiam maxime conglaciatis, igniculos subdere eaque ad bellum inflammare potuerint. Ante omnia vero mos ille, triumphandi apud Romanos, non res erat ex pompa, aut spectaculum quoddam inane, sed inter prudentissima plane nobilissimaque instituta numerandus; utpote qui in se haec tria haberet: *ducum decus et gloriam, aerarii ex spoliis locupletionem et donativa militum.* Verum honor triumphi fortasse monarchiis non com-

petit, praeterquam in personis regis ipsius, aut filiorum regis; quod etiam temporibus imperatorum Romae obtinuit, qui honorem ipsum triumphi sibi et filiis suis de bellis, quae praesentes ipsi confecerant, tanquam peculiarem reservarunt, vestimenta autem solummodo et insignia triumphalia aliis ducibus indulserunt.

Verum ut sermones hos claudamus: nemo est, ut testatur sacra scriptura, *qui sollicite cogitando potest apponere ad staturam suam cubitum unum*, in pusillo scilicet corporis humani modulo; caeterum in magna regnorum et rerumpublicarum fabrica imperium amplificare et fines proferre, reges penes et dominantes est. Nam prudenter introducendo leges, instituta et consuetudines, quales jam proposuimus, et alias his similes, posteris et seculis futuris magnitudinis sementem fecerint. Verum istis consilia apud principes rara tractantur, res fortunae plerumque committitur.

Atque haec habuimus, quae de proferendis imperii finibus in praesentia occurrunt. Verum quorsum ista commentatio, cum monarchia romana futura sit inter mundanas, ut creditur, ultima? Nisi quod nobis, instituto nostro fidis, neque uspiam de via declinantibus, quandoquidem amplificatio imperii fuerit inter officia tria politices tertium, illud omnino praetermittere non licuerit. Restat jam desideratum alterum ex iis, quae posuimus, duobus, nimirum de justitia universali sive de fontibus juris.

Qui de legibus scripserunt, omnes vel tanquam philosophi, vel tanquam jurisconsulti argumentum il-

lud tractaverunt. Atque philosophi proponunt multa, dictu pulchra, sed ab usu remota. Jurisconsulti autem, suae quisque patriae legum, vel etiam romanarum, aut pontificiarum, placitis obnoxii et addicti, judicio sincero non utuntur, sed tanquam e vinculis sermocinantur. Certe cognitio ista ad viros civiles proprie spectat, qui optime norunt, quid ferat societas humana, quid salus populi, quid aequitas naturalis, quid gentium mores, quid rerumpublicarum formae diversae; ideoque possint de legibus, ex principiis et praeceptis tam aequitatis naturalis, quam politices, decernere. Quamobrem id nunc agatur, ut fontes justitiae et utilitatis publicae petantur, et in singulis juris partibus character quidam et idea justi exhibeatur, ad quam particularium regnorum et rerumpublicarum leges probare, atque inde emendationem moliri quisque, cui hoc cordi erit et curae, possit. Hujus igitur rei more nostro exemplum in titulo proponemus.

Exemplum

Tractatus de *justitia universali,*

sive de fontibus juris: in uno titulo, per Aphorismos.

Prooemium.

Aphorismus 1.

In societate civili aut lex, aut vis valet. Est autem et vis quaedam legem simulans, et lex nonnulla magis vim sapiens, quam aequitatem juris. Triplex est igitur injustitiae fons: vis mera, illaqueatio malitiosa praetextu legis, et acerbitas ipsius legis.

2, Firmamentum juris privati tale est: Qui injuriam facit, re utilitatem aut voluptatem capit, exemplo periculum. Caeteri utilitatis aut voluptatis illius participes sunt, sed exemplum ad se pertinere putant. Itaque facile coëunt in consensum, ut caveatur sibi per leges, ne injuriae per vices ad singulos redeant. Quod si ex ratione temporum et communione culpae id eveniat, ut pluribus et potentioribus per legem aliquam periculum creetur, quam caveatur, factio solvit legem; quod et saepe fit.

3. At jus privatum sub tutela jurispublici latet. Lex enim cavet civibus, magistratus legibus; magistratuum autem auctoritas pendet ex majestate imperii et fabrica politiae et legibus fundamentalibus. Quare si ex illa parte sanitas fuerit et recta constitutio, leges erunt in bono usu; sin minus, parum in iis praesidii erit.

4. Neque tamen jus publicum ad hoc tantum spectat, ut addatur tanquam custos juri privato, ne illud violetur, atque cessent injuriae, sed extenditur etiam ad religionem et arma et disciplinam et ornamenta et opes, denique ad omnia circa bene esse civitatis.

5. Finis enim et scopus, quem leges intueri, atque ad quem jussiones et sanctiones suas dirigere debent, non alius est, quam, ut cives feliciter degant. Id fiet, si pietate et religione recte instituti, moribus honesti, armis adversus hostes externos tuti, legum auxilio adversus seditiones et privatas injurias muniti,

imperio et magistratibus obsequentes, copiis et opibus locupletes et florentes fuerint. Harum autem rerum instrumenta et nervi sunt leges.

6. Atque hoc finem optimae leges assequuntur, plurimae vero ipsarum aberrant. Leges enim mirum in modum et maximo intervallo inter se differunt, ut aliae excellant, aliae mediocriter se habeant, aliae prorsus vitiosae sint. Dictabimus igitur pro judicii nostri modulo quasdam tanquam legum leges, ex quibus informatio peti possit, quid in singulis legibus bene aut perperam positum aut constitutum sit.

7. Antequam vero ad corpus ipsum legum particularium deveniamus, perstringemus paucis virtutes et dignitates legum in genere. Lex bona censeri possit, quae sit intimatione certa, praecepto justa, executione commoda, cum forma politiae congrua, et generans virtutem in subditis.

Titulus I.

De prima dignitate legum: ut sint certae.

Aphorismus 8.

Legis tantum interest, ut certa sit, ut absque hoc nec justa esse possit. Si enim incertam vocem det tuba, quis se parabit ad bellum? Similiter, si incertam vocem det lex, quis se parabit ad parendum? Ut moneat igitur oportet, priusquam feriat. Etiam illud recte positum est, optimam esse legem, quae minimum relinquit arbitrio judicis; id quod certitudo ejus praestat.

9. Duplex legum incertitudo: altera, ubi lex nulla praescribitur, altera, ubi ambigua et obscura. Itaque de casibus omissis a lege primo dicendum est, ut in his etiam inveniatur aliqua norma certitudinis.

De casibus omissis a lege.

10. Angustia prudentiae humanae casus omnes, quos tempus reperit, non potest capere. Non raro itaque se ostendunt casus omissi et novi. In hujusmodi casibus triplex adhibetur remedium sive supplementum, vel per processum ad similia, vel per usum exemplorum, licet in legem non coaluerint, vel per jurisdictiones, quae statuunt ex arbitrio boni viri, et secundum discretionem sanam, sive illae curiae fuerint praetoriae, sive censoriae.

De processu ad similia et extensionibus legum.

11. In casibus omissis deducenda est norma legis a similibus, sed caute et cum judicio. Circa quod servandae regulae sequentes: ratio prolifica, consuetudo sterilis esto, nec generet casus. Itaque quod contra rationem juris receptum est, vel etiam ubi ratio ejus est obscura, non trahendum est ad consequentiam.

12. Bonum publicum insigne rapit ad se casus omissos. Quamobrem, quando lex aliqua reipublicae commoda notabiliter et majorem in modum intuetur, et procurat, interpretatio ejus extensiva esto et amplians.

13. Durum est, torquere leges ad hoc, ut torqueant homines. Non placet igitur, extendi leges

poenales, multo minus capitales, ad delicta nova. Quod si crimen vetus et legibus notum, sed prosecutio ejus incidat in casum novum, a legibus non provisum, omnino recedatur a placitis juris potius, quam delicta maneant impunita.

14. In statutis, quae jus commune, praesertim circa ea, quae frequenter incidunt et diu coaluerunt, plane abrogant, non placet procedi per similitudinem ad casus omissos. Quando enim respublica tota lege caruerit, idque in casibus expressis, parum periculi est, si casus omissi exspectent remedium a statuto novo.

15. Statuta, quae manifesto temporis leges fuere, atque ex occasionibus reipublicae tunc invalescentibus natae, mutata ratione temporum, satis habent, si se in propriis casibus sustinere possint; praeposterum autem esset, si ad casus omissos ullo modo traherentur.

16. Consequentiae non est consequentia; sed sisti debet extensio intra casus proximos; aliqui labetur paullatim ad dissimilia et magis valebunt acumina ingeniorum, quam auctoritates legum.

17. In legibus et statutis brevioris styli, extensio facienda est liberius; at in illis, quae sunt enumerativa casuum particularium, cautius. Nam ut exceptio firmat vim legis, in casibus non exceptis: ita enumeratio infirmat eam in casibus non enumeratis.

18. Statutum explanatorium claudit rivos statuti prioris, nec recipitur postea extensio in alterutro sta-

tuto. Neque facienda est superextensio a judice, ubi semel coepit fieri extensio a lege.

19. Solennitas verborum et actorum non recipit extensionem ad similia; perdit enim naturam solennis, quod transit a more arbitrium, et introductio novorum corrumpit majestatem veterum.

20. Proclivis est extensio legis ad casus postnatos, qui in rerum natura non fuerunt tempore legis latae. Vel enim casus exprimi non poterat, quia tunc nullus erat, vel casus omissus habetur pro expresso, si similis fuerit ratio.

Atque de extensionibus legum in casibus omissis haec dicta sunt. Nunc de usu exemplorum dicendum.

De exemplis et usu eorum.

21. De exemplis jam dicendum est, ex quibus jus hauriendum sit, ubi lex deficit. Atqui de consuetudine, quae legis species est deque exemplis, quae per frequentem usum in consuetudinem transierunt, tanquam legem tacitam, suo loco dicemus. Nunc autem de exemplis loquimur, quae raro et sparsim interveniunt, nec in legis vim coaluerunt, quando et qua cautione norma juris ab ipsis detenda sit, cum lex deficit.

22. Exempla a temporibus bonis et moderatis petenda sunt, non tyrannicis, aut factiosis, aut dissolutis. Hujusmodi exempla temporis partus spurii sunt, et magis nocent, quam docent.

53. In exemplis recentiora habenda sunt pro tutioribus. Quod enim paullo ante factum est, unde nullum sit secundum incommodum, quidni iterum re-

petatur? Sed tamen minus habent auctoritatis recentia. Et si forte res in melius restitui opus sit, recentia exempla magis seculum suum sapiunt, quam rectam rationem.

23. At vetustiora exempla caute et cum delectu recipienda; decursus siquidem aetatis multa mutat, ut, quod tempore videatur antiquum, id perturbatione et informitate ad praesentia sit plane novum. Medii itaque temporis exempla sunt optima, vel etiam talis temporis, quod cum tempore currente plurimum conveniat; quo aliquando praestat tempus remotius magis, quam in proximo.

25. Intra fines exempli, vel citra potius, se cohibeto, nec illos ullo modo excedito. Ubi enim non adest norma legis, omnia quasi pro suspectis habenda sunt. Itaque ut in obscuris, minimum sequitur.

26. Cavendum ab exemplorum fragmentis et compendiis atque integrum exemplum et universus ejus processus introspiciendus. Si enim incivile sit, nisi tota lege perspecta, de parte ejus judicare, multo magis hoc valere debet in exemplis, quae ancipitis sunt usus, nisi valde quadrent.

27. In exemplis plurimum interest, per quas manus transierint et transacta sint. Si enim apud scribas tantum et ministros justitiae excursu curiae absque notitia manifesta superiorum obtinuerint, aut etiam apud errorum magistrum, populum, conculcanda sunt et parvi facienda. Sin apud senatores, aut judices, aut curias principales ita sub oculis posita fuerint, ut

necesse fuerit, illa, approbatione judicum, saltem tacita munita fuisse, plus dignationis habent.

28. Exemplis, quae publicata fuerunt, utcunque minus fuerint in usu, cum tamen sermonibus et disceptationibus hominum agitata et ventilata exstiterint, plus auctoritatis tribuendum; quae vero in scriniis et archivis manserunt tanquam sepulta et palam in oblivionem transierunt, minus. Exempla enim, sicut aquae, in profluente sanissima.

29. Exempla, quae ad leges spectant, non placet ab historicis peti, sed ab actis publicis et traditionibus diligentioribus. Versatur enim infelicitas quaedam inter historicos vel optimos, ut legibus et actis judicialibus non satis immorentur, aut si forte diligentiam quandam adhibuerint, tamen ab authenticis longe varient.

30. Exemplum, quod aetas contemporanea aut proxima respuit, cum casus subinde recurreret, non facile admittendum est. Neque enim tantum pro illo facit, quod homines illud quandoque usurparunt, quam contra, quod experti reliquerunt.

31. Exempla in consilium adhibentur, non utique jubent, aut imperant. Igitur ita regantur, ut auctoritas praeteriti temporis flectatur ad usum praesentis.

Atque de informatione ab exemplis, ubi lex deficit, haec dicta sint. Jam dicendum de curiis praetoriis et censoriis.

De curiis praetoriis et censoriis.

32. Curiae sunto et jurisdictiones, quae statuant et arbitrio boni viri, et discretione sana, ubi legis

norma deficit. Lex enim, ut antea dictum est, non sufficit casibus, sed ad ea, quae plerumque accidunt, aptatur. Sapientissima autem res tempus, ut ab antiquis doctum est, et novorum casuum quotidie auctor et inventor.

33. Interveniunt autem novi casus et in criminalibus, qui poena indigunt, et in civilibus, qui auxilio. Curias, quae ad priora illa respiciunt, censorias, quae ad posteriora, praetorias appellamus.

34. Habento curiae censoriae jurisdictionem et potestatem, non tantum nova delicta puniendi, sed etiam poenas, a legibus constitutas, pro delictis veteribus augendi, si casus fuerint odiosi et enormes, modo non sint capitales. Enorme enim tanquam novum est.

35. Habeant similiter curiae praetoriae potestatem, tam subveniendi contra rigorem legis, quam supplendi defectum legis. Si enim porrigi debet remedium ei, quem lex praeteriit, multo magis ei, quem vulneravit.

36. Curiae istae censoriae et praetoriae omnino intra casus enormes et extraordinarios se continento, nec jurisdictiones ordinarias invadunto, ne forte tendat res ad supplantationem legis magis, quam ad supplementum.

37. Jurisdictiones istae in supremis tantum curiis residento, nec ad inferiores communicantor. Parum enim abest a potestate, legis condendi, potestas, eas supplendi, aut extendendi, aut moderandi.

38. At curiae illae uni viro ne committantur, sed ex pluribus constent. Nec decreta exeant cum silentio, sed judices sententiae suae rationes adducant, idque palam, atque adstante corona, *ut, quod ipsa potestate sit liberum, fama tamen et existimatione sit circumscriptum.*

39. Rubricae sanguinis ne sunto, nec de capitalibus in quibuscunque curiis, nisi ex lege nota et certa, pronunciatio. Indixit mortem deus ipse prius, postea inflixit. Nec vita eripienda, nisi ei, qui, se in suam vitam peccare, prius nosset.

40. In curiis censoriis calculum tertium dato, ut judicibus non imponatur necessitas, aut absolvendi, aut condemnandi, sed etiam, ut non libere pronunciare possint. Etiam censoria non tantum poena, sed et nota esto: scilicet, quae non infligat supplicium; sed aut in admonitionem desinat, aut res ignominia levi et tanquam rubore castiget.

41. In curiis censoriis omnium magnorum criminum et scelerum actus inchoati et medii puniuntur, licet non sequatur effectus consummatus; isque sit earum curiarum usus vel maximus, cum et severitatis intersit, initia scelerum puniri, et clementiae, perpetrationem eorum, puniendo actus medios, intercipi.

42. Cavendum in primis, ne in curiis praetoriis praebeatur auxilium in casibus, quos lex non tam omisit, quam pro levibus contempsit, aut pro odiosis remedio indignos judicavit.

43. Maxime omnium interest certitudinis legum, de qua nunc agimus, ne curiae praetoriae intumescant

et exundent in tantum, ut praetextu, rigoris legum mitigandi, etiam robur et nervos iis incidant, aut laxent, omnia trahendo ad arbitrium.

44. Decernendi contra statutum expressum sub nullo aequitatis praetextu, curiis praetoriis jus ne esto. Hoc enim si fieret, judex prorsus transiret in legislatorem, atque omnia ex arbitrio penderent.

45. Apud nonnullos receptum est, ut jurisdictio, quae decernit secundum aequum et bonum, atque illa altera, quae procedit secundum jus structum, iisdem curiis deputentur; apud alios autem, ut diversis omnino. Placet curiarum separatio. Neque enim servabitur distinctio casuum, si fiat commixtio jurisdictionum, sed arbitrium legem tandem trahet.

46. Non sine caussa in usum venerat apud Romanos album praetoris, in quo praescripsit et publicavit, quomodo ipse jus dicturus esset. Quo exemplo judices in curiis praetoriis regulas sibi certas, quantum fieri potest, proponere, easque publice affigere debent. Etenim optima est lex, quae minimum relinquit arbitrio judicis; optimus judex, qui minimum sibi.

Verum de curiis istis fusius tractabimus, cum ad locum de judiciis veniemus; obiter tantum jam locuti de iis, quatenus expediant et suppleant omissa a lege.

De retrospectione legum.

47. Est et aliud genus supplementi casuum omissorum, cum lex legem supervenit, atque simul casus omissos trahit. Id fit in legibus sive statutis, quae

retrospiciunt, ut vulgo loquuntur. Cujus generis lèges raro et magna cum cautione sunt adhibendae; neque enim placet Janus in legibus.

48. Qui verba aut sententiam legis captione et fraude eludit et circumscribit, dignus et, qui a lege sequente innòdetur. Igitur in casibus fraudis et evasionis dolosae justum est, ut leges retrospiciant, atque alterae alteris in subsidiis sint, ut qui dolos meditatur et eversionem legum praesentium, saltem a futuris metuat.

49. Leges, quae actorum et instrumentorum veras intentiones contra formularum aut solennitatum defectus roborant et confirmant, rectissime praeterita complectuntur. Legis enim, quae retrospicit, vitium vel praecipuum est, quod perturbet. At hujusmodi leges confirmatoriae ad pacem et stabilimentum eorum, quae transacta sunt, spectant. Cavendum tamen est, ne convellantur res judicatae.

50. Diligenter attendendum, ne eae leges tantum ad praeterita respicere putentur, quae anteacta infirmant; sed et ea, quae futura prohibent et restringunt, cum praeteritis necessario connexa; veluti si quae lex artificibus aliquibus interdicat, ne mercimonia sua in posterum vendant; haec sonat in posterum, sed operatur in praeteritum; neque enim illis alia ratione victum quaerere jam integrum est.

51. Lex declaratoria omnis, licet non habet verba de praeterito, tamen ad praeterita ipsa vi declarationis omnino trahitur. Non enim tum incipit interpretatio, cum declaratur, sed efficitur tanquam con-

temporanea ipsi legi. Itaque leges declaratorias ne ordinato, nisi in casibus, ubi leges cum justitia retrospicere possint.

Hic vero eam partem absolvimus, quae tractat de incertitudine legum, ubi invenitur lex nulla. Jam dicendum est de altera illa parte, ubi scilicet lex exstat aliqua perplexa et obscura.

De obscuritate legum.

51. Obscuritas legum a quatuor rebus originem ducit: vel ab accumulatione legum nimia, praesertim admixtis obsoletis, vel a descriptione earum ambigua, aut minus perspicua et dilucida, vel a modis, enucleandi juris, neglectis aut non bene institutis, vel denique a contradictione et vacillatione judiciorum.

De accumulatione legum nimia.

53. Dicit propheta: *pluet super eos laqueos.* Non sunt autem pejores laquei, quam laquei legum, praesertim poenalium, si numero immensae, et temporis decursu inutiles, non lucernam pedibus praebeant, sed retia potius objiciant.

54. Duplex in usum venit statuti novi condendi ratio. Altera statuta priora circa idem subjectum confirmat et roborat; dein nonnulla addit aut mutat. Altera abrogat et delet cuncta, quae ante ordinata sunt, et de integro legem novam et uniformem substituit. Placet posterior ratio. Nam ex priore ratione ordinationes deveniunt complicatae et perplexae; et, quod instat, agitur sane, sed corpus legum interim redditur

vitiosum. In posteriore autem major certe est adhibenda diligentia, cum de lege ipsa liberetur, et ante acta scilicet evolvenda et pensitanda, antequam lex feratur; sed optime procedit per hoc legum concordia in futurum.

55. Erat in more apud Athenienses, ut contraria legum capita, quae antinomias vocant, quotannis a sex viris examinarentur, et quae reconciliari non poterant, proponerentur populo, ut de illis certum aliquid statueretur. Ad quorum exemplum ii, qui potestatem in singulis politiis legum condendarum habent, per triennium, aut quinquennium, aut prout videbitur, antinomias retractanto. Eae autem a viris, ad hoc delegatis, prius inspiciantur et praeparentur, et demum comitiis exhibeantur, ut, quod placuerit, per suffragia stabiliatur et figatur.

56. Neque vero contraria legum capita reconciciliandi, et omnia, ut loquuntur, salvandi per distinctiones subtiles et quaesitas, nimis sedula aut anxia cura est. Ingenii enim haec tela est; atque, utcunque modestiam quandam et reverentiam prae se ferat, inter noxia tamen censenda est, utpote quae reddat corpus universum legum varium et male consutum. Melius est prorsus, ut succumbant deteriora, et meliora stent sola.

57. Obsoletae leges, et quae abierunt in desuetudinem non minus, quam antinomiae, proponantur, a delegatis ex officio tollendae. Cum enim statutum expressum regulariter desuetudine non abrogetur, fit, ut ex contemptu legum obsoletarum fiat nonnulla aucto-

ritatis jactura etiam in reliquis, et sequitur tormenti illud genus Mezentii, ut leges vivae in complexu mortuarum perimantur. Atque omnino cavendum est a gangraena in legibus.

58. Quin et in legibus et statutis obsoletis nec noviter promulgatis curiis praetoriis interim, contra eas decernendi, jus esto. Licet enim non male dictum sit, neminem oportere legibus esse sapientiorem, tamen intelligatur hoc de legibus, cum evigilant, non cum dormitant. Contra recentiora vero statuta, quae juri publico nocere deprehenduntur, non utique praetoribus, sed regibus et sanctioribus consiliis et supremis potestatibus, auxilium praebendi, jus esto, earum executionem per edicta aut acta suspendendo, donec redeant comitia, aut hujusmodi coetus, qui potestatem habeant, eas abrogandi, ne salus populi interim periclitetur.

De novis digestis legum.

59. Quod si leges aliae super alias accumulatae in tam vasta excreverint volumina, aut tanta confusione laboraverint, ut eas de integro retractare, et in corpus sanum et habile redigere, ex usu sit, id ante omnia agito, atque opus ejusmodi opus heroicum esto; atque auctores talis operis inter legislatores et instauratores rite et merito numerantor.

60. Hujusmodi legum expurgatio et digestum novum quinque rebus absolvitur. Primo omittantur obsoleta, quae Justinianus antiquas fabulas vocat. Deinde ex antinomiis recipiantur probatissimae, aboleantur contrariae. Tertio, homojonomiae sive leges, quae

idem sonant, atque nil aliud sunt, quam iterationes ejusdem rei, expungantur, atque una quaepiam ex iis, quae maxime est perfecta, retineatur vice omnium. Quarto, si quae legum nihil determinent, sed quaestiones tantum proponant easque relinquant indecisas, similiter facessant. Postremo, quae verbosae inveniuntur et nimis prolixae, contrahantur magis in arctum.

61. Omnino vero ex usu fuerit, in novo digesto legum leges pro jure communi receptas, quae tanquam immemoriales sunt in origine sua, atqui ex altera parte statuta de tempore in tempus superaddita seorsum digerere et componere; cum in plurimis rebus non eadem sit in jure dicendo juris communis et statutorum interpretatio et administratio. Id quod fecit Tribonianus in digesto et codice.

62. Verum in hujusmodi legum regeneratione atque structura nova veterum legum atque librorum legis verba prorsus et textum retineto, licet per centones et portiones exiguas eas excerpere necesse fuerit; ea deinde ordine contexito. Etsi enim fortasse commodius, atque etiam, si ad rectam rationem respicias, melius hoc transigi posset per textum novum, quam per hujusmodi consarcinationem, tamen in legibus non tam stylus et descriptio, quam auctoritas, et hujus patronus, antiquitas, spectanda est. Alias videri possit hujusmodi opus scholasticum potius quiddam et methodus, quam corpus legum imperantium.

63. Consultum fuerit in novo digesto legum, vetera volumina non prorsus deleri et in oblivionem cedere, sed in bibliothecis saltem manere, licet usus

eorum vulgaris et promiscuus prohibeatur. Etenim in caussis gravioribus non abs re fuerit, legum praeteritarum mutationes et series consulere et inspicere; ac certe solenne est, antiquitatem praesentibus adspergere. Novum autem hujusmodi corpus legum ab iis, qui in politiis singulis habent potestatem legislatoriam, prorsus confirmandum est, ne forte praetextu, veteres leges digerendi, leges novae imponantur occulto.

64. Optandum esset, ut hujusmodi legum instauratio illis temporibus suscipiatur, quae antiquioribus, quorum acta et opera tractant, litteris et rerum cognitione praestiterint. Quod secus in opere Justiniani evenit. Infelix res namque est, cum ex judicio et delectu aetatis minus prudentis et eruditae antiquorum opera mutilantur et recomponuntur; veruntamen saepe necessarium est, quod non optimum.

Atque de legum obscuritate, quae a nimia et confusa earum accumulatione fit, haec dicta sint. Jam de descriptione earum ambigua et obscura dicendum.

De descriptione legum perplexa et obscura.

65. Descriptio legum obscura oritur aut ex loquacitate et verbositate earum, aut rursus ex brevitate nimia, aut ex prologo legis cum ipso corpore legis pugnante.

66. De obscuritate vero legum, quae ex earum descriptione prava oritur, jam dicendum est. Loquacitas, quae in praescribendo leges in usum venit, et prolixitas non placet. Neque enim, quod vult et cu-

pit, ullo modo assequitur, sed contrarium potius. Cum enim casus singulos particulares verbis oppositis et propriis persequi exprimere contendat, majorem inde sperans certitudinem, e contra quaestiones multiplices parit secundum sententiam legis, quae sanior est et verior, propter strepitum verborum.

67. Neque propterea nimis concisa et affectata brevitas majestatis gratia, et tanquam magis imperatoria probanda est, praesertim his seculis, ne forte sit lex instar regulae Lesbiae. Mediocritas ergo assectanda et verborum exquirenda generalitas bene terminata, quae licet casus comprehensoa non sedulo persequatur, attamen non comprehensos satis perspicue excludat.

68. In legibus tamen atque edictis ordinariis et politicis, in quibus, ut plurimum, nemo jurisconsultum adhibet, sed suo sensui confidit, omnia fusius explicari debent, et ad captum vulgi tanquam digito monstrari.

69. Neque nobis prologi legum, qui inepti olim habiti sunt, et leges introducunt disputantes, non jubentes, utique placerent, si priscos mores ferre possemus. Sed prologi isti legum plerumque, ut nunc sunt tempora, necessario adhibentur non tam ad explicationem legis, quam instar suasionis ad perferendam legem in comitiis, et rursus ad satisfaciendum populo. Quantum fieri potest tamen prologi evitentur, et lex incipiat a jussione.

70. Intentio et sententia legis, licet ex praefationibus et praeambulis, ut loquuntur, non male quando-

que eliciatur, attamen latitudo aut extensio ejus ex illis minime peti debet. Saepe enim praeambulum arripit nonnulla ex maxime plausibilibus et speciosis ad exemplum, cum lex tamen multo plura complectatur; aut contra lex restringit et limitat complura, cujus limitationis rationem praeambulo inseri non fuerit opus. Quare dimensio et latitudo legis ex corpore legis petenda. Nam praeambulum saepe aut ultra, aut citra cadit.

71. Est vero genus praescribendi leges valde vitiosum; cum scilicet casus, ad quem lex collimat, fuse exprimitur in praeambulo, unde praeambulum inseritur et incorporatur ipsi legi; quod et obscurum est, et minus tutum, quia non eadem adhiberi consuevit diligentia in ponderandis et examinandis verbis praeambuli, quae adhibetur in corpore ipsius legis.

Hanc partem de incertitudine legum, quae ex mala descriptione ipsarum ortum habet, fusius tractabimus, quando de interpretatione legum postea agemus. Atque de descriptione legum obscura haec dicta sunt. Jam de modis, enucleandi juris, dicendum.

De modis, enucleandi juris et tollendi ambigua.

72. Modi enucleandi juris et tollendi dubia quinque sunt. Hoc enim fit aut per perscriptiones judiciorum, aut per scriptores authenticos, aut per libros auxiliares, aut per praelectiones, aut per responsa sive consulta prudentum. Haec omnia, si bene instituantur, praesto erunt magna legum obscuritati subsidia.

De perscriptione judiciorum.

73. Ante omnia judicia, reddita in curiis supremis et principalibus atque causis gravioribus, praesertim dubiis quaeque aliquid habent difficultatis aut novitatis, diligenter et cum fide excipiunto. Judicia enim ancorae legum sunt, ut leges reipublicae.

74. Modus, hujusmodi judicia excipiendi et in scripta referendi, talis esto. Casus praecise, judicia ipsa exacte perscribito; rationes judiciorum, quas adduxerunt judices, adjicito; casuum ad exemplum adductorum auctoritatem cum casibus principalibus ne commisceto; de advocatorum perorationibus, nisi quidpiam in iis fuerit admodum eximium, sileto.

75. Personae, quae hujusmodi judicia excipiant, ex advocatis maxime doctis sunto et honorarium liberale ex publico excipiunto. Judices ipsi ab hujusmodi perscriptionibus abstinento, ne forte, opinionibus propriis addicti et auctoritate propria freti, limites referendarii transcendant.

76. Judicia illa in ordine et serie temporis digerito, non per methodum et titulos. Sunt enim scripta ejusmodi, tanquam historiae aut narrationes legum. Neque solum acta, sed et tempora ipsorum judici prudenti lucem praebent.

De scriptoribus authenticis.

77. Ex legibus ipsis, quae jus commune constituunt; deinde ex constitutionibus sive statutis; tertio loco ex judiciis perscriptis corpus juris tantummodo

constituitur. Praeter illa alia authentica aut nulla sunto, aut parce recipiuntur.

78. Nil tam interest certitudinis legum, de qua nunc tractamus, quam ut scripta authentica intra fines moderatos coërceantur, et facessat multitudo enormis auctorum et doctorum in jure; unde laceratur sententia legum, judex fit attonitus, processus immortales, atque advocatus ipse, cum libros perlegere et vincere non possit, compendia sectatur. Glossa fortasse aliqua bona et ex scriptoribus classicis pauci, vel potius, scriptorum paucorum pauculae portiones recipi possint pro authenticis. Reliquorum nihilominus maneat usus nonnullus in bibliothecis, ut eorum tractatus inspiciant judices aut advocati, cum opus fuerit; sed in caussis agendis in foro citare eos, non permittitur, nec in auctoritatem transeunto.

De libris auxiliaribus.

79. At scientiam juris et practicam auxiliaribus libris ne nudanto, sed potius instruunto. Ii sex in genere sunto: institutiones, de verborum significatione, de regulis juris, antiquitates legum, summae, agendi formulae.

80. Praeparandi sunt juvenes et novitii ad scientiam et ardua juris, altius et commodius haurienda et imbibenda per institutiones. Institutiones illas ordine claro et perspicuo componito. In illis ipsis universum jus privatum percurrito, non alia omittendo, in aliis plus satis immorando, sed ex singulis quaedam breviter delibando, ut ad corpus legum perlegendum

accessuro nil se ostendat prorsus novum, sed levi aliqua notione praeceptum. Jus publicum in institutionibus ne attingito, verum illud ex fontibus ipsis hauriatur.

81. Commentarium de vocabulis juris conficito. In explicatione ipsorum et sensu reddendo ne curiose nimis aut laboriose versator. Neque enim hoc agitur, ut definitiones verborum quaerantur exacte, sed explicationes tantum; quae legendis juris libris viam aperiant faciliorem. Tractatum autem istum per litteras alphabeti ne digerito. Id indici alicui relinquito, sed collocentur simul verba, quae circa eandem rem versantur, ut alterum alteri sit juvamento ad intelligendum.

82. Ad certitudinem legum facit, si quid aliud, tractatus bonus et diligens de diversis regulis juris. Is dignus est, qui maximis ingeniis et prudentissimis jureconsultis committatur. Neque enim placent, quae in hoc genere exstant. Colligendae autem sunt regulae, non tantum notae et vulgatae, sed et aliae magis subtiles et reconditae; quae ex legum et rerum judicatarum harmonia extrahi possint, quales in rubricis optimis quandoque inveniuntur; suntque dictamina generalia rationis, quae per materias legis diversas percurrunt, et sunt tanquam saburra juris.

83. Atque singula juriscita aut placita non intelligantur pro regulis, ut fieri solet satis imperite. Hoc enim si reciperetur, quot leges, tot regulae. Lex enim nil aliud, quam regula imperans. Verum eas pro regulis habeto, quae in forma ipsa justitiae hae-

rent, unde, ut plurimum, per jura civilia diversarum rerumpublicarum eaedem regulae fere reperiuntur, nisi forte propter relationem ad formas politiarum varient.

Post regulam brevi et solido verborum complexu enunciatam, adjiciantur exempla et decisiones casuum, maxime luculentae ad explicationem; distinctiones et exceptiones ad limitationem; cognata ad ampliationem ejusdem regulae.

85. Recte jubetur, ut non ex regulis jus sumatur, sed ex jure, quod est, regula fiat. Neque enim ex verbis regulae petenda est probatio, ac si esset textus legis. Regula enim legem, ut acus nautica polos, indicat, non statuit.

86. Praeter corpus ipsum juris juvabit etiam, antiquitates legum invisere, quibus licet evanuerit auctoritas, manet tamen reverentia. Pro antiquitatibus autem legum habeantur scripta circa leges et judicia, sive edita, sive non, quae ipsum corpus legum, tempore praecesserunt. Earum siquidem jactura facienda non est. Itaque ex iis ultissima quaeque excerpito (multa enim invenientur inania et frivola) eaque in unum volumen redigito, ne antiquae fabulae, ut loquitur Tribonianus, cum legibus ipsis misceantur.

87. Practicae vero plurimum interest, ut jus universum digeratur ordine in locos et titulos, ad quos subito, prout dabitur occasio, recurrere quis possit, veluti in promptuarium paratum ad praesentes usus. Hujusmodi libri summarum et ordinant sparsa, et abbreviant fusa et prolixa in lege. Cavendum autem

est, ne summae istae reddent homines promptos ad practicam, cessatores in scientia. Earum enim officium est tale, ut ex iis recolatur jus, non perdiscatur. Summae autem omnino magna diligentia, fide et judicio sunt conficiendae, ne furtum faciant legibus.

88. Formulas agendi diversas in unoquoque genere colligito. Nam practicae hoc interest, et certe pandunt illae oracula et occulta legum. Sunt enim non pauca, quae latent legibus; at in formulis agendi melius et fusius perspiciuntur, instar pugni et palmae.

De responsis et consultis.

89. Dubitationes particulares, quae de tempore in tempus emergunt, dirimendi, aliqua ratio iniri debet. Durum enim est, ut ii, qui ab errore cavere cupiant, ducem viae non inveniant, verum ut actus ipse periclitetur, neque sit aliquis, ante rem peractam juris praenoscendi, modus.

90. Responsa prudentum, quae petentibus dantur de jure sive ab advocatis, sive a doctoribus, tanta valere auctoritate, ut ab eorum sententia judici recedere non sit licitum, non placet. Jura a juratis judicibus sumunto.

91. Tentari judicia per caussas et personas fictas, ut eo modo experiantur homines, qualis futura sit legis norma, non placet. Dedecorat majestatem legum, et pro praevaricatione quapiam censenda est. Judicia autem aliquid habere ex scena, deforme est.

92. Judicium igitur solummodo tam judicia, quam responsa et consulta sunto. Illa de litibus penden-

tibus; haec de arduis juris quaestionibus in thesi. Ea consulta, sive in privatis rebus, sive in publicis a judicibus ipsis ne poscito (id enim si fiat, judex transeat in advocatum), sed a principe, aut statu. Ab illis ad judices demandentur. Judices vero, tali auctoritate freti, disceptationes advocatorum, vel ab his, quorum interest, adhibitorum, vel a judicibus ipsis, si opus sit, assignatorum, et argumenta ex utraque parte audiunto, et, re deliberata, jus expediunto et declaranto. Consulta hujusmodi inter judicia referanto et edunto, et paris auctoritatis sunto.

De Praelectionibus.

93. Praelectionibus de jure, atque exercitationes eorum, qui juris studiis incumbunt et operam dant, ita instituuntor et ordinantor, ut omnia tendant ad quaestiones et controversias de jure sedandas potius, quam excitandas. Ludus enim, ut nunc fit, fere apud omnes instituitur et aperitur ad altercationes et quaestiones de jure multiplicandas, tanquam ostentandi ingenii caussa. Atque hoc vetus est malum. Etenim etiam apud antiquos gloriae fuit, tanquam per sectas et factiones quaestiones complures de jure magis fovere, quam exstinguere. Id ne fiat, providetur.

De vacillatione judiciorum.

94. Vacillant judicia vel propter immaturam et praefestinam sententiam, vel propter aemulationem curiarum, vel propter malam et imperitam perscriptionem judiciorum, vel propter viam praebitam ad reacis-

sionem eorum nimis facilem et expeditam. Itaque providendum est, ut judica emanent, matura deliberatione prius habita, atque ut curiae se invicem revereantur, atque ut judicia perscribantur fideliter et prudenter, utque via ad rescindenda judicia sit arcta, confragosa et tanquam muricibus strata.

95. Si judicium redditum fuerit de casu aliquo in aliqua curia principali, et similis casus intervenerit in alia curia, ne procedito ad judicium, antequam fiat consultatio in collegio aliquo judicio majore. Judicia enim reddita si forte rescindi necesse sit, saltem sepeliuntor cum honore.

96. Ut curiae de jurisdictione digladientur et conflictentur, humanum quiddam est, eoque magis, quod per ineptam quandam sententiam, quod boni et strenui sit judicis, ampliare jurisdictionem curiae, alatur plane ista intemperies et calcar addatur, ubi fraeno opus est. Ut vero ex hac animorum contentione curiae judicia utrobique reddita, quae nil ad jurisdictionem pertinent, libenter rescindant, intolerabile malum et a regibus, aut senatu, aut politiis, plane vindicandum. Pessimi enim exempli res est, ut curiae, quae pacem subditis praestant, inter se duella exerceant.

97. Non facilis esto aut proclivis ad judicia rescindenda aditus per appellationes, aut impetitiones de errore, aut revisus et similia. Receptum apud nonnullos est, ut lis trahatur ad forum superius, tanquam res integra, judicio inde dato seposito et plane suspenso; apud alios vero, ut judicium ipsum maneat

in suo vigore, sed executio ejus tantum cesset. Neutrum placet, nisi curiae, in quibus judicium redditum sit, fuerint humiles et inferioris ordinis; sed potius, ut et judicium stet, et procedat ejus executio, modo cautio detur a defendente de damnis et expensis, si judicium fuerit rescissum.

Atque hic titulus de certitudine legum, ad exemplum digesti reliqui, quod meditamur, sufficiet. Jam vero doctrinam civilem, quatenus eam nobis tractare visum est, conclusimus; atque una cum ea philosophiam humanam; sicut etiam cum philosophia humana philosophiam in genere. Tandem igitur paullulum respirantes atque ad ea, quae praetervecti sumus, oculos retroflectentes, hunc tractatum nostrum non absimilem esse censemus sonis illis et praeludiis, quae praetentant musici, dum fides ad modulationem concinnant; quae ipsa quidem auribus ingratum quiddam et asperum exhibent, at in caussa sunt, ut, quae sequuntur, omnia sunt suaviora. Sic nimirum nos in animum induximus, ut in cithara musarum concinnanda et ad harmoniam veram redigenda, operam navaremus, quo ab aliis postea pulsentur chordae meliore digito aut plectro. Sane cum nobis ante oculos proponimus temporum horum statum, in quibus litterae jam tertio ad mortales videntur redisse, et una diligenter intuemur, quam variis jam nos inviserint instructae praesidiis et auxiliis, quia sunt ingeniorum nostri temporis complurium acumen et sublimitas, eximia illa monumenta scriptorum veterum, quae veluti tot faces nobis praelucent;

ars typographica, libros cujusque fortunae hominibus larga manu suppeditans; oceani sinus laxati, et orbis ex omni parte peragratus, unde experimenta plurima priscis ignota comparunt, et ingens accessit naturali historiae cumulus; otium, quo ingenia optima in regnis et provinciis Europae ubique abundant, cum negotiis minus his in locis implicentur homines, quam aut Graeci propter populares status, aut propter ditionum amplitudinem Romani solebant; pax, qua fruitur hoc tempore Britannia, Hispania, Italia, etiam nunc Gallia et aliae regiones non paucae; consumtio et eximanitio omnium, quae videntur excogitari aut dici posse circa controversias religionis, quae tot ingenia jam diu diverterunt a caeterarum artium studiis; summa et excellens majestatis tuae eruditio, cui, tanquam Phoenici volucres, aggregant se undique ingenia; proprietas denique inseparabilis, quae tempus ipsum sequitur, ut veritatem indies parturiat: haec, inquam, cum cogitamus, non possumus non in eam spem animum erigere, ut existimemus, tertiam hanc litterarum periodum duas illas priores apud Graecos et Romanos longo intervallo superaturam; modo saltem homines et vires suas, atque defectus etiam virium suarum probe et prudenter nosse velint, atque alii ab aliis inventionis lampada, non contradictionis torres accipiant atque inquisitionem veritatis pro incepto nobili, non pro delectamento, aut ornamento putent, atque opes ac magnificentiam impendant in res solidas et eximias, non in pervulgatas et obvias. Ad labores meos quod attinet: si cui libeat in eorum reprehen-

sione aut sibi, aut aliis placere, veterem certe et ultimae patientiae petitionem exhibebunt illi: *verbera, sed audi.* Reprehendant homines, quantum libuerit, modo attendant et perpendant, quae dicuntur. Appellatio sane legitima fuerit, licet res fortasse minus ea indigebit, si a primis cogitationibus hominum ad secundas provocetur, et ab aevo praesenti ad posteros. Veniamus nunc ad eam scientiam, qua caruerunt duae illae priscae temporum periodi — neque enim tanta illis felicitas concessa est —, sacram dico et divinitus inspiratam theologiam, cunctorum laborum ac peregrinationum humanarum sabbathum ac portum nobilissimum.

Liber Novus.

Ad Regem suum.

Cap. I.

Partitiones theologiae inspiratae omittuntur; tantum aditus fit ad desiderata tria: doctrinam de legitimo usu rationis humanae in divinis, doctrinam de gradibus unitatis in civitate Dei et emanationes scripturarum.

Jam vero, Rex optime, cum carina parva, qualis nostra esse potuit, universum ambitum tam veteris, quam novi orbis scientiarum circumnavigaverit (quam secundis ventis et cursu posterorum sit judicium), quid superest, nisi ut vota, tandem perfuncti, persolvamus? At restat adhuc *theologia sacra* sive *inspirata.* Ve-

runtamen, si eam tractare pergamus, exeundum nobis e navicula rationis humanae et transeundum in ecclesiae navem, quae sola acu nautica divina pollet ad cursum recte dirigendum. Neque enim sufficient amplius stellae philosophiae, quae hactenus praecipue nobis affulserunt. Itaque par foret, silentium quoque in hac re colere. Quamobrem partitiones legitimas circa eam omittemus; pauca tamen pro tenuitate nostra etiam in hanc conferemus loco votorum. Id eo magis facimus, quia in corpore theologiae nullam prorsus regionem aut tractum plane desertum, aut incultum invenimus: tanta fuit hominum diligentia in seminandis aut tritico, aut zizaniis.

Tres igitur proponemus theologiae appendices, quae non de materia per theologiam informata, aut informanda, sed tantummodo de modo informationis tractent. Neque tamen circa eos tractatus, ut reliquis consuevimus, vel exempla subjungemus, vel praecepta dabimus. Id theologis relinquemus. Sunt enim illa, ut diximus, instar votorum tantum.

1. Praerogativa Dei totum hominem complectitur, nec minus ad rationem, quam ad voluntatem humanam extenditur: ut homo scilicet in universum se abneget, et accedat Deo. Quare, sicut legi divinae obedire tenemur, licet reluctetur voluntas, ita et verbo Dei fidem habere, licet reluctetur ratio. Etenim si ea duntaxat credamus, quae rationi nostrae consentanea, rebus assentimur, non auctori, quod etiam suspectae fidei testibus praestare solemus. At fides illa, quae Abrahamo imputabatur ad justitiam, de

hujusmodi re exstitit, quam irrisui habebat Sarah: quae in hac parte imago quaedam erat rationis naturalis. Quando igitur mysterium aliquod divinum fuerit magis absonum et incredibile, tanto plus in credendo exhibetur honoris Deo, et fit victoria fidei nobilior. Etiam et peccatores, quo magis conscientia sua gravantur et nihilominus fidem de salute sua in Dei misericordia collocant, eo Deum majore afficiunt honore; omnis autem desperatio Deo pro contumelia est. Quinetiam, si attente rem perpendamus, dignius quiddam est credere, quam scire, qualiter nunc scimus. In scientia enim mens humana patitur a sensu, qui a rebus materiatis resilit, in fide autem anima patitur ab anima, quae est agens dignius. Aliter se res habet in statu gloriae; tunc siquidem cessabit fides, atque cognoscimus, sicut et cogniti sumus.

Concludamus igitur, theologiam sacram ex verbo et oraculis dei, non ex lumine naturae aut rationis dictamine hauriri debere. Scriptum est enim: coeli enarrant gloriam Dei; at nusquam scriptum invenitur: *coeli enarrant voluntatem Dei.* De illa pronunciatur: *Ad legem et testimonia; si non fecerint secundum verbum istud;* etc. neque hoc tenet tantum in grandibus illis mysteriis de deitate, creatione, redemptione, verum pertinet etiam ad interpretationem perfectiorem legis moralis: *diligite inimicos vestros; benefacite his, qui oderunt vos, etc. ut sitis filii patris vestri, qui in coelis est; qui pluit super justos et injustos.* Quae certe verba plausum illum merentur *nec vox hominem sonat;* siquidem vox est, quae l

men naturae superat. Quinetiam videmus, poetas ethnicos, praesertim cum pathetice loquuntur, expostulare non raro cum legibus et doctrinis moralibus, quae tamen legibus divinis multo sunt indulgentiores et solutiores, ac si naturae libertati cum malignitate quadam repugnet:

— Et quod natura remittit,
Invida jura negant —

Ita Dendamis Indus ad Alexandri nunties, *se inaudisse quidem aliquid de nomine Pythagorae et aliorum sapientum e Graecia, et credere, illos fuisse viros magnos, vitio tamen illo laborasse, quod scilicet nimia in reverentia et veneratione habuissent rem quampiam phantasticam, quam legem et morem vocitabant.* Quare nec illud dubitandum, magnam partem legis moralis sublimiorem esse, quam quo lumen naturae adscendere possit. Veruntamen, quod dicitur, habere homines etiam ex *lumine* et *lege naturae* notiones nonnullas *virtutis vitii, justitiae injuriae, boni mali*, id verissimum est. Notandum tamen, *lumen naturae* duplici significatione accipi. Primo, quatenus oritur ex sensu, inductione, ratione, augmentis, secundum *leges coeli* ac *terrae*; secundo, quatenus animae humanae interno affulget instinctu, secundum *legem conscientiae*, quae scintilla quaedam est et tanquam reliquiae pristinae et primitivae puritatis. In quo posteriore sensu praecipue particeps est anima lucis nonnullae ad perfectionem intuendam et discernendam *legis moralis*; quae tamen lux non prorsus clara est, sed ejusmodi, ut potius vitia quadamtenus redarguat,

quam de officiis plane informet. Quare *religio*, sive mysteria spectes, sive mores, pendet ex *revelatione divina*.

Attamen usus *rationis humanae* in spiritualibus multiplex sane exsistit ac late admodum patet. Neque enim sine caussa est, quod Apostolus religionem appellaverit *rationalem cultum Dei*. Recordetur quis caeremonias et typos veteris legis. Fuerunt illae rationales et significativae longe discrepantes a caeremoniis idololatriae et magiae, quae tanquam surdae et mutae erant, nihil docentes plerumque, immo ne innuentes quidem. Praecipue christiana fides, ut in omnibus, sic in hoc ipso eminet, quod auream servet mediocritatem, circa usum rationis et disputationis, quae rationis proles est, inter leges ethnicorum et Mahometi, quae extrema sectantur. Religio siquidem ethnicorum fidei aut confessionis constantis nihil habebat, contra in religione Mahometi omnis disputatio interdicta est; ita ut altera erroris vagi et multiplicis, altera vafrae cujusdam et cautae imposturae faciem prae se ferat, cum sancta *fides christiana rationis* usum et *disputationem*, sed secundum debitos fines et recipiat, et ejiciat.

Humanae rationis usus in rebus ad *religionem* spectantibus, duplex est: alter in *explicatione mysterii*, alter in *illationibus*, quae inde deducuntur. Quod ad *mysteriorum explicationem* attinet: videmus, non dedignari Deum, ad infirmitatem captus nostri se demittere, *mysteria* sua ita explicando, ut a nobis optime ea possint percipi, atque *revelationes* suas in *ra-*

tionis nostrae syllepses et notiones veluti inoculando, atque *inspirationes* ad intellectum nostrum aperiendum sic accommodando, quemadmodum figura clavis aptatua figurae serae. Qua tamen in parte nobis ipsis deesse minime debemus. Cum enim *Deus* ipse opera *rationis* nostrae in *illuminationibus* suis utatur, etiam nos eandem in omnes partes versare debemus, quo magis capaces simus ad *mysteria* recipienda et imbibenda, modo animus ad amplitudinem *mysteriorum* pro modulo suo dilatetur, non *mysteria* ad angustias animi constringantur.

Quantum vero ad *illationes*: nosse debemus, relinqui nobis usum *rationis* et *ratiocinationis*, quoad *mysteria*, secundarium et respectivum, non primitivum et absolutum. Postquam enim *articuli* et *principia religionis* jam in sedibus suis fuerint locata, ita ut a *rationis* examine penitus eximantur, tum demum conceditur, ab illis *illationes* derivare ac deducere secundum analogiam ipsorum. In *rebus* quidem *naturalibus* hoc non tenet. Nam et ipsa *principia* examini subjiciuntur, per *inductionem*, inquam, licet minime per *syllogismum*, atque eadem illa nullam habent cum *ratione* repugnantiam, ut ab eodem fonte cum primae propositiones, tum mediae deducantur. Aliter fit in *religione*, ubi et primae propositiones authypostatae sunt, atque per se subsistentes, et rursus non reguntur ab illa *ratione*, quae propositiones consequentes deducit. Neque tamen hoc fit in *religione* sola, sed etiam in aliis scientiis tam gravioribus, quam levioribus, ubi scilicet propositiones primariae *placita* sunt, non *po-*

hoc jam pridem factum esse, videat ille etiam atque etiam, quam sincere et moderate. Illud interim verisimile est, eum, qui pacis mentionem fecerit, reportaturum responsum illud Jehu ad nuntium: — *numquid pax ex Jehu?* — *quid tibi et paci? transi et sequere me;* cum non *pax*, sed *partes* plerisque cordi sint. Nobis nihilominus visum est, tractatum de *gradibus unitatis in civitate Dei*, ut salubrem et utilem, inter desiderata reponere.

3. Cum *scripturarum sacrarum* circa *theologiam reformandam* tantae sint partes, de earum *interpretatione* inprimis videndum. Neque nunc de *auctoritate eas interpretandi* loquimur, quae *in consensu* ecclesiae firmatur, sed de *modo interpretandi*. Is duplex est: *methodicus*, et *solutus*. Etenim latices isti divini, qui aquis illis ex puteis Jacobi in infinitum praestant, similibus fere hauriuntur et exhibentur modis, quibus aquae naturales ex puteis solent; hae siquidem aut sub primum haustum in cisternas recipiuntur, unde per tubos complures ad usum commode deduci possunt, aut statim in vasa infunduntur, subinde, prout opus est, utendae. Atque *modus* ille prior *methodicus theologiam* nobis tandem peperit *scholasticam*, per quam *doctrina theologica* in *artem*, tanquam in *cisternam*, collecta est; atque inde *axiomatum* et *positionum rivoli* in omnes partes sunt distributi. At in *interpretandi modo soluto* duo interveniunt *excessus*. Alter ejusmodi *praesupponit in scripturis perfectionem*, ut etiam omnis philosophia ex earum fontibus peti debeat, ac si philosophia alia quaevis

res profana esset et ethnica. Haec intemperies in schola Paracelsi praecipue, nec non apud alios invaluit; initia autem ejus a Rabbinis et Cabbalistis defluxerunt. Verum istiusmodi homines non id assequuntur, quod volunt; neque enim honorem, ut putant, scripturis deferunt, sed easdem potius deprimunt et pollunt. Coelum enim materiatum et terram qui in *verbo Dei* quaesiverit, de quo dictum est: *coelum et terra pertransibunt, verbum autem meum non pertransibit;* is sane transitoria inter aeterna temere persequitur. Quemadmodum enim *theologiam* in *philosophia* quaerere perinde est, ac si *vivos quaeras inter mortuos*: ita contra *philosophiam* in *theologia* quaerere, non aliud est, quam *mortuos quaerere inter vivos*. Alter autem *interpretandi modus*, quem pro *excessu* statuimus, videtur primo intuitu sobrius et castus, sed tamen et *scripturas* ipsas dedecorat, et plurimo *ecclesiam* afficit detrimento. Is est, ut verbo dicamus, quanto *scripturae divinitus inspiratae* eodem, quo *scripta humana*, *explicantur modo*. Meminisse autem oportet, *Deo* scripturarum auctori duo illa patere, quae humana ingenia fugiunt: *secreta* nimirum *cordis* et *successiones temporis*. Quamobrem, cum *scripturarum dictamina* talia sint, ut ad *cor* scribantur, et *omnium seculorum vicissitudines* complectantur cum aeterna et certa praescientia omnium haeresium, contradictionum et status ecclesiae varii et mutabilis, tum in communi, tum in electis singulis: interpretandae non sunt solummodo secundum latitudinem et obvium sensum loci, aut respiciendo ad occasionem,

ex qua verba erant prolata, aut praecise ex contextu verborum praecedentium et sequentium, aut contemplando scopum dicti principalem; sed sic, ut intelligamus, complecti eas non solum totaliter, aut collective, sed distributive, etiam in clausulis et vocabulis singulis innumeros doctrinae rivulos et venas ad ecclesiae singulas partes et animas fidelium irrigandas. Egregie enim observatum est, quod *responsa salvatoris* nostri ad quaestiones non paucas, ex iis, quae proponebantur, non videntur ad rem, sed quasi impertinentia. Cujus rei caussa duplex est: altera, quod, cum cogitationes eorum, qui interrogabant, non ex verbis, ut nos homines solemus, sed immediate et ex sese cognovisset, ad cogitationes eorum, non ad verba respondit; altera, quod non ad eos solum locutus est, qui tunc aderant, sed ad nos etiam, qui vivimus, et ad *omnis aevi ac loci homines*, quibus *Evangelium* fuerit praedicandum. Quod etiam in aliis scripturae locis obtinet.

His itaque praelibatis, veniamus ad tractatum eum, quem desiderari statuimus. Inveniuntur profecto inter scripta theologica *libri controversiarum* nimio plures: *theologiae* ejus, quam diximus *positivam*, massa ingens; *loci communes; tractatus speciales; casus conscientiae; conciones et homiliae*; denique prolixi plurimi in libros scripturarum *commentarii*. Quod desideramus autem, est hujusmodi: *collectio scilicet succincta, sana* et cum judicio *annotationum* et *observationum* super *textus scripturae particulares*; neutiquam in locos communes excurrendo, aut contro-

versias persequendo, aut in artis methodum eas redigendo, sed quae plane sparsae sint et nativae. Res certe in concionibus doctioribus se quandoque ostendens; quae ut plurimum perennant, sed quae in libros adhuc non coaluit, qui ad posteros transeant. Certe quemadmodum vina, quae sub primam calcationem molliter defluunt, sunt suaviora, quam quae a torculari exprimuntur; quoniam haec ex acino et cute uvae aliquid sapiant: similiter salubres admodum ac suaves sunt doctrinae, quae ex *scripturis leniter expressis* emanant, nec ad *controversias*, aut *locos communes* trahuntur. Hujusmodi tractatum *emanationes scripturarum* nominabimus.

Jam itaque mihi videor confecisse globum exiguum *orbis intellectualis*, quam potui fidelissime; una cum designatione et descriptione earum partium, quas industria et laboribus hominum aut non constanter occupatas, aut non satis excultas invenio. Quo in opere sicubi a sententia veterum recesserim, intelligatur, hoc factum esse animo, *proficiendi in melius*, non *innovandi* aut *migrandi in aliud.* Neque enim mihimet ipsi, aut argumento, quod in manibus habeo, constare potui, nisi plane decretum mihi fuisset, aliorum inventis, quantum in me fuerit, addere; cum tamen non minus optaverim, etiam inventa mea ab aliis in posterum superari. Quam autem in hac re aequus fuerim, vel ex hoc apparet, quod opiniones meas proposuerim ubique nudas et inermes, neque, alienae libertati per confutationes pugnaces praejudicare, contenderim. Nam in iis, quae recte a me posita sunt, subest spes, id futurum, ut, si in

prima lectione emergat scrupulus aut objectio, at in lectione iterata responsum se ultro sit exhibiturum; in iis vero, in quibus mihi errare contigit, certus sum, nullam a me illatam esse vim veritati per argumenta contentiosa; quorum ea fere est natura, ut erroribus auctoritatem concilient, recte inventis derogent. Siquidem ex dubitatione error honorem acquirit, veritas patitur repulsam. Interim in mentem mihi venit responsum illud Themistoclis, qui, cum ex oppido parvo legatus quidam magna nonnulla perorasset, hominem perstrinxit: *amice, verba tua civitatem desiderant.* Certe objici mihi rectissime posse existimo, quod verba mea *seculum* desiderent; *seculum* forte *integrum* ad probandum, *complura* autem *secula* ad perficiendum. Attamen quoniam etiam res quaeque maxime initiis suis debentur, mihi satis fuerit, sevisse *posteris* et *Deo immortali*, cujus numen supplex precor, per *filium* suum et *servatorem* nostrum, ut, has et hisce similes *intellectus humani victimas, religione*, tanquam *sale*, respersas et gloriae suae *immolatas*, propitius accipere, dignetur.

Errores typothetae.

Pag. 144. l. 6. in tom. prior. lege *ad bellum* pro *et bellum.*

Pag. 72. l. 6. a f. in tom. post. pone: post *pertinent.*

Pag. 158. l. 6. a. f. pone: post *ejusdem.*

Pag. 181. l. 6. a. f. pro *parabo is* lege *parabolis.*

Pag. 286. pro *Novus* lege Nonus.